

BIBLIOTECA CENTRALA
UNIVERSITARA
BUCUREȘTI

Cota 36667

Inventar 576230

PROLEGOMENE LA O ISTORIE UNIVERSALĂ

○ DESVOLTAREA ○
așezămintelor politice
și sociale ale Europei

III.

EPOCA MODERNĂ

Lecții făcute la Școala de Războiu

de

N. IORGA

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC“

Strada Lipscanii-Noi, No. 12.

1922

FACULTATEA DE FILOLOGIE DIN BUCUREȘTI
BIBLIOTECA

10149591/2

~~2205/113~~

271/938

PROIECT DE...
Cota 36667 ~~41107~~
Inventar 546236

B.C.U. Bucuresti

C546236

KC 99/02

I.

Originile Revoluției franceze

De-odată față, de vechiul regim, pretutindeni sprijinit pe dezvoltarea organică a depărtatului trecut medieval sau pe imitația superficială a formelor romane, glorificate și recomandate de Renaștere, încercăturile financiare ale Franciei aduc, într'un mediu de opinie publică pe care-l surescitaseră filosofii, o căutare înfrigurată după forme noi, de o realizare imediată.

Curtea lui Ludovic al XIV-lea costase foarte mult și, cu toată simplitatea relativă a celei pe care o determină gustul mai discret al urmașului său, deficitul bugetar nu putu să fie acoperit. Cu atât mai mult, cu cât secolul al XVIII-lea fu ocupat de un șir de trei războaie, nu totdeauna fericite, dar foarte costisitoare.

Cea d'întăiu încercare de a îndrepta această stare de lucruri e datorită Scoțianului Law¹. Am arătat cum proiectul lui de circulație fiduciară, pus în executare fără o pregătire, necesară, a publicului, a adus discreditul unui întreg sistem, care, totuși, era să aibă un viitor în secolul ce stătea să se deschidă. Școala „fisiocraților“, care dădu lui Ludovic al XVI-lea un ministru în persoana lui Turgot, plin de bune intenții și de proiecte, nu se opri asupra deficitului, considerat numai ca un simptom, ci asupra unei întregi organizații economice, în locul căreia căută să puie o alta, sprijinită pe libertatea muncii și a circulației și desființarea vămile interioare. I se răspunse prin tulburări, țeranii aruncînd în gîrlă grîul de a cărui lipsă

¹ V. critica lui, de Necker, în *De l'administration des finances*, III, p. 222 și urm. Necker el însuși i-a substituit Banca de Scont, în legătură cu băncile private.

se plîngeau, „războiul făinilor“. Peste cîtva timp ministrul, de mult săpat în cercurile Curții, trebuia să se retragă, făcînd loc empiricilor.

Problema redevenise astfel pur financiară, și pentru îndreptarea ei se căută un bancher. Necker, dintr'o familie de origine din Germania de Nord, dar născut și așezat în Geneva, fusese represintant al Genevei la Curtea Franciei, apoi sindic al Companiei Indiilor; el criticase măsurile lui Turgot în ce privește comerțul grînelor. În 1776 acest străin fu adaus la conducerea finanțelor Regatului, ca director al Tasaurului, pentru ca, după cîteva luni, să ia locul șefului său.

Genevesul era însă, lucru natural la cetățeanul Republicei care, nu numai că dăduse pe Rousseau, dar trecuse, în acel veac, printr'un șir de experiențe constituționale, un reformator sigur de concepțiile sale, ca și de „virtutea“ de care-i plăcea să vorbească și care ar fi fost în stare a înlocui avantajile nașterii¹. El începînd denunțînd lumii, prin vestitul lui *Comptendu*, haosul în care se aflau finanțele pe care, cu un deficit de 24 de milioane, era chemat să le îndrepte; se vădia că numai la Curte se cheltuiesc 74 de milioane pe an. Dar, satisfăcînd astfel dorința-i de a fi cunoscut ca omul indispensabil, îndreptătorul chemat al unei țeri în primejdie, el luă măsuri practice pentru a se ajunge la un budget normal, ca al Angliei. Ușurarea sistemului de percepție prin trei singure „companii“ de arendatori, scăderea risipei din jurul perscanei regale, imputîinarea funcționarilor și reducerea lefilor contribuiseră la acest rezultat.

Dar el nu se mulțămia cu atîta : voia așezăminte noi și, inspirîndu-se din Geneva lui, cîrmuită de consilii, el creă adunările provinciale, avînd să se ocupe de contribuții, cu drept de a face reprimande ; ba chiar unele rosturi judiciare li erau atribuite. Ca și Turgot, el se gîndia și la represintările municipale — și marea „municipalitate“ încununa proiectele aceleia — pe care de fapt era să le introducă apoi și în domeniul politic. Curtea-l sili să se retragă însă, înterupînd seria de măsuri prin care credea să poată salva monarhia, pe care n'o cunoscuse acasă la dînsul. Îndată după aceasta, la 1784, el publică lucrarea lui despre «administrația finanțelor».

¹ *De l'administration des finances*, I, prefața.

Într'însa socotia veniturile regale pe categorii : cele două vicesime (vingtièmes) și adausurile („quatre sols pour livre en sus du premier“) (55 de milioane), a treia vicesimă, provisorie, din 1782 (21.500.000), vechea „taille“, și ea pe pământ (91 de milioane), capitația — și pe averea nobililor — (41.500.000), micile venituri din așa-numitele «pays d'élection», cu scopuri locale, folosul din vânzarea sării și tabacului, a vămilelor, a «domeniului Occidentului» (vama pe produsele coloniale), cele cinci «grosses fermes», dările pe băuturi și alimente („fermes générales“ și «régie générale»: 217 milioane), produsul domeniilor (41 de milioane), timbre și taxe, poște și mesagerii (posta propriu-zisă), folosul de la baterea monedelor, de la loteria regală, venitul de la cler (numai 11 milioane), drepturi la schimbarea funcțiilor, accise (27 milioane), dărea pentru întreținerea drumurilor (20 de milioane), — în total 585 de milioane¹. Față de acest inextricabil haos, soluția lui era aceasta : în loc de „contribuții“ un singur «imposit teritorial», în loc de «tribute» o «capitație personală». Amintind că el a creat «adunările provinciale», Necker semnală că acea din Berri a suprimat corvadele, găsind mijlocul de a repartisa suma corespunzătoare asupra tuturor, și asupra nobililor cari-și căutau singuri de moșie², și celelalte impozite fură așezate, prin bună înțelegere, pe o basă nouă, mai dreaptă și tot odată mai simplă ; în sfârșit se luară inițiative pentru creșterea bogățiilor provinciei și se presintară contribuții voluntare. În cutare provincie cu tradiții speciale de State, ca Dauphiné, Parlamentul local însuși ajutase la stabilirea noului Consiliu. Se evidenția astfel folosul care putea să rezulte din complectarea «legilor generale» prin aceste hotărâri ale unor adunări colective, cu membri din toate stările, cari cunoșteau perfect starea de lucruri din cuprinsul autorității lor.

Cu alte cuvinte învierea acelei vieți provinciale, care era încă în Franța un element de soliditate și de solidaritate, cuprinzând atîta din tezaurul trecutului și capabil de a se înnoi după nevoile altor vremuri. Alături de Parlamentele cu atribuții

¹ Cheltuielile consistau din 207 milioane la datoria publică, „rambursuri“, 27, pensii 23, cheltuieli militare extraordinare 105.000.000, ordinare 124.600.000, ale marinei 45.200.000, ale Afacerilor Străine 8.500.000, ale Casei Regelui 13 milioane, ale încasării impozitelor 58 de milioane. Total 610 milioane.

² II, p. 160 și urm.

jimitate, al căror prestigiu era mult scăzut prin cumpărarea locurilor și vânzarea sentințelor, se creau aceste nouă reprezentanțe, în stare să primească toate indicațiile momentului și să caute, în deplină cunoștință de cauză, mijloacele de a transforma pe încetul un Stat care era încă o colecție de provincii nu într'o federație de teritorii cu dreptul lor propriu, dar, în același spirit și supt același monarh, într'un organism viguros, ale cărui membre, cu autonomia necesară pentru a trăi și a se desvolta, ar fi adus, fiecare după caracterul lui particular, ajutorul de nevoie la viața totalului.

De altfel sistemul de alegere era în mîna regelui, membrii erau întăriți de dînsul și hotărîrile înseși erau supuse aprobării lui; nu se ajungea niciodată la drepturile largi ale așa-numitelor „pays d'État“¹. Membrii cei d'întăiu fuseseră numiți de Suveran, dar, lucru de mare importanță, dacă, în cutare provincie, dintre proprietari trei erau din cler, și cinci din nobilime, «locuitorii orașelor și satelor» aveau opt reprezentanți, cît ceilalți împreună²; adunarea se înocia însăși prin alegere. Evident că schimbarea acestui sistem prin altul mai larg ar fi adaus la autoritatea și popularitatea adunării, căreia apoi i s'ar fi putut da și o competență administrativă.

Aceste concepții displăceau însă de o potrivă, ca și caracterul însuși al lui Necker și al familiei sale, și celor de sus și celor de jos.

Cei d'întăiu, clerici ca Loménie de Brienne ori nobili de felul lui Calonne, cari, după doi locțiitori fără personalitate, luară moștenirea ministrului disgrățiat, credeau și ei în nevoia unei schimbări, și spiritul timpului, doritor de reforme și amator al reprezentanțelor populare, nu trecuse pe lîngă dinșii fără a-i atinge și influență; tineretul, care lăsa spadele pentru a imita moda englesă și care privia cu o simpatie admiratoare pe aceia cari luptaseră în America pentru libertatea coloniilor engleze, era cu totul stăpînit chiar de tendințele «filosofice» contemporane. Calonne ajunsese mai târziu, — după ce politica sa, răzimată pe risipă, pentru a da impresia prosperității finanțelor publice, nu izbutise și el trăia ca refugiat la Londra, urmărit de oprobriul

¹ *Ibid.*, p. 108.

² *Ibid.*, p. 207.

opinieii publice — la părerea că trebuie generalisate „adunările provinciale“ ale adversarului său Necker și că de la ele să se treacă apoi la „renașterea marilor adunări naționale propriuzise¹“. Deocamdată, el recurse la o consultație națională de un caracter nou, nejustificat îndestul prin tradițiile istorice ale țerii și necorespunzător ideilor dominante ale „filosofiei“ radicale: *adunarea notabililor*.

O astfel de adunare fusese numită de Luisa de Savoia, ca regentă, în 1526, în vederea întăririi tratatului desastros pe care fiul ei, regele Francisc, fusese nevoit să-l încheie cu Carol Quintul; ea refuză admiterea acestui act rușinos. Adunarea de notabili din 1596, supt Henric al IV-lea, al cărui scop era numai acordarea de noi subsidii unui rege strimtorat, fusese aleasă, dar numai de nobili, de clerici și de membrii Parlamentelor judecătorești; economii importante, atingând mai multe categorii de contribuabili, ieșiră din deliberațiile lor. Pentru motive de administrație și de apărare a regatului se strînse a treia adunare, la 1626, prin voința lui Richelieu, care știa că dispune de acești consilieri mlădioși. Data aceasta, în 1787, lângă prinți, arhiepiscopi și episcopi, consilieri de Stat și magistrați, ofițeri municipali, erau doar doisprezece deputați, și anume din „pays d'État“, iar, ca repartizare a celor trei ordine, nobilimea avea șase represintanți, clerul patru și starea a treia doi. O retrogradare deci față de situația pe care burghesia, unită, ce e drept, cu țerănimea, o căpătase în adunările lui Necker. Dacă se puneau în sama ei și membri din aceia care fuseseră chemați pentru funcția pe care o ocupau — și aceasta era cu totul altceva, — apoi, din treizeci și șapte, cîți i se puteau acorda, cu drăgătorii orașelor împreună, numai șase-șapte nu erau nobili².

Li se cereau, data aceasta, notabililor, nu numai „observații“ asupra finanțelor, dar și asupra reformelor economice. Ei admiseră, pe un ton de independență, care nu putea să mire în atmosfera lumii de atunci, adunările lui Necker, libertatea comerțului grînelor, înlăturarea corvezii, taxa timbrului și impozitul teritorial propus de același. Dar Parlamentul, deprins cu

¹ *Lettre adressée au roi par M. de Calonne le 9 février 1789*, Londra.

² Memoriile lui Droz.

oposiția, refuză înregistrarea lor, atrăgându-și astfel exilul la Troyes.

Încă de 'nainte, Parlamentul din Besançon ceruse „State provinciale“ și „State generale“. Strigătul după „Statele generale“ se auzi și în cel din Paris. Din sinul lui se alege o comisiune pentru a cere „să se adune nația“—și apoi impositele¹.

Regele și impune momentan voința, printr'un *lit de justice*, prin prezența lui personală, care determina, după datină, înregistrarea edictelor, orice critice li s'ar fi adus. El adăugia însă și altele care transformau toată organizația judiciară a țerii, cu noi garanții de justiție: Curtea plenară, care se întemeia, presidată de rege și compusă din prinți, pairi și înalți dregători, avea supt ea patruzeci și șapte de triburale provinciale, *bailliages*; vechilor Parlamente li se acorda o «vacanță» până la stabilirea noii magistraturi.

În același timp se chemau din nou, la 5 Octombree, notabilii. Durata deliberațiilor nu întrecu o lună (până la 12 Decembre). Data aceasta însă, ei avură să hotărască, după propunerea lui Loménie de Brienne, bun episcop, bun administrator, bun academician, dar om politic timid și desorientat, dacă trebuie sau ba să se adune Statele generale.

Dar răspunsul îl dădeau alții. La vestea că Parlamentele se înlătură, provinciile se ridicară, nu atit pentru aceste corpuri înseși, cit pentru propria lor autonomie, care nu mai era reprezentată prin altceva. La Pau lumea poartă pe brațe leagănul lui Henric al IV-lea, în Provența se pradă din nou depozitele de grâne, la Toulouse populația urmează pe «advocatul general» exilat². Iar la Grenoble, influențată de Elveția vecină, unde de mult se perpetuau, cu intervenție de «mediatori», conflicte constituționale, se produce o răscoală, soldații fiind bătuti cu pietre și cu țigle, și de țeranii vecini, pe cînd femeile sună clopotele. Se amintesc condițiile alipirii, în secolul al XIV-lea, de Franța, și o adunare de notabili locali cere State generale, iar până atunci ale provinciei, cu dublă represintanță a stării a treia. Tot odată se desființează corvezile, punîndu-se în loc, după

¹ Bastard d'Estang. *Les Parlements de France*, Paris, 1857, pp. 626-7.

² *Ibid.*, pp. 630-1.

un exemplu din 1554, «impositul pe cele trei ordine». O adunare provincială se și ținu la Romans și la Vizille, socotit ca vechea capitală, adunare presidată de episcop¹.

Nu li mai rămânea notabililor, cari se gândiseră la o *cour plénière*, decît să ia act de o hotărîre care era a opiniei publice, a cărei domnie începea. Cu dublă represintare a stării a treia, ei cereau chemarea Statelor generale : însuși fratele mai mare al regelui presidase secția care luă întâiu această hotărîre.

¹ *Documents historiques sur les origines de la Révolution dauphinoise de 1788, publiés sous les auspices de la municipalité, 1888.*

II.

Adunarea constituantă francesă.

Statele generale, cărora li se atribuia, data aceasta, misiunea de a arăta «ce știu despre această opinie care guvernează și națiile și regii cei buni»¹, nu erau c inovatie. Le-am văzut adunate la 1302 ca să sprijine atitudinea lui Filip, cel-Frumos față de papalitate—o singură ședință, ședință de manifestație generală în sensul Coroanei—, la 1303 pentru același scop, la 1308 ca să aibă mai multă autoritate în suprimarea Ordinului Templierilor—cu procuratie formală, dată deputaților orășenești²—, apoi, la începutul dinastiei de Valois, ale cării drepturi puteau fi discutate, dîndu-se voie burghesilor a se înarma pentru sprijinirea noului rege, la 1321 pentru a îndrepta reata stare de lucruri, la 1351, 1355, pentru ajutor contra Englesilor, de atîtea ori apoi în cursul acestui lung, greu și adesea ori foarte nenorocit războiu. Fusesse vorba chiar de periodicitatea lor, dar peste aceste planuri constituționale se așternuse omnipotența absolutismului regal. În toate casurile, burghesia era represintată prin delegați aleși, „oameni cumiți“, de și *ignobiles*. Adese ori debaterile se făcuseră, nu pe ordine, ci laolaltă, dar e adevărat că altă dată, ca în 1484, adunarea se împărțise în șase „birouri“, lucrînd deosebit. Data aceacsta chiar, la 1484, se rosti părerea că «autoritatea supremă a regatului a revenit Statelor», că forma „rugămintilor“ era numai o amintire, că adunarea, așteptînd „consiliul care ar primi de la dînsa suprema putere“, avea drep-

¹ Ce qu' ils savent de cette opinion qui gouverne et les nations, et les bons rois; *Suite de Vécrit intitulé les États généraux*.

² Lebas, *France*, în „Univers pittoresque“, p. 561.

tul de „a decreta și porunci¹“: amintirile clasice de republică stăpîneau pe vorbitori, cari strigau «populum appello, non plebem». E adevărat că, la 1613, nobilimea protesta cu indignare contra ideii măcar a „frăției“ cu niște „hommagers et justiciables des deux premiers ordres, des bourgeois, marchands, artisans et quelques officiers“; regele ceru «caietele» fără să fi fost discuție, și „concediè“ pe cei adunați.

În ce privește reprezentarea dublă a «stării a treia», iată socotelile făcute într'un pamflet politic pe care l-am citat mai sus: la 1356, din 800 de membri, jumătate erau populari, în 1483 «starea a treia» prezintă 118 deputați față de 174, în 1576, 150 față de 176, în 1588, 192 față de 322, în 1614, 185 față de 272. În adunările lui Necker, Languedocul cuprindea 45 de deputați burghezi față de 23 de clerici și 23 de nobili².

Odată ce se hotărîse în favorul „poporului“ proporția dublă a reprezentanților lui, se procedă, în mijlocul năvălirii pamfletelor de îndrumare, critică și ațîțare, la chemarea electorilor pentru a desemna cel puțin o mie de deputați, aleși în proporție cu populația fiecărui *bailliage*, dar și cu participarea lui la cheltuielile regatului. Electorii ei înșii erau aleși de orice Frances contribuabil în vîrstă de douăzeci de ani, formînd așa-numitele „*assemblées primaires*“, care aveau ele dreptul de-a alcătui caietul de plîngeri.

Cu ideile care dominau această epocă, rezultatul acestei treziri a conștiinței populare era ușor de închipuit. Caietele stării a treia atacau ceea ce se numia «absolutismul ministerial», cereau toate libertățile de manifestare cetățenească, protestau contra menținerii regimului feudal și, pretinzînd periodicitatea unor asemenea adunări, voiau ca puterea legiuitoare să plece de la «națiune», care ar împărți-o numai cu Suveranul, «delegatul» ei, evident, condiționat, revocabil și neexistent chiar, atunci cînd nația însăși se prezintă.

În același timp, cu sau fără uneltiri din partea ducelui de Orléans, care era considerat ca doritor de coroană, „electorii“ se permanentisau fără nicio autorizație și fără niciun precedent. La Paris ei se stabilesc la Hôtel-de-Ville, formînd Comuna, al

¹ Jurnalul lui Jean Masselin (*Journal des États généraux*), publicat de Bernier, în „*Documents inédits*“.

² Pp. 21—2.

cării rol va fi așa de mare și așa de sălbatec în cursul desvoltării împrejurărilor revoluționare.

Evident că miniștrii, între cari încă Necker, nu puteau primi această teorie a «Statelor libere și generale»¹, a «adunării naționale», cu atribuție de «a hotărî constituirea ei definitivă» și apoi a da o Constituție generală regatului². Discursul de deschidere al lui Ludovic al XVI-lea cere vag ajutorul deputaților în grelele împrejurări pe care le străbate țara. Necker el însuși nu anunță nimic din ce se aștepta de la spiritul lui novator.

Chestia care se puneă acumă era această : se va vota laolaltă, ceia ce asigură majoritatea „stării a treia“, sau deosebi, în care cas două ordine impunău totdeauna voința lor unuia singur. Nu doar că în nobilime, ale cării caiete invocău dreptul istoric și cuprindeau cereri bizare, și cler, doritor de sinoade provinciale și conciliu național, ca și de State provinciale, n'ar fi pătruns aproape tot așa de adânc spiritul vremii, dar în aceste clase se putea strecura mai ușor influența acelu factor, înfățișat de mult ca principala cauză a relelor de care suferia Franța, Curtea.

«Starea a treia» cere verificarea împreună a titlurilor, și «privilegiații» refuză. Se face o plîngere către rege, oprindu-se până atunci orice activitate. Nobilimea se declară însă „Cameră legislativă suverană“, clerul, mai modest, „State provisorii“³. Curtea nu recunoștea Adunării stării a treia decît un „decan al Ordinului al treilea“ (*doyen du tiers ordre*), de și Bailly continua să lucreze ca președinte. Scrisoarea regelui pentru verificarea titlurilor prin „comisari“ n'avu niciun ecou: „n'am dat“, se spunea, „niciun motiv pentru intervenția sa“⁴. De altfel, conferințele fură reluate, și i se aduseră omagii prin deputație acelaia care era încă rege al moștenirii sale.

Deputații populari pretind că alegătorii lor sînt „națiunea“,

¹ Mounier, *Nouvelles observations sur les états-généraux de France*, 1789, p. 115 și urm.

² „Il appartient aux États généraux seuls de régler leur constitution définitive“, zice broșura citată (p. 39).

³ Discursul lui Mirabeau de la 27 Maiu.

⁴ Cel din 29.

și că, deci, aieși de acest corp, de trei ori mai mare decit acel care a dat pe deputații celorlalte două ordine, ei sînt, *de fapt și singuri*, o „Adunare Națională”¹. La 16 Iunie 1789 se și iea, solemn, acest titlu. Bailly, o nobilă figură de învățat idealist, continuă a fi președinte, și se face jurămint față de misiunea încredințată de popor aleșilor lui. După aceasta «Adunarea Națională» se amină pentru ziua de 20. Până atunci celelalte ordine erau somate să se contopească în «Adunare», fiind până acum în lipsă („en défaut”) ². Din partea lor, nobilii se declară «constituiți» și gata doar să exmită «comisari» pentru discuția cu ceia ce, și între membrii «stării a treia», se numia acum, după exemplul engles, „comunele”. Cierul nu-i urmase însă pe această cale.

Curtea ordonă atunci să se închidă, la 20, sala Adunării populare. Urmași de mulțime, deputații se duc în alta, la Jeu de Paume. Aici se face jurămintul de solidaritate și permanență „până ce Constituția va fi stabilită și întărită pe base solide” («jusqu'à ce que la Constitution soit établie et affermie sur des bases solides»).

La 23 Iunie se încearcă o lovitură ca aceia contra Parlamentelor prin *lit de justice*: prezența personală a regelui și înregistrarea silită. Se adoptă punctul de vedere al nobilimii, cele trei ordine avînd să lucreze împreună numai în «chestii generale». De a doua zi trebuia să se procedă așa. Marele-Maestru al ceremoniilor se întăișă ca să ceară membrilor „stării a treia” să se împrăstie: Mirabeau, care fusese ales ca «drapier», vînzător de postav, la Marsilia, îi obiectă că n'are drept să între în locul unde „comunele Franciei au hotărit să delibereze” și stau prin „voința poporului”. Regele însuși nu e decit „mandatarul nostru, care trebuie să primească ordine de la noi —, de la noi cari sîntem învestiți cu un sacerdoțiu politic și inviolabil”. Un decret al Adunării declara membrii ei inviolabili; a-i aresta aducea pedeapsa cu moarte. Era cea d'întăiu *lege* pe care majoritatea o impunea cu absolutul despreț al formelor trecutului.

Regele se plecă înaintea faptului îndeplinit, pe care po-

¹ Siéyès propusese titlul de „Adunarea reprezentanților cunoscuți și verificați ai nației franceze”, Mirabeau pe acela de „reprezentanți ai poporului francez”. Legrand impuse numele.

² Discursul lui Mirabeau de la 18.

pulația din Versailles, din Paris, de aiurea, întetită de „electori“, o aclama. Ordinele privilegiate primiră instrucții de a merge ele către deputații populari. Zvonurile despre măsuri militare se dovediră zădarnice. Iar Adunarea, întru toată supusă lui Mirabeau, denunța Franciei, crușind pe rege, intrigile și planurile „aristocrației“, vinovată de toate relele.

Ea trăsese, de fapt, la dînsa toată autoritatea, nobilii, clerul urmînd direcția impusă de „starea a treia“. Cum însă nu era în stare să întrebunțeze această autoritate pentru a governa în locul miniștrilor, bănuți și discreditați, puterea trecea în minile populației și ale organizației comunale care pretindea s'o reprezinte legal, în minile „districtelor“. Un „comitet permanent“ avu conducerea afacerilor în Paris, și „garda națională“ fu imediat organizată, supt ordinele lui Lafayette. Cei peste 50.000 de oameni pe cari i-ar fi strîns Curtea pentru a se opune și a căror înlăturare se ceruse regelui de Adunare nu erau o simplă închipuire. Ludovic propunea, răspunzînd, ca desbaterile Constituției să continue la Noyon sau la Soissons, el înșiși ducîndu-se la Compiègne. Dar n'avu curajul să meargă până la capăt. „Nu nu vom duce nici la Noyon, nici la Soissons“, spunea Mirabeau la 11 Iulie, „decît dacă o cerem, și n'am cerut-o și nu vom cere-o.“ El vorbea de pregătirea unei noi Saint-Barthélemy¹. Demiterea lui Necker ar fi fost semnul.

Parisul „electorilor“ și „comitetului“ răspunse prin singeroasa invasie a Băstiliei, veche fortăreață, în care se închideau mai ales tineri seniori cari săvîrșiau acte dăunătoare interesului și prestigiului familiei lor (14 Iulie). Adunarea voia să-i ceară socoteală regelui pentru motivele mișcării. Dar acesta, care anunțase mai de 'nainte intenția lui de a veni la Adunare, se presintă a doua zi, și fu aclamat. El rechemă pe Necker, aprobă garda națională și, Lafayette fiindu-i comandant, Bailly primi să fie preposit al negustorilor, ceia ce punea Parisul în legătură cu Adunarea. Ludovic consimți să poarte noua cocardă tricoloră și să meargă în orașul rebel pentru a primi la Hôtel-de-ville, supt boltă de săbii, semne de adevărîță și fidelitate. Din acel moment el abdicase înaintea puterii populare, care ea însuși nu era organizată decît pentru distrugere. Îndată după

¹ Discursul din 13 Iulie.

aceasta din cîte un delegat de district se formează o nouă Comună.

În caietele din Paris și din orice colț de provincie ale „stării a treia“¹ se ceruse formal suprimarea regimului feudal, și mai ales a dijmelor și servitutiilor, a privilegiilor supărătoare: Biserica lua dijma, seniorul o șesime, fiscul alta. În seara de 4 August, cu un entusiasm extraordinar și după cererea nobililor înșiși, cari, de altfel, transmiteau drepturile lor parvenitului cumpărător, se decretează, odată cu egalitatea tuturor la funcții și imposite, dar nu fără răscumpărare, pentru scopuri pur fiscale, desființarea tuturor urmelor ce rămăseseră dintr'o organizație care fără nicio reglementație dispăruse, în mare parte, și până la o treime, de la sine, prin răscumpărări ca și prin cesiuni, supt presiunea iresistibilă a spiritului public, preocupat continuu de progresul claselor rurale². De altfel, după un pretins ordin regal, pretutendeni țeranii atacau castelele, mai ales pentru titlurile și registrele ce cuprindeau.

Se trecu apoi, cu iubirea pentru generalități și credința naivă că ele pot fi de un mare folos educativ, la redactarea, după exemplul american, a „Drepturilor omului și cetățeanului“. Plîngîndu-se că termenul pentru redactare e prea scurt — trei zile pentru a pune de acord douăzeci de proiecte —, Mirabeau dădu o formă populară acestei enunțări de principii, care fu afișată în toate oficiile „Imperiului“ frances, — căci termenul de «regat» începea să se evite.

Neglijînd finanțele și mulțămîndu-se a vota împrumuturi lui Necker³, care, în curînd, desgustat, era să să plece, și pentru totdeauna, Adunarea începu apoi lucrul Constituției. De la dînsul n'o distraseră nici sălbatecele scene din Octombrie, cînd, zvonindu-se că regimentele aduse la Versailles și care fuseseră serbătorite de *gardes du corps* în prezența Regelui și a familiei lui, îndelung aclamați, au intenții contra libertății, femeile și plebea din Paris voră să năvălească, în strigăte de: „vrem pînă“, în grădinile și în palatul însuși al regelui, amenințînd cu moarte pe regina. De altfel și Adunarea fu insultată de

¹ Arthur Young, într'un pasagiu citat de Doniol, spune că „de ar fi o zi legislatorul Franciei, ar face să sară astfel de mari seniori“.

² Doniol, *Histoire des classes rurales en France*, Paris 1867, p. 476 și urm.

³ Fusesse vorba chiar de a se sacrifica șfertul veniturilor fiecăruia.

bande care porunciau oratorilor fără a ținea samă de existența președintelui. Abia se încheiară discuțiile, care și acelea încălziseră spiritele, asupra dreptului de *veto* al Monahului, care-l căpătă, dar numai cu caracter suspensiv, după a treia votare orice lege intrind, și fără sancțiune, în vigoare.

Necker încă nu se retrăsese, când, pentru a susține cheltuielile Statului, scăzute mult prin anarhia care se întindea în provincii și prin desorganizarea armatei, se făcu, după proiectul lui chiar, un nesfârșit izvor de venituri prin sechestrarea averilor clerului, devenite „bunuri naționale“ pe baza cărora se emisese neconținut alte serii de bunuri, de *assignats*. „Fiecare nație“, spusese Mirabeau¹, „e singura și adevărata proprietară a bunurilor clerului său“, cu condiție să-și întretie preoții săraci. 400 de milioane fură aruncate de odată în circulație, pe o vreme când un împrumut de treizeci de milioane părea o afacere foarte importantă. Alte 800 de milioane se adăuseră după câteva luni.

Constituția pe care adunarea n'o isprăvi decît în Septembrie 1791, puțin timp înainte de disolvarea ei voluntară, cu îndatorirea membrilor de a nu se mai lăsa aleși, se razimă, cum e ușor de închipuit, date fiind ideile timpului, pe considerații de pur raționalism matematic, când e vorba de a se înlocui provinciile istorice prin departamente geografice și a schimba după acestea hotarele episcopatelor. Ea reduce totul la alegerea „poporului“, care creiază deputați, „administratori“, judecători și chiar preoți. Căci poporul e esențialul; o parte din el, un delegat al lui nu-și pot însuși suveranitatea, care-i aparține lui exclusiv. Alegătorii în vîrstă de 25 de ani, cari trebuie să aibă un venit de 150—200 de franci, iar, în orașe de peste 6.000 de locuitori, un venit de 200 de zile de lucru sau ceva analog, și în orașele mai mici, de 150 de zile, ca și la țară, acești alegători, ei înșii aleși, în „adunări primare“, de censitari (censul e egal cu trei zile de lucru), dau voturile lor la 745 de reprezentanți formînd „Adunarea națională legislativă“. Ea prestează jurămint de credință pe Constituție și are îndatorirea de a face, și după propunerea Regelui, legile care se supun aprobării acestuia. Între legile acestea e și hotărîrea asupra războiului și păcii. Fără Adunare

¹ Discursul din 30 Octombrie.

regele nu poate acorda pensii și răsplătiri. La 30.000 de *toises* nu se pot aduce forțe militare fără voia Adunării unice. Afară de o gardă de onoare regele nu poate ținea pe samă lui mai mult ca 800 de oameni pentru pază. Adunarea dispune de trupele ce-i vor părea necesare acolo unde se află. Ședințele și le hotărăște singură, ca și întreruperea lor; la fiecare domnie nouă ea se adună de la sine. Miniștrii îi dau samă de toate cheltuielile ce fac; ei pot fi urmăriți fără a se consulta regele și pedepsiți fără sancțiunea lui. Tot așa legile asupra contribuțiilor se execută fără a trece pe la el. Aceste contribuții au durată de la sesiune la sfârșitul celei următoare. Regele păstrează doar dreptul de convocare extraordinară. În prezența lui nu se deliberează.

Ca și administratorii, judecătorii sînt aleși, pe un timp oarecare; regele e dator a li da scrisori patente. Procesele criminale trec la jurați pentru aprecierea faptului. Lîngă Adunarea legislativă este o Curte de casație. Pentru delictе politice judecă o «Înaltă Curte Națională». Judecătorii nu pot fi pedepsiți decît de aceasta, după un decret al Corpului legislativ.

Principiul de electivitate se întindea și la cler, supus unei „constituții civile” fără legătură cu drepturile, tăgăduite formal, ale Papei, și dator cu un jurămint de credință (*prêtres assermentés*); cei cari-l refuseră fură supuși unei nemiloase prigoniri.

În ce privește învățămîntul, el devine public și gratuit, dar nu i se dă încă organizația definitivă.

Schimbări se pot aduce Constituției numai după o cerere făcută și votată în trei legislaturi consecutive, de cîte doi ani fiecare, iar primele două după 1791 n'au acest drept. Adunarea de revisie se întregește cu încă 249 de membri, aleși anume pentru aceasta și în care nu intră membrii ultimei legislaturi.

După isprăvirea lucrării sale, Adunarea Națională se disolvă singură în puterea suveranității sale; în dorința de a dovedi nației că niciun motiv egoist n'a înfruntat pe membrii ei, ea hotărăște însă, cum am văzut, că niciunul din aceștia nu va putea să candideze pentru Adunarea Legislativă, menită a da legile unei țeri care acum, prin grija înțelepților de la 1789, avea o Constituție.

III.

Excese și reacțiune în noua viață constituțională a Franciei. Noul Imperiu și «Restaurația»

Adunarea Legislativă nu fu însă un corp politic suveran, căci era acum și regele constituțional, oricât de mult i s'ar fi îngustat puterile și, mai ales, oricât i s'ar fi oprit prin violențe exercitarea lor. Pe de altă parte, ea căzu de la început supt despotica presiune a Comunei din Paris, acum deplin formată și dispunând de întreaga situație. Se zisese odată : «Comuna Constituantei», acuma urmașa Constituantei era în puterea Comunei. Vechea Comună, un comitet „permanent” ales de electori la 13 Iulie 1789, era compusă din prepositul negustorilor, din «procurorul regelui și al orașului», din patru scabini, un grefier șef, doi consilieri ai orașului, un *quartiner*, plus câțiva consilieri, câțiva electori, un „cetățean” și, firește, «președintele electorilor», înlocuit mai târziu printr'un primar (*maire*). «Șese republici», un „maire“-doge, o gardă națională care jura organizației, districte capabile de a rezista Comunei, aceasta era situația ¹. Municipalitatea, cu cele 48 de secții, cu primarul și 16 administratori, cu consiliu municipal, cu consiliu general, a Constituției de la 1791 avea totuși aceiași direcție, «burghesă», de o parte, «loială», de alta.

Odată cu adunarea Legislativei, Bailly, demisionat de multă vreme, fu înlocuit, contra lui La Fayette, prin energumenul Pétion; Danton făcea parte din Consiliu. Cluburile, Iacobinii, Cordelierii, îi dominau hotărârile. Insurecția i-a fost, în Iunie ² și August 1792, manifestația de căpetenie. Garda națională ea în-

¹ Le Bas, o. c., V, pp. 417—9.

² E evidentă intenția Girondinilor de a reveni la putere.

săși era înlocuită ca forță activă de «federatii» din provincie, Marsiliesi exagerați, îndărătnici Bretoni.

Lovitura din August fu dată de o Municipalitate usurpatoare, de 80 de membri ai secțiunilor republicane ; ea însăși era la discreția lui Danton și a „poporului“, admis liber la Hôtel-de-Ville ; Consiliul general e desființat, acțiunea primarului anulată, ca și a comandamentului gărzii naționale. Comuna, care va face să se ucidă «aristocrații» în închisori (Septembre), trimete emisari în provincie ca să se înțeleagă cu alte municipalități. Comuna provisorie din Decembre, în mare parte girondină, fu înlocuită apoi printr'una la discreția lui Robespierre (Februar 1793 ; Pache).

Dar în acest moment Legislativa fusese înlocuită prin Convenția națională. Adunarea intermediară și fără prestigiu provocase de la început pe rege, căutând a-i răpi titlurile care ămințiau puterea de odinioară. Ea-l silise să refuze sancțiunea la măsurile care meniau morții pe emigranții impenitenți, creau o armată revoluționară supt Paris și prigoniau pe preoții ce nu voiau să presteze jurământul civic. Ministeriul girondin pe care-l impusesese lui Ludovic al XVI-lea nu represinta nici o înțelepciune, nici o popularitate. Războiul declarat, din îndemnul lui, Austriei, era o povară fără mijloace. De și regele nu mai putea să se menție în rolul său, ea nu cuteză să proclame însă Republica. În August Alunarea adăpostii pe Ludovic și pe familia lui, fără a lua o hotărîre, în fața maselor populare organizate și întetite, cum am văzut, de Comună. Membrii ei văzură și măcelurile din Septembre înaintea de a merge să salute Convenția, care, la 20 ale lunii se constituise.

Activitatea acesteia începu cu proclamarea Republicei și continuă cu lungile debateri ale procesului contra regelui și cu hotărîrea, menită să îngrozească și să sfideze, a sentinței capitale contra lui „Ludovic Capet“. Cînd succesele aliaților puseră în primejdie regimul însuși, cele două comitete, de «mîntuire publică» și de „supraveghere generală“, de 12 membri, concentrară toate puterile, anulînd pe încetul și hegemonia Comunei, a cării înlocuire prin presidenții secțiilor se propusese. Oricît sînge s'ar fi vărsat de bestiile care le conduceau, ele însemnau un lucru de mare importanță : învierea puterii (ex-

cutive. Cînd, Girondinii fiind arestați după insurecțiile din Maiu și Iunie 1793, se disolvă comitetul de supraveghere, cei d'întăiu încercară o „adunare a departamentelor“ la Caen, în Normandia, cu o armată la dispoziția ei. Convenția se menținu însă, proclamînd unitatea nației și lupta pînă la capăt cu dușmanul. În ea, contra lui Danton, care și el ispășește pe eșafod, domină apoi cele trei comitete: de mîntuire publică, de siguranță generală, de legislație.

Două puteri se creiază însă în afară de Convenție: interesele noii burghesii îmbogățite („conrupții“), de o parte, amata, de alta. Robespierre „virtuosul“¹ fu cea d'întăiu victimă a celor d'întăiu, meniți să cadă supt loviturile celei de-a doua.

Înainte de a asista la acest din urmă fapt, consolidarea puterii de Stat prin generali, să ne oprim asupra Constituției decretate de Convenție. Această reglementație, perfect logică în deducțiile ei, dar absurdă și neaplicabilă — și autorii ei chiar au suspendat aplicarea-i — sprijină totul pe votul cetățenilor formînd poporul suveran. Alegerea de două grade se suprimă; e elector orice Frances în vîrstă de douăzeci și unul de ani, fără nicio condiție, și nicio condiție nu se cere alesului. Se alege, pe un an și judecătorii. O singură Adunare anuală, de 750 de membri, are și drepturile puterii executive; ea hotărăște despre războiu și pace. Miniștrii, cari nu poartă acest nume, stau la dispoziția ei, cînd vrea să-i cheme. Ei compun un „Consiliu executiv“ de douăzeci și patru de membri. Numirile pe care le fac atîună de Adunare și de comitetele ei. Dar legile sînt supuse aprobării comunelor și consultării adunărilor de alegere: dacă o zecime din acestea nu protestă, ele rămîn. Tot de la adunările primare poate veni, în condiții ușoare, cererea de a se revedea un punct din Constituție sau mai multe, printr'o nouă Convenție națională.

După ce se răspinseseră invierșunatele atacuri ale Austro-Prusienilor și Englesilor în curs de doi ani, după ce Prusia, apoi Spania fuseseră silită să încheie păci umiltoare, Convenția, acum sfășiată în sine — Robespierre el însuși s'a suit pe eșafod,

¹ Cf. și Carl Bronnemann, *Maximilian Robespierre*, Leipzig-Berlin 1885.

cu fratele și cu intimii săi — și tot mai mult la direcția elementelor moderate, decretează, la 1795 (anul III), o nouă Constituție.

Se restabilește alegerea cu două grade, dar se cere electorului de primul grad un cens egal cu prețul a trei zile de lucru. Cu atât mai mult se cere cens pentru alegătorii de al doilea grad. Adunările primare, de canton, au dreptul de a primi sau ba schimbările constituționale aduse de adunările de revizie.

Sînt acum două Adunări, deliberînd deosebit și comunicînd între sine prin „mesageri de Stat“, solemni. Consiliul de Cinci Sute cuprinde Francesi în vîrstă de treizeci de ani, cari au locuit zece ani în țară. După trei cetiri la zece zile de distanță, această Adunare face propuneri de lege, „resoluții“, către a doua, a Bătrînilor, *les Anciens*, două sute cincizeci la număr, oameni de măcar patruzeci de ani, cu vechime de cînsprezece ani în țară: și aici cetirea de trei ori se impune, afară de cazuri grabnice. Se poate „aproba“ sau „anula“ „resoluția“. Acest Sfat mai are și dreptul de a hotărî unde și cînd se adună celalt corp legiuitor pentru a garanta siguranța Statului. Ambele Adunări au membri plătiți îndoît ca în trecut; ele țin ședinți publice, dar cu un număr de asistenți mărgenit la jumătate din deputați; nu mai pot alege comitete, ci numai comisii pentru un caz special, și ele se disolvă după resolvirea lui.

Li e interzis Adunărilor să incalce puterea judecătorească, ce culminează în Înnalta Curte de justiție. Toată puterea executivă e încredințată celor cinci membri, aleși de ele, dintre membrii de 40 de ani în sus, ai Directoriului, fără president statornic. În fiecare an se schimbă un membru, pentru a nu putea fi reales cinci ani. Directoriul poate interpreta și legile prin „proclamații“, și în materie politică poate aresta. El are grija legăturilor diplomatice, dar nu dreptul de războiu și pace. Miniștrii îi sînt supuși, fără a fi un Consiliu. În relațiile cu Adunările directorii pot face propuneri, fără a merge până la proiectele de legi.

Directoriul, căzut pe mîna unui Barras sau Laréveillère-Lepeaux, oameni stricați, vînduți, cinici sau nuli, pierdu rîpede orice autoritate, pe cînd armata se organizează. Ca în Bizanțul lui Belisariu, generalul o formează, el îi poartă grija, o hrănește, îi distribuie recompense. Până la depărtatele cîmpii de

uptă — în Egiptul, în Siria năvălite de Bonaparte, un genial produs al timpului, — nu pot răzbate instrucțiile incompetente ale unor administratori cumpromiși. În cas de cucerire, un reșident e pus doar alături de general.

Această armată supune Italia-de-Nord, cu Bonaparte, în 1796-7, ea impune Austriei pacea de la Campo-Formio, ea atacă interesele engleze în Egipt, ea suferă grelele lovituri ale Rușilor, un Suvorov și Corsacov, în 1799, pentru ca la 1800 să se acopere de glorie pe aceleași câmpii italiene supt ordinele aceluiași Bonaparte, întors din Orient.

Întrebunțind clauza strămutării ședințelor, Bonaparte face, încă de la 18 Brumar (9 Novembre) 1799, pe cei Cinci Sute, mutați la St. Cloud, să sară în «orangerie». Ajutat de Siéyès, incorigibilul creator de sisteme politice, care credea că-l cîmără, el pune să se voteze o nouă Constituție, în 1800 (anul VIII).

Aleg acuma toți Francesii în vîrstă de douăzeci și unul de ani. Dar ei stabilesc numai liste de o zecime, de pe care se va face alegerea de fapt a funcționarilor de arondisment. Ai departamentului sînt luați de pe lista departamentală, făcută de cetățenii înscrși la comună. Și în al treilea rînd, vin aleșii listei naționale pentru funcții naționale, între care și aceia de jurați. Judecătorii sînt și ei luați pe aceste liste, afară de judecătorii de pace, aleși de cetățeni și schimbători după trei ani. Armata are judecători speciali.

Puterea executivă — patru membri: doi foști consuli, plus al doilea și al treilea în funcțiuni, — numește „Senatul conservator“, de șaiszeci de membri, cari cooptează alți douăzeci, pe rînd. Acestui Senat, păstrător al Constituției, îi revin toate numirile, pe listele de mai sus. El e cel ce alege pe dinsele și Tribunalul, Adunarea de o sută de membri, în vîrstă de la douăzeci și cinci de ani, care se ocupă de proiectele de legi și alege raportori, «oratori», pentru a merge la Corpul Legislativ, numit și acesta tot de Senat. Compus din trei sute de membri, avînd măcar treizeci de ani, el nu discută, ci votează, și anume secret, în cele patru luni pe an ale ședințelor sale.

Puterea executivă strivește. Cei trei consuli, cu Bonaparte în frunte, „numit de Constituție“ (ceilalți doi sînt Cambacérès și Lebrun), au și dreptul de a suspenda Constituția în lipsa

Adunărilor, care vor fi apoi convocate pentru aprobare. Primul-consul singur numește la Consiliul de Stat, și tot așa pe toți funcționarii și judecătorii; ceilalți doi sînt numai „consultativi“.

De fapt era o monarhie, sprijinită pe prestigiul victoriei și servită de un geniu al inițiativei și construcției. Cînd el impune, la 16 Thermidor 1803, un „senatus-consult organic“ (an. X), creînd consulatul pe viață, reducînd pe membrii Tribunatului la cincizeci și acordînd Senatului dreptul de a dizolva Adunările, puterea supremă putea fi transmisă de dînsul, pentru după moartea sa, oricui va voi. Senatus-consultele organice completează fără alte forme Constituția, și primul-consul președează comitetul. De el atîrnă „marele jude“. Iar afară de cei jaleși de către electori, acum pe viață, se pot designa și altfel umătate din candidați.

Peste doi ani, la 18 Maiu 1804, „Senatul, ascultînd pe oratorii Consiliului de Stat, „încredința“ Guvernul Republicei unui Împărat, care iea titlul de Împărat al „Francesilor“. Napoleon I-iu apărea ca urmaș al lui Carol-cel-Mare. Din Consilii el lăsa, în al patrulea rang doar, un Corp Legislativ cu ședințe în mare parte închise publicului, un Tribunal redus la trei secțiuni (Legislație, Interior, Finanțe), discutînd ce vine de la Corpul Legislativ, un Senat de prinți și demnitari (Mare-Elector, Arhicancelariu al Imperiului, Arhicancelariu de Stat, Arhiteaurariu, Conetabil, Mare Amiral), la cari se adaugă aleșii Împăratului, un Consiliu de Stat cu șase secții (Legislație, Interne, Finanțe, Războiu, Marină, Comerț), cu sarcină și de regulamente administrative. Tribunalul fu, de alminterea, apoi desființat. Prinții, demnitarii năvălesc și în Curtea Imperială de justiție.

Noul regim nu se sprijinia de sigur numai pe așezămintele lui fundamentale. El avea la baza lui forțe reale, ce se creaseră în mijlocul unei societăți prea mult timp zbuciumate, și interese permanente rezultate din liberarea, produsă de Revoluție, a puterilor până atunci oprite de a se manifesta.

În afară de armată, care, solid organizată, plătită și hrănită bugetar, sigură de răsplătiri răpezi și drepte, supusă unei administrații centrale, însuflețită de un admirabil spirit de corp,

domină totul¹, era clasa țerănească, stăpînă acum pe pămînturile ei, care consimția să deie din fiecare familie soldați Împăratului, numai să fie asigurată de posesiunea ogoarelor în sfîrșit dobîndite. Burghesia, ale cărei afaceri prosperau, căpătase prin jocul însuși al războiului foloase însemnate, fără a mai pomeni clasa furnisorilor, care dispunea de imense averi; afară de aceasta blocul continental contra Angliei, măsură care se întindea peste tot teritoriul Imperiului și al aliaților lui, favoriza extraordinar această dezvoltare economică franceză. Curtea cea nouă premia fărăosebire merite mari și nume strălucite: o înfrîndială de demnitari ca în Imperiul german, o risipire de titluri: prinți, duci, conți, asupra oricărui servia regimul și mîgulia pe stăpîn, cu aceiași siguranță ca pentru armată, că omul capabil află considerația și răsplata materială ce i se dăruiește. A fost un timp cînd acel care după moartea copilului regal închis la Temple își zicea Ludovic al XVIII-lea și vegeta în Rusia, la Mitau, putea crede că toți îl vor părăsi, căci cele mai frumoase nume aristocratice se înroleau în suita militară și civilă a „usurpatorului“, alături de Iacobini și de regicizi.

Ca puteri morale, marele cunoscător și utilizator de realități găsi întăiu catolicismul, încă așa de viu. Acel care va violenta apoi pe Piu al VII-lea, prizonier, îl făcuse să binecuvinteze la Notre-Dame, ceremonia încoronării sale. Cu papalitatea el încheia un concordat la 1801. În mijlocul unei imense bucurii se proclamă religia tradițională ca fiind a «marii majorități a cetățenilor franceși», ceea ce-i dădea o largă basă democratică de adesiune populară, de opinie publică, și se admitea liberul ei exercițiu. Se schimba orînduirea arbitrară a dieceselor. Și, ajungînd la drepturile laice, se atribuia primului consul numirea episcopilor, cari vor fi „instituiți“ de Sf. Scaun conform cu vechile datine, după ce vor fi jurat „supunere și credință Guvernului stabilit de Constituția Republicei franceze“, cu îndatorirea, în jurămînt chiar, de a nu avea, înlăuntru ori în afară, nicio legătură cu dușmanii lui. Preoții, numiți de episcopi, erau supuși agreării aceluiași Guvern. Și unii și alții aveau leafă fixă, de la Stat. Și Papa recunoștea, «pentru binele păcii», proprietatea cumpărătorilor de averi bisericesti. Starea civilă se conserva laicilor. Ordinele că-

¹ Erau 156 de regimente de linie, 38 de infanterie ușoară, 94 regimente de cavalerie, 16 regimente de artilerie, cu multe companii speciale.

Iugărești rămăceau desființate, ca și școlile clericale, atară de seminarii. Cum se vede, cu acest nou stăpîn clerul tot devenia „assermenté”. Și Bonaparte lua, pur și simplu, trei ani înainte de a fi monarh încoronat, rolul față de Biserică al Bourbonilor uciși sau izgoniți. În plus Biserica *lui*—căci a lui era—nu trebuia să asculte nici de hotărîrea Conciliilor generale fără aprobarea Guvernului, ceia ce crea o Biserică națională izolată, rupînd legăturile universale catolice.

De și acest cler refușă în 1811 să renunțe la instituția canonică obligatorie, un concordat și mai dur fu impus Papei la 1813.

Universitatea francesă dădu apoi în mîna regimului tot învățămîntul. Ea a fost marea casarmă a spiritelor. În Maiu 1806 i se acorda monopolul școlilor de toate gradele. Vechile Universități se prefăcură prin decretul organic din 1808 în simple Academii stînd supt ordinele rectorului și Consiliului Universității, care numia tot corpul profesoral al liceelor și colegiilor, cu profesori și «regenți». O parte din acest corp era, ca în vechile Ordine, oprit de la căsătorie. Până și literatura didactică era supusă aceleiași regim. Institutul, cu Academii compunătoare, dădea progresului literelor și științelor o nouă ierarhie.

Legislația fu prefăcută total prin Codul Napoleon, care, distrugînd tradiția proprie francesă, puse în loc vechile norme romane. Încă din 1800 se începu cu lucrările Codului Civil, prin Portalis, Tronchet, Bigot-Prémameneu și Malleville. Era vorba de grabă („le plus promptement possible“), din ordin. În patru luni se făcu, supt impulsul primului consul, una din cele mai remarcabile opere de legislație pe care le-a cunoscut lumea. Consiliul de Stat, Tribunalul fură silite să aprobe, contra părerilor unora din membrii lor. Codul comercial urmă, apoi Codul de procedură, cel de instrucție criminală și Codul penal (la un loc: Codul criminal).

În sfîrșit Legiunea de onoare avea menirea de a crea un corp moral supus Împăratului, creator al ei. Armata se unia prin aceste forme militare cu societatea civilă, pe care o confunda astfel cu dînsa. Șeisprezece cohorte, cîte și departamentele, cu cancelarii lor, supt Marele Cancelariu din Paris. Astfel se crea și o nouă ordine morală, o scară nouă a valorilor etnice, cu același criteriu: credința și devotamentul față de șeful suprem.

Dar, după ce stabilise astfel o nouă organizație francesă, care se întindea și asupra tuturor provinciilor și țărilor anexate, Napoleon contopi această organizație într'o mare formă medievală, care aceia nu corespundea fără îndoială condițiilor de viață și celor mai firești aspirații ale timpurilor moderne.

Împărat, el restitui Imperiul. „Imperiul“ nu l putea concepe altfel decât după amintirile, mai vult sau mai puțin exacte și clare, ce rămăseseră din el în mintea contemporanilor săi.

Pe cînd Împăratul german se prefăcea prin decret propriu și recunoaștere ulterioară din partea Puterilor celorlalte în Monarhie imperială austriacă, Împăratul frances se substituia, în Germania ca și în Italia-de-Nord, Habsburgului. A doua zi după pacea de la Pressburg, în 1806, el crea, cu învoirea dietei germanice, chemată anume pentru aceasta, o „confederație“. «Confederația Rinului» e termenul obișnuit, dar el nu se află în actul de constituire de la 1-iu August decât ceva mai jos, apoi și ca «State confederate ale Rinului». Prin ea regii creați de Napoleon, ai Bavariei și Württembergului, „prinții suverani din Regensburg (episcopul), din Baden (Marele-Duce, ridicat la acest rang, atunci chiar, tot de Împărat), de Berg (aici va fi așezat apoi cumnatul lui Napoleon, Murat), de Hesa-Darmstadt (odidioară simplu landgraf) și de Nassau, precum și „ceilalți prinți din Sudul și Vestul Germaniei“ se unesc, «încetînd de a fi State ale Imperiului».

O dezvoltare teoretică a Imperiului deci, care nu putea fi alipit întreg la noua Coroană, căci Prusia — care, cu Statele din Nord, va negocia încă de atunci pentru un nou Imperiu, al treilea —, rămînea de-o parte, ca și Saxonia, dar o reunire cu dînsa a întregii părți disponibile pentru o nouă alcătuire în centrul Europei.

Față de Germania, doritoare de a înlătura o „contrazicere“ și de a evita o amenințare după plecarea trupelor napoleoniene, care nu mai erau să treacă Rinul, se ridică o «Francie»: cele două concepte național-teritoriale își stau în față, evitîndu-se și pomenirea Imperiului și a elementului național constitutiv.

În confederație intră, pe lângă prinții numiți mai sus (Nassau cu amîndouă împărțirile), cei doi prinți de Hohenzollern (Sigmaringen și Hechingen), cei doi prinți de Salm, cel de Isenburg-Birstein cel de Lichtenstein, ducele de Aremberg și con-

tele, devenit prinț, de Leyen. Confederația are un „protector“, titlu împrumutat din Anglia lui Cromwell, și acela e Împăratul francez; ea are o dietă, la Frankfurt, și, în locul vechilor Electori, două Colegii: al regilor, în care intră și Marii-Duci cu „prerogative legate de demnitatea regală“, și al prinților cari n'au această calitate. Presidează, numit de Împărat, la regi arhiepiscopul care e arhicancelariu, suveran la Frankfurt, și intitulat „prinț-primat“, la prinți ducele de Nassau. Va fi și un „statut fundamental“, redactat de cel d'întăiu. Prinții meditați pierd stăpînirea lor, ceia ce însemna o mare și binefăcătoare lămurire a hărții Europei centrale. Ordinele religioase sînt și ele deposedate. Conducerea militară a confederației e, firește, în mîinile Împăratului, care contribuie cu 200.000 de oameni.

Margenile confederației se întinseră în curînd. Înainte de plecarea contra Prusiei a lui Napoleon, în Septembrie 1806, Würzburgul i se adăugi, cu încă un Mare-Duce. După Jena și Auerstädt, un rege, al Saxoniei, intră 'n aceeași alianță. Din acest rege se va face, de altfel, după biruința definitivă contra Rușilor, la Friedland, și după amintirile secolului al XVIII-lea, un Mare-Duce la Varșovia. Vestfalia, care e Prusia apuseană pînă la Elba, devine regatul unui frate al Împăratului, Ieronim,—alt frate, Ludovic, înlocuind pe cel din urmă „Mare Pensionar“ în Olanda. Unul cite unul, prinții din Nordul german se alip'aseră la formidabila coaliție.

Acest Imperiu, devenit universal, are în jurul său regi și prinți de familie, demnitari ca ai celui germanic, pe care-l copiază. Dar nu numai atît: ca răsplată pentru generalii cari au cîștigat victorii, pentru miniștrii cari au condus cu succes negociațiile sau ramurile de administrație ce li-au fost încredințate, se acordă, în Germania, în Italia sau și pînă în Dalmăția, *feude*. Bine înțeles, feudatariul nu stă acolo, ba poate n'a văzut niciodată pe „vasalii“ săi, dar el trage venituri însemnate de la ei.

Cîtă vreme însă regimul napoleonian scosese din împrejurările contemporane concluziile lor naturale, el se consolidase pe sine, consolidînd însăși societatea asupra căreia se ridicase. Formelor medievale, supărătoare pentru interese, jignitoare pentru ideile dominante, națiunile li răspunseră cu o serie de im-

potriviri îndărătnice, din Rusia, peste Germania, până la Spanioli, și Imperiul căzu, în 1814, a doua zi după ultimele lui mari biruințe contra dușmanilor coalițați.

De mult Anglia doria pe Bourboni, cari trăiau într'un umilit exil, aproape fără perspective, în castelul Hartwell. Țarul Alexandru, stăpinit de idei preconceptione, îi instală, conform cu votul Senatului, pe tronul frances, fără a fi fost vorba atunci de soluția micuțului „Napoleon al II-lea“, pentru care ar fi fost bunicul său după mamă, Împăratul austriac Francisc. Lumea parisiiană, care nu privia cu ochi prea răi pe aliați, în cari, vedea, ori se făcea că vede, niște liberatori și care se trezi de-odată, până la Lafayette, Carnot și Benjamin Constant, partizană a «dinastiei incontestate»¹, privia uimită puțin simpaticele persoane, — ele înseși desorientate în această Capitală pe care o transformase cu totul geniul constructor al Împăratului căzut, — în care se resumau „prinții“ emigrați: mulți îi uitaseră cu totul.

Ei aduceau, neschimbate, ideile lor despre „autoritatea, care residă întreagă în Franța în persoana regelui“, despre «drepturile și prerogativele coroanei noastre», despre „autoritatea supremă, care ea singură poate da instituțiilor pe care le stabilește, puterea, permanența și maiestatea de care însăși e îmbrăcată“. Pe de altă parte însă, Alexandru cerea să se deie Francesilor o Constituție, orice ar fi spus, la Petersburg, contra oricărui pact asămănător, sumbrul teoretician savoiaard al sacrului absolutism regal, Joseph de Maistre. Acela care se chema acum Ludovic al XVIII-lea pomenește singur, în preambulul actului din care am luat și pasagiile de mai sus, de «așteptarea Europei luminate», contrară dorințelor propriiei sale suite de nobili sărăciți, îmbătrâniți, setoși de răsbunare, cari înțelegeau o *restitutio in integrum*.

Cunoștința, popularisată și prin noua școală de istorie care începea să se înjghebe, a istoriei francese în evul mediu ajută să se găsească un termin mijlociu. Predecesorii depărțați ai noului „rege al Franciei din mila lui Dumnezeu“ dăduseră supușilor lor privilegii cuprinse în hriscave, în *chartes de libertăți*,

¹ Thureau-Dangin, *Le parti libéral sous la Restauration*, Paris 1876, p. 4. și urm.

comunale. Nația întreagă, considerată ca un fel de vastă și tulburată comună, primi deci și ea o astfel de «concesie», un astfel de «dar regal» (*octroi*). «Supușii» (*les sujets*), odată cetățeni stăpînituri, căpătără astfel, nu o Constituție, ci o «charte constitutionnelle», în care se recunoaște și influența formelor de Stat engleze.

Nu va fi o Adunare națională, ci numai „deputați ai departamentelor“, mult mai jos decît nobilii, *les pairs*, cari formează „Camera de sus“, cum i se zice de obicei. Deputații aceștia sînt aleși pe cinci ani, dar în fiecare an o cincime se reînnoiește. Alegătorilor în vîrstă de 30 de ani li se va cere un cens de 300 de franci și unul de 1.000 de franci alesului. Președintele Camerei acesteia e numit de rege pe o listă de cinci presintată de către Adunare; de altfel nici al celeilalte nu e ales: e de drept Cancelariul sau un înlocuitor numit tot de rege. Competența Camerei e în rîndul întăiu bugetară: contribuțiile indirecte se pot vota și pe mai mulți ani, cele directe pe unul singur; legile financiare vin aici întăiu. Inițiativa legilor o are singur regele; nici amendamente nu se pot introduce fără voia lui expresă. Promulgarea regală așteaptă legile votate. Nu se încapă control administrativ; miniștrii, cari au dreptul să asiste la desbateri, nu pot fi acușați decît pentru trădare și dilapidări, dar îi judecă „pairii“. Contactul cu poporul e cu totul oprit: petițiile se presintă în scris. Regele poate proroga și disolva Adunarea, dar anunțînd alta pînă, cel mult, în trei luni.

Dar regalitatea care-și lua astfel măsurile trebui să primească unele rezultate ale regimului trecut, singurul mijloc de a împiedeca o nouă revoluție îndată ce ar fi plecat trupele de ocupație. Recunoștea starea actuală a proprietății rurale¹, noile titluri napoleoniene, alături de cele vechi, restabilite, libertatea culturilor pe lîngă catolicismul de Stat, egalitatea la funcții și onoruri, dreptul la lefi și pensii, datoria publică, jurații. Joseph de Maistre, teoreticianul absolutismului, avea motiv să scrie deci: „S'ar înșela cineva nespun de mult dacă ar crede că Lu-

¹ Înșuși Ludovic al XVI-lea începuse Domnia lui prin liberarea șerbilor de pe domeniul regal (Feuillet de Conches, *Louis XVI, Marie-Antoinette et Madame Élisabeth*, I, Paris 1864, pp. 126—7); „L'état de mes finances m'interdit de songer à racheter sans distinction les droits de féodalité des mains des seigneurs“.

duc al XVIII-lea s'a suit din nou pe tronul strămoşilor săi: el s'a suit numai pe tronul lui Bonaparte¹.

Dar, peste cîteva luni, Napoleon, rămas Împărat cu numele, în hotarele meschine ale stîncoasei insule Eba, căreia-i aplicase conştiincios metodele sale, se întorcea, riscînd totul şi căpătînd în schimb totul. Tineretul din şcolile superioare nu-l voia, ci încunjura tronul Bourbonilor cu strigătul: „Trăiască Regele, Trăiască Constituţia“; baroul avea aceleaşi sentimente. Napoleon, care aţîţase pe drum populaţia contra feudalilor şi a preoţilor, aducea însă, ca şi bietul rege nerăzboinic, care plecase cu bagajele lui în Belgia, o tradiţie şi un drept, şi, astfel, neputînd totuşi reveni la trecut fără schimbare, el adăugia numai la dînsule. Acesta e sensul «actului adiţional la Constituţiile Imperiului» din 23 April 1815, dat în numele lui „Napoleon prin graţia lui Dumnezeu şi prin Constituţii — *par la grâce de Dieu et les constitutions* — Împărat al Francesilor».

Şi el vorbeşte de «puterea şi centralizarea necesare pentru a face să se respecte de străini independenţa poporului frances şi demnitatea coroanei noastre». Chemat, spune el, de «dorinţa Franciei» (*le voeu de la France*), el avea în gînd să dea «instituţii interne mai special destinate să ocrotească libertatea cetăţenilor», dar ce l-a oprit a fost celalt măreţ plan al lui: «să organizeze un mare sistem federativ european..., conform cu spiritul veacului şi favorabil progreselor civilizaţiei». Acuma, lucrurile s'au schimbat: el, Împăratul, doreşte pacea în afară; vrea deci, înăuntrul, «să crească prosperitatea Franciei, prin consolidarea (*V'affermissement*) libertăţii publice». El propune astfel «poporului» actul său, îl «supune» «acceptării libere şi solemne a tuturor cetăţenilor în toată întinderea Franciei». Vorbise la început de un *champ de mai* arhaic.

Instituţiile *chartei* sînt primite: cele două Camere, cea aleasă fiind a «represintanţilor» însă, caracterul lor deosebit, durata de cinci ani a celei alese, lipsa de iniţiativă a legilor, ele puţin fi *cerute* numai, judecarea miniştrilor de pari, ereditatea „pairilor“. Dar se scade vrista celor 629 de aleşi (25 de ani), se

¹ On se tromperait infiniment si l'on croyait que Louis XVIII est remonté sur le trône de ses ancêtres. Il est seulement remonté sur le trône de Bonaparte (*Correspondance diplomatique*, I, 1860, p. 379). Ludovic zicea mon cousin“ mareşalilor Imperiului, (*ibid.*, II, pp. 26—7).

îngăduie Adunării a-și alege președintele, care va fi «aprobats» numai de Împărat, se garantează imunitatea parlamentară în timpul sesiunilor. Se opresc prefectii și subprefectii de a se face aleși în circumscripția lor. Se lasă liberă presa fără vre-o «censură prealabilă», dar cu o «responsabilitate legală», și anume la jurați. Starea de asediu, pe care o poate decreta guvernul în cas de invazie străină, e hotărîtă prin lege, dacă e vorba numai de tulburări interne; cel mult dacă în casuri de mare nevoie puterea executivă o poate judeca pentru a căpăta descărcare de la Cameră în cele d'întăiu cinsprezece zile de la adunarea lor. Vechea «nobilime feudală» nu poate fi restabilită, cum nici vechea dinastie. Dar dreptul de alegere, de «numire» a deputaților îl au «colegiile de departament și arondisment», de data aceasta însă direct. Se adaugă represintanții «competențelor», aleși de industrie, de „proprietatea manufacturieră și comercială“.

În acest act, smuls cu greu uriașului, care protesta furios, și redactat de un Benjamin Constant, om fără caracter, dar spirit liberal, era de sigur și oarecare ipocrisie. Contra prietenilor cocardei albe, Iacobinii înșii, cîți și cum mai erau, deveniau prețioși. «Tiranul» de ieri îngădui redeschiderea cluburilor și asistă la defilarea pe străzile Parisului a ultimilor „federaliști“. Ministrul de Interne era însuși Carnot. În burghesie se ivise teama unei întoarceri a zilelor Revoluției, cea ce cîștigă anume simpatii pașnicului monarh pribeag.

După Waterloo învinsul se lăsă zorobit de nenorocirea lui. Înfruntase armatele Europei coalizate; nu cuteza să dea față cu aceia cari-l acceptaseră pentru speranța unei victorii și cari erau furioși că sînt prinși de ruinele căderii unui stăpîn abia închis în hotarele unei Constituții. Ei siliră pe Împăratul dăunăzi aclamat la o capitulare. Era vorba de un Guvern provisoriu, de o nouă dinastie; cei cari, în Cameră, vechea Cameră regală, nu puteau merge de-a dreptul la Ludovic cel trădat, trebuiră să se agățe de ilusia lui «Napoleon al II-lea». Deocamdată, se votă «declarația drepturilor omului» și se alcătui la răpezeală o nouă și absolut naivă Constituție. Cum ea n'a avut ființă niciodată, nimeni nu-și dă osteneala să-i eticheteze pres-

cripțiile. Aliții împrăștiară pe aceia cari, un moment, se încréméniseră într'o atitudine de rezistență.

Ei reasezară pe Bourboni, veniți pentru a doua oară «în bagajele lor». Pentru Franța, din nou legată prin voința străinului și setoasă, cu toată nevoia liniștii, de o revanșă pentru umilințele a doua cară suferite, se deschidea însă, nu o viață politică normală în formele fixate de «charta constituțională» ci o epocă de lupte între liberalii uniți cu imperialiștii, de o parte, și conservatorii, de acum înainte fără rezerve, de alta. Urmărirea ei trebuie să fie precedată însă de cercetarea împrejurărilor constituționale create în restul Europei de războaiele Revoluției și Imperiului.

IV.

Constituțiile de împrumut ale Europei napoleoniene

Pretutîndeni unde pătrunseră armatele franceze și prin voința lui Napoleon se instalaseră cîrmuiri provisorii care în curînd trebuiau să facă loc prinților din familia Împăratului sau legați prin căsătorii de dînsul — Ioachim Murat, un cumnat, în Marele Ducat de Berg înainte de a trece ca rege la Neapole, Ieronim, un frate, în Prusia de Apus, devenită o Vestfalie, alți doi frați, ca regi, Ludovic în Olanda, Iosif în Spania, surorile în principate italiene —, se introduseseră, cu oarecare modificări, instituțiile Franciei imperiale, ori dacă populațiile le ceruseră, ori dacă ele se oferiau ca un dar din partea noilor monarhi.

Pentru a lua cîteva exemple, Vestfalia, care cuprindea și Hesa anexată și Hanovra, dată întăiu Prusiei, și Braunschweigul, primi îndată după întronarea lui Ieronim la Cassel o Constituție formală (Novembre 1807), care asigură o represintație populară necunoscută până atunci în Germania și care trezia invidia cercurilor liberale din provinciile rămase supt sceptrul vechilor stăpînitori; dacă n'ar fi fost prelevarea de Napoleon a unei părți însemnate din venituri și nevoia de a se întreține a numeroasă armată franceză, această creațiune, care nu era lipsită de o motivare geografică și avea și unele tradiții istorice separatiste, ar fi dus o viață mai mulțămită și ațîțările care veniră din Prusia liberă n'ar fi trezit prea multă simpatie. Așa însă, o situație financiară nenorocită, pe care Împăratul o punea în sama risipei fratelui, își produse, ca și în alte părți din țările germane ocupate, neapăratele efecte revoluționare.

În Olanda, cîrmuirea lui Ludovic Napoleon, care trecuse un moment și pe la Berg, după plecarea lui Murat, fu mulțămitoare.

Regele acestei vechi democrații deprinse acum cu îmbogățirea în pace asigurată ținea în adevăr la acei cari deveniseră supușii săi. El îi apăra, cât îl îngăduia caracterul său timid, de împietările teribilului său frate, de cererile bănești neconținut reînnoite, li îngădui să aducă pe supt mână mărfuri engleze, și, invitat să iea în Spania o mult mai importantă coroană, el refuză fără a sta pe gânduri. Dar Olanda trecuse printr'o Convenție radicală (1798), printr'un regim constituțional mai blînd, impus de trupele franceze ale lui Joubert (1801), în numele lui Bonaparte; ea primi astfel cu nemulțămire un regim care-i suprima independența militară și economică și era să ducă la ocuparea de Francesi, în 1810, a marelui port Amsterdam și la anexarea formală, care nu zăbovi.

În regatul de Neapole Murat începu un regim popular italian, întrebuițînd ca ministru principal pe Salicetti, dar grija lui de căpetenie era să-și formeze o armată, o flotă, să gonească pe Englesi din insula Caprera și să se așeze în Sicilia. Nu înțelegea necesitatea unei represintări populare, dar aceasta nu l-a împiedecat de a cîștiga o popularitate reală, care dură până la tragedia lui din 1815.

Sistemul frances fu întrodus și în partea liberată a Poloniei, devenită, în folosul regelui Saxoniei, un Mare-Ducat. Constituția din 1807 prevedea, cam în sensul actului din 1791, două Camere: a Senatului pe viață, compusă din șase episcopi, șase Voevozi, șase castelani, și a deputaților, în număr de șizeci, aleasă pe nouă ani, dar cu înnoirea treptată a unei treimi la cîte trei ani. Ea vota budgetul. Consiliul de Stat nu putea lipsi. Cinci miniștri represintau puterea executivă. Regele putea să deie și decrete. Cu Codul Napoleon și garda națională se introduseră, supt același nume, și organele administrative ale noului regim frances. Se luă măsura socială, de cea mai mare importanță, a înlăturării servagiului. Din trecut se păstrară însă numele istorice, glorioase: palatini, castelani, etc.

Abia în 1808 Marele Duce saxon apăru, și la 10 Mart 1809 se deschise cea d'întăiu dietă a Poloniei înviate. În scurta sesiune de două săptămîni se protestă însă contra Consiliului de Stat, și represintantul Franciei susținu opoziția Camerei. Totuși, cînd Polonia, în primejdia lui Napoleon, de la 1809, trebui să se apere singură, Consiliul de Stat fu acela care îndemnă nația

a rezistență. Biruind, în lupta grea care se deschisese, Polonia liberă fu înzestrată, prin conlucrarea loială dintre dietă și Suveran, cu așezămintele școlare. În 1812, cînd Napoleon intra la Vilna, aclamat de populație, Adam Czartoryski proclama în dietă libertatea deplină și unirea în formă federativă a provinciilor Statului polono-lituan de odinioară. În forma confederațiilor din veacul al XVIII-lea se făcu apelul pentru ridicarea în arme a națiunii întregi,—ajutor pe care Napoleon, jignit de aceste manifestări în concepțiile sale autoritare, îl refusă. Peste cîteva luni Țarul era să-i succedă ca stăpîn al Poloniei, intrată sub sceptrul lui, dar în alte condiții decît acelea ale unei dominații absolute și necondiționate.

În țerile aliate cu Napoleon, create de dînsul pentru această alianță, în cele din Confederația Rinului de la început și în cele care pe urmă se adăugiră la dînsa, vechile Constituții germanice se păstrau însă neschimbate. De și în Saxonia, la 1790, țeranii se ridicaseră contra socotirii zilelor de lucru, contra vînătorilor senioriale și voiseră să ducă pe Elector la Dresda pentru a-i cere gardă națională și combaterea abusurilor feudale¹, totuși Regele-Elector declara la 1812 că, în materie de reforme, „a putut să le introducă în ducatul pe care Împăratul i l-a dat, dar, cît despre Saxonia, această țară are o Constituție de State și nu e stăpîn într'însa“². Același lucru în Württemberg, în Baden.

În Prusia, pînă la catastrofa de la Jena, în acea Prusie de decadentă fredericiană, nobilii se îmbogățeau din negoțul de grîne, ofițerii nobili comandau armata și-și băteau joc în voie de burghesi, socotiți ca victime designate pentru capriciile lor și Curtea era un izvor de tiranie și un spectacol de corupție³. Napoleon avea dreptate cînd înainte de luptă spunea că nu se teme de o armată care se recruta pe bani, el care ducea „naționali fideli și luminați, proprietari legați de gloria națională prin toate sentimentele onoarei și datoriei“⁴.

¹ Böttiger, *Geschichte des Königreichs Sachsen*, II, p. 418 și urm.

² J'ai pu les introduire dans le duché que l'Empereur m'a donné; quant à la Saxe, ce pays a une Constitution, des États: je n'y suis pas le maître; *ibid.*, pp. 538-9.

³ Manso, *Geschichte des preussischen Staates*, II; Borkowsky, *Deutsches Frühling*, 1818, 1912, p. 77.

⁴ Nationaux fidèles, éclairés..., propriétaires attachés à la gloire nationale par tous les sentiments de l'honneur et du devoir; Bausset, *Mémoires anecdotiques*, I, p. 67.

Austria, din parte-i, se conducea după așa-numitele „legi fundamentale», după testamente imperiale, după pragmatica sancțiune a lui Carol al VI-lea, după ordonanțele recente din 11 August 1804 — cu luarea titlului imperial — și din 6 August 1806 — desfacerea de Germania. Dietele particulare ale provinciilor se mențineau, de și nu erau convocate de obicei, dar singurul element politic comun tuturor acestor țeri era tot «Ministeriul de Stat și de Conferință» al Mariei-Teresa.

Încă de la 1808 averea era considerată în Bavaria ca un element care dădea drepturi cuiva la conducerea afacerilor publice în Sfaturile regale. Legea municipală din 1810 fixă și condițiile unor alegeri, în care, afară de nobili și de învățați, ceilalți votează în două și trei grade. Principiul represintanței populare era însă admis, și actul constituțional din 1818 va stabili toate părțile constitutive ale acestui organism. În Württemberg, unde ideile revoluționare pătrunseseră în State, câștigând și pe Moștenitor, alcătuirea unei nouă legături de provincii aduse, din potrivă, desființarea acestei vechi represintări a Ordinilor; devenit rege, Electorul sancționează solemn suveranitatea sa exclusivă. Chemate în 1814 pentru a da un așezământ țerii, aceste State, care cuprindeau membri de drept și membri aleși, cerură întoarcerea la «libertățile» trecutului, și numai în 1817-9 al doilea rege, Wilhelm; era să deie o Constituție. Cea din Baden e abia din 1818. Hesa, pe care prințul ei, gonit de Napoleon, voia s'o facă un regat al Cattilor, nu-și avu măcar Statele, promise în 1813 (Constituția va fi acordată la 1831). Hanovra restabilită avu o dietă, zădarnică, la 1814, dar căpătă o așezare definitivă numai cinci ani mai târziu.

În Prusia, pe când Scharnhorst, Gneisenau, von Boyen creiază armata de cetățeni, cu ofițeri ieșiți din școli speciale, von Stein începe încă de la 1806 marea lui reformă, cu separarea puterilor, cu suprimarea deosebirilor de clasă, cu liberarea țeranului din lanțurile șerbiei în care era încă reținut, cu redarea autonomiei orașelor, ca să ajungă la proiectul, care n'a fost realizat după înlăturarea lui, cerută de Napoleon, în 1808, a unei Adunări în care s'ar fi votat însă după State.

Interesant e ce se face în Sicilia, unde, față de innaintarea francesă, se retrăseseră Bourbonii. De la început, supt influența

englesă a lui Bentinck, este aici un adevărat Parlament și o adevărată opoziție, și, cînd, după decretele de impositivitate ale regelui, șefii sînt arestați și exilați în insule, Anglia face ca ei să fie rechemati și viața constituțională modernă să continue. Într'o adevărată Constituantă, în care cele trei Ordine se unesc pentru a discuta, admițînd separația puterilor și suprimînd feudalitatea, se decide sistemul bi-cameral: pairii de o parte, laici și spirituali, cu drept de numire al regelui dintre proprietarii rurali cu titluri (65 de prinți, 27 de duci, 30 de marchisi, 7 conți, 42 de baroni), dar comunele alese pe patru ani, de alta. Se atribuie acestor comune, care-și numesc președintele, votarea bugetului. Inviolabilitatea Parlamentului nu poate fi călcată decît supt sancțiunea de zece ani de exil și o amendă de 1.000 de mărci de aur¹.

Țara unde întăiu s'a produs ridicarea de steaguri contra regimului napoleonian a fost Spania. Dar e o greșeală să se creadă că ea a luat armele pentru vechile ei instituții și din impulsul claselor care-și satisfăceau interesele printr'insele. Un sistem reprezentativ exista totuși în acest vechiu regat, prin Consilii, ca acela al Castiliei, ale cărui hotărîri erau așa de prețioase, prin *junta* centrală și cele provinciale, devenite în 1808 «insurrecționale». De la început, ce se cere e, nu numai înlăturarea favoritismului unui Godoi și a slăbiciunii inconștiente a bătrînului rege Carol, ci,—odată cu păstrarea pe tron a fiului său, Ferdinand, care prin el însuși nu însemna decît incapacitate și șovăială,—libertatea și Constituția². Soldații spanioli din armata lui Napoleon în Rusia, prizonieri, erau puși să jure la Petersburg pentru «Constituție și rege»³. Revoltații nu se vor lăsa pînă nu vor avea, cum se va arăta mai tîrziu, Constituția de la Cadiz. Dar Napoleon el însuși, la vestea tulburărilor, se grăbi să cheme lîngă dînsul, la Bayonne, pe ziua de 15 Iunie, o Adunare constituantă cu caiete ca în Franța anului 1789, și patru-

¹ Coletti, *Histoire du royaume de Naples; Revue des Revues* pe 1838, p. 157 și urm.

² Pe lîngă cartea spaniolă, clasică a lui Torreno, Comte Murat, *Murat lieutenant de l'Empereur en Espagne*, Paris 1898, *passim*.

³ Joseph de Maistre, *c. c.*, I, p. 327.

zeci de deputați discută pactul în puterea căruia trebuia să guverneze noul rege Iosif¹.

Lupta care se dădu împotriva Imperiului frances nu începu, precum o arătam aiurea, în numele dreptului național, ci în acela al libertății constituționale, pe care Revoluția francesă îl înscrisese pe steagurile sale și contra căreia lucrase cu atita hotărâre regimul napoleonian, de supunere desăvârșită față de omul genial.

„Charta“ lui Ludovic al XVIII-lea nu era fără legături care se pot gici cu sistemul parlamentar engles, și regele, care petrecuse în castelul Hartwell ultimul timp al pribegiei lui, văzuse funcționînd în Anglia un sistem capabil de a fi aplicat și în Franța lui, zguduită de atitea prefaceri precipitate. E de folos să se vadă deci în ce chip acest sistem însuși se menținuse și întru cît se influențase de împrejurările revoluționare din restul Europei.

Erau și în Anglia la 1789 motive de nemulțămire, de și situația Tesaurului era bună și viața economică înfloritoare. „Filosofii“ nu lipsiau nici în această parte, cu visurile lor de o lume organizată rațional, pe baza principiilor eterne. În Parlamentul din 1790 Flood observa că el și colegii lui nu represintă de fapt nația, căci nu se poate acorda această calitate unui corp ales de către 6-7.000 de oameni în mijlocul unui popor de opt milioane². Nu se repară o casă în mijlocul uraganului, i se răspunse din partea cealaltă, dar Fox, cel mai aprins din oratorii Camerei Comunelor, obiectă că tocmai cînd furtuna e aproape reparațiile sînt absolut necesare. Pe cînd Burke, în «Reflecțiile asupra Revoluției francesee», era pentru împiedecarea oricării pătrunderi a unor idei străine și profund neistorice într'o țară uude și libertatea e tradițională, echivalînd cu suma «libertăților» medievale, Fox și prietenii săi se opuseră cu înviersunare oricării atitudinii contra revoluției prin care vecinii își reclaman drepturile inerente omului.

În curînd se merse și mai departe decît aceste aprobări ale capetelor ideologice și ale temperamentelor genercase. Paine

¹ Murat, *l. c.*, p. 405 și urm.

² Hugheș, *History of England*, pp. 290-1.

se duse la Paris, într'un adevărat pelerinagiu de admirație; la întoarcere el întemeie societatea «Drepturilor Omului». Disidenții religioși, al căror număr crescuse și din cauza lipsei de interes pentru problemele acestea din partea ministrului conducător, Pitt, proclamau folosul imens pe care omenirea întreagă l-ar avea de la întinderea crezului revoluționar¹. Reacțiunea contra cluburilor, a pamfletelor, a adunărilor tulburătoare aducea, în același an, scenele de violență de la Birmingham.

Cu aceasta însă nu se opria curentul. Partisanii unei brusce schimbări se recunoșteau și se adunau în societăți care n'aveau nimic secret. Numeroși membri ai Parlamentului făceau parte din tovarășia „Prietenilor Poporului“, care numără îndată 30.000 de membri, și alături cu dînșii, la «London Corresponding Society» se vorbea de un Parlament al sutragiului universal cu ședințe anuale². Și, în acest timp, Irlandezii se înarmau în trupe prădătoare și ucigașe, de «flăcăi albi» *white-boys*, și, serbătorind libertatea francesă în anul chiar când Ludovic al XVI-lea se suia pe eșafod, cereau, odată cu libertatea religioasă care li era denegată, reforma electorală³. Peste osebirile religioase, mișcarea, trecînd de la Belfast la Dublin, reclamă „unirea Irlandezilor de orice convingere religioasă pentru a căpăta o complectă reformă a legislaturii, sprijinită pe principiile libertății civile, politice și religioase“. Pe nasturii noii uniforme a „gardei naționale“ irlandeze era vechea harpă celtică unită cu boneta roșie a iacobinilor francesi. Armata era pentru dînșii o adunătură de oameni seduși cari și-au pierdut calitatea de cetățeni⁴. În 1795 înțelegeri se stabiliră cu Franța republicană.

Scotia, la rîndul ei, aduna, la 1794, o adevărată „convenție de delegați“, cu același program al Parlamentului anual, ales de întreaga obște națională. Era acolo întregul crez din Franța, cu secțiunile, comitetele, calendarul nou al erei libertății. Se căuta legătura cu tovarășii de păreri de pretutindeni⁵.

¹ *Ibid.*, p. 298.

² *Ibid.*, p. 304 și urm.

³ *Ibid.*, p. 318.

⁴ *Ibid.*, pp. 318-9.

⁵ *Ibid.*, p. 329.

În acest moment organizația revoluționară ajunsese la o jumătate de milion de aderenți. Convenția englesă părea așa de apropiată, încît se discuta asupra zilei chiar cînd ea ar fi să se adune. Și totuși complotiștii, arestați, scăpară de pedeapsă, iar achitarea lor fu primită cu entusiaste strigăte de bucurie.

În anul următor, se trase asupra regelui Gheorghe, la deschiderea Parlamentului; și la întoarcerea de acolo viața lui fu în primejdie, trăsura fiind încunjurată de o mulțime furioasă, care striga: „Nu trebuie rege! Jos cu Gheorghe!“¹. Anglia era să vadă ce nu se mai întîmplase niciodată: răscoala flotei, nemulțămîtă cu plata și hrana, blocă Tamisa cîteva zile, și împotriva ei nu se putură lua măsurile care, în alte împrejurări, n'ar fi zăbovit (1797)². O nouă răscoală de marinari se termină însă cu sancțiuni. La 1798, cînd izbucni în Irlanda între protestanți, marea mișcare revoluționară care trebuia să deie insulei complecta independență, „directorii“ dispuneau de vreo 300.000 de oameni armați³. Trebuiră cele mai mari silinți, într'un războiu civil fără cruțare, pentru ca stăpînirea englesă să fie menținută. Mîndria englesă se învoi la o legătură cu aparenta de paritate între Marea Britanie și Irlanda, desființînd Parlamentul brutal anti-catolic din Dublin și chemînd pe Irlandezi, a căror țară era astfel unită cu Anglia, în Parlamentul din Londra. Și totuși din nou Irlandezii cerură prin vărsare de sînge vechile lor drepturi. Pitt trebuise să se retragă în folosul lui Addington, pentru că regele nu admisesese ideile lui de liberare a catolicilor.

În tot acest timp liniștea ca și prestigiul Angliei se răzimară pe statornicia nezguduită a aceluia care într'un lung șir de ani — cu tot intermezzul lui Addington — ținu în mînă frînele, zguduite adesea de mîniile populare și de tendințele separatiste, ale Statului care în același timp purta, fără a se îndoi de rezultatul încă așa de îndepărtat, lupta contra fanatismului revoluționar frances și contra neasămănatelor însușiri ale lui Bonaparte. De și oferise a lucra cu Fox în 1804, William Pitt nu îngăduise nicio atingere a vechii constituții tradiționale, în

¹ *Ibid.*, p. 35.

² *Ibid.*, p. 361.

³ *Ibid.*, p. 369.

credința că orice schimbare ar trezi și în cercurile parlamentare gustul unor periculoase prefaceri radicale. Cea mai onorabilă dintre oligarhii păstra, cu o hotărâre cum o cunoscuse numai vechea Romă, un patrimoniu național uriaș, câștigat cu atâtea străduinți. Și, pentru ca să ajungă la acest scop. Pitt, șeful ei, de și, formal, numai conducător al torylor «conservatori», nu se sfii de a combate nemulțămirea cu armele și nu desprețui de a o înăbuși adesea la începuturile ei prin mijloacele, totdeauna detestabile, ale corupției. «Aderenții lui n'au fost cu toții atât de scrupuloși.»

Administrația războiului a fost judecată ca «una din cele mai destrăbălate care vre-odată au crescut ori risipit veniturile publice, și pata de corupție care s'a născut de acolo, s'a insinuat în toate ramurile administrației următoare, așa încît poporul la urmă deschise ochii și o reformă a Parlamentului a fost rezultatul.» Soluțiile lui lord John Russell aduseră încă din acest moment înlăturarea unui „burg-putred“ (*rotten borough*), de alegeri plătite, și crearea, pentru valoarea sa națională, a unui nou cerc electoral¹.

Urmările mai târzii erau să fie, în adevăr, rele. «În sinul liberiei noastre Constituții», scria un contemporan, «s'a format o oligarhie care pe urmă și-a dus certele cu privire la demnitățile Statului la un exces scandalos, de și n'a fost, mult timp, în stare a produce o singură minte conducătoare².» Cînd Pitt fu înlocuit cu Grenville, whigii venind astfel, după o lungă întrerupere, din nou la putere, dar în tovărășie cu adversarii lor («Ministeriul tuturor talentelor»), se schimbară și funcționarii, și primul ministru însuși nu se arătă dispus „a părăsi un larg izvor de venit unit cu puțină osteneală“³.

Moartea lui Fox, care avuse partea lui în guvern, lăsă Anglia în mîna unor oameni dintre cari niciunul, fără a face excepție în folosul lui Canning, cel mai îndrjit oposant, nu putea să înlocuiască pe cei doi mari rivali dispăruți. Disolvările se urmau răpede, de și părerea curentă era că „a disolva Parlamentul în sensul unei sesiuni era totdeauna un act neconstituțional și adesea nepolitic“. Alegerile rămîneau pătate, rezultatul lor în-

¹ Samuel R. Gardiner, *Outline of english history*, Londra 1905, p. 397.

² După Heeren, Hughes, *o. c.*, p. 426.

³ *Ibid.*

doielnic; popularitatea Adunărilor scădea și trebui să se ia măsuri contra acelor care asistau desaprobat la ședințe.

Atmosfera revoluționară se menținea chiar după ce se vădise că politica lui Pitt — dar cu ce strivitoare datorie pe umerii poporului engles! — ducea la victoria finală. În comitatul de Nottingham muncitorii fără ocupație distrugeau mașinele, în care vedeau cauza nenorocirii lor și ucideau pe patroni. Un exaltat împușcă pentru motive de interes personal pe președintele Consiliului, lord Perceval.

Ceia ce se putea alege din aceste frământări era însă un lucru: că aici voința populară, manifestată mai mult ilegal, e stăpână, și un istoric al acestei perioade o spune, în această formulă: «Niciun ministru în această țară nu poate conduce cu hotărâre poporul», ci trebuie să se îndrepte el după dînsul.

Constituția franceză din 1815 și luptele parlamentare ale noului liberalism.

La 7 Octombrie 1815 Ludovic al XVIII-lea deschidea cele d'intăiu Camere care trebuiau să încerce în liniște noul regim ce-i fusese impus.

Dată fiind chemarea pairilor de a trimete la eşafod pe «trădătorii» din 1815, liberalii nu erau representați aproape de loc, acei liberali de nume nou și de nouă alcătuire cari cuprindeau între ei și revoluționari ce știau cât costă o revoluție și bonapartiști cari credeau că Imperiul liberal ajunge pentru a da nașiei, înlăuntru și în afară, tot ce Bourbonii pierduseră ori răpiseră ei înșii. Era astfel o scădere față de Camera celor o sută de zile, cu vechi Girondini ca Lanjuinais, cu foști directori, ca Barrère, cu Iacobini de felul lui Cambon, cu tineri ca Manuel. Dreapta domina Adunarea, cu intenții care se vădiră îndată : contra regelui, care avea prea mult bun simț și prea multă înțelegere a împrejurărilor ca să aprobe asemenea tendințe, ei încercară să restabilească după putință predominarea vechilor factori ai vieții politice și să introducă și pe funcționari în sinul Adunării, printr'o modificare importantă la legea electorală.

Desbaterile celor două Camere nu oferiau un interes deosebit, dată fiind și misiunea lor foarte restrînsă. Pasiunea lipsia, nefiind adversarii față în față. Ea nu dădu măcar un caracter dramatic proceselor politice ca al lui Ney, gloriosul mareșal al Imperiului, osîndit și împușcat. Lipsia, împreună cu opoziția liberală, acel nou element de viață care era prezența advocaților.

Ei intrară 'n noua Cameră, formînd majoritatea opoșanților

după dizolvarea din Septembrie 1816. Aduceau noul lor limbaj, în care un raționalism sistematic și subtil se adăugia la patima care era în atmosfera timpului și la atitudine și gest, care pecetluiesc tipul. Tribuna ajunsese un loc de expunere pentru aceia cari, înainte de toate, se gândiau, cu nesăț, la popularitate, singura glorie ¹.

Dezbaterile parlamentare nu cuprindeau reproducerea stenografică a discursurilor; rezumatele se făceau numai în câteva linii. Dar noua presă răspîndia tot mai larg ideile exprimate de oratorii cu notorietate sau de aceia cari serviau mai bine scopurile partidului, mai mult sau mai puțin format, cărui aparținerea ziarul.

De la *Courrier de Provence* și *Journal des États-généraux*, cea dintâi publicație periodică vicioasă, pe care Mirabeau o făcea să apară în 1789, presa politică luase un mare avînt. În timpul Revoluției se ivi pamfletul, de o retorică exagerată, strigînd peste puteri și mai ales peste motivul real pentru care se striga, pripită fabricație pătimasă sau perfidă, a cărei misiune era să popularizeze personalități politice mai mult decît idei bine definite și al cărei efect a fost stricarea bunului stil, pe de o parte, prin elucubrațiile găunoase ale unor oameni lipsiți și de talent, cum erau lipsiți de conștiință, iar, pe de altă parte, pervertirea simțului politic. De la vechile *Journal des Savants* și *Journal de Trévoux*, din secolul al XVII-lea, îngrijite publicații de idei, de la *Mercure de France* și de la noutățile olandeze se ajunsese la *Amis du Roi*, al cărui scop e arătat în titlu chiar, la *Actes des Apôtres*, cu un cuprins mai puțin apostolic decît firma, la *Feuille du jour*, zilnică deci, a lui Parisot, la *Journal de la société des amis de la Constitution*, la *Patriote français*, la *Journal des clubs*, la *Journal des débats et de la correspondance des Jacobins*, la *Vieux Cordelier* al lui Camille Desmoulins, blîndă figură de energumen sentimental și inofensiv, merit totuși eșafodului criminalilor politici, la urletul lui Marat în *Ami du peuple*, la *Défenseur de la Constitution*, rece, crud și ipocrit ca și redactorul său, impecabilul și incoruptibilul Robespierre el însuși, la *Père Duchesne*, cu imprecățiile lui furioase. Și mica foaie de glume pentru mulțimi apărău în *Le Petit Gauthier*.

¹ V. De Bonnal, *L'opposition parlementaire sous la Restauration*, Paris 1877, p. 9 și urm.

Din opt sute de ziare, regimul reacțiunii consulare păstră la 1800 numai treisprezece, în fruntea cărora stătea guvernamentalul *Moniteur Universel*, care și-a transmis numele publicațiilor oficiale de mai târziu. *Journal des débats*, devenit apoi *Journal de l'Empire*, *Gazette de France*, *Décade philosophique* erau din cele menținute, pe lângă, firește, orice periodic care nu s'ar fi ocupat de politică. O revizie a presei avu loc și în 1810.

Presa putu vorbi mai liber supt Restauratie. Spiritualul Ludovic al XVIII-lea cetia cu plăcere mușcătoarea glumă din *Le Nain Jaune*, explicînd aceasta prin faptul că făcea haz de dînsul și că i spunea lucruri pe care le ascundeau miniștrii. *Journal des débats* continua, reluîndu-și vechiul titlu. *La Quotidienne* era foaia, fricoasă de schimbări, a emigraților. *Le Censeur* bătea în bonapartismul tot mai îndrăzneț, fiindcă rămăsese mai popular: Augustin Thierry, istoricul apostol al drepturilor stării a treia, îi dăduse strălucire luptînd contra restaurației napoleoniene. Béranger, singurul poet, mediocru, dar la îndemîna oricui, al liberalismului romantic, colabora la aceste foi cu versurile lui ușoare, care, rîzînd de «regele» de la Yvetot, de marchisul de Carabas, de marchisa de Prétintaille, țintiau aiurea; poesia lui sensuală, pe placul burghesiei orășenești, ajuta să răsbată și mai mult propaganda versificată. Și alături de aceste bucăți de hartă ușoară, dar neconținută, stăruitoare, enervantă, un fost ofițer al lui Napoleon, dar mai ales un erudit cu gustul fin și cu stilul de o corectitudine demnă de secolul al XVII-lea, Paul-Louis Courier, arunca săgeți care în adevăr cer, ca să le guste cineva, o cultură aleasă.

După deschiderea ședințelor celei de-a doilea Camere, liberalii ajung a se recunoaște și a lua o atitudine hotărîită, prefăcîndu-se din partizani ai regelui contra reacționarilor în «independenți» —gata de războiu, și apoi scormonind și candidaturi pentru tron: Napoleon al II-lea, ținut la Viena în strictă și strălucită pază, ca ducele de Reichstadt, Eugène de Beauharnais și chiar prințul de Orange, fiul regelui Țerilor-de-jos, în revoluționari și conspiratori. Șefii începeau a se desemna: Lafitte bancherul, Bignon, Dupont de l'Eure, Manuel, avocat din Sud și prieten al lui Fouché, solemn prezentator de locuri comune, dar pătimaș adversar al regimului în care întrupa înfrîngerea, rușinea, mutilarea Franciei. Apoi, lângă dînsul, gene-

ralul Foy, care avea gloria în urma lui: de la 1829, când pătrunde în Cameră cu prilejul unei alegeri parțiale, privirile se îndreaptă asupra acestui fost ofițer, încă tânăr, căci n'avea decât patruzeci și cinci de ani, și împodobit cu acele calități ale caracterului pe care nu toți tovarășii lui puteau să le adauge la talentul de a vorbi. Mai târziu, când, în 1824, Manuel va fi exclus din Cameră, el rămase șef al opoziției loiale, dar ireductibile.

Dar intențiile liberalilor erau cu mult întrecute de bonapartiști. A doua zi după căderea definitivă a lui Napoleon, nenorocirile Franței crează o nouă popularitate eroului căzut. Partisanii lui erau mulți: ofițeri reduși la jumătate de salariu, bătrâni soldați, răniți și decorați cu Legiunea, cari în satele lor răspîndiau cunoștința triumfurilor ce de acum înaintea erau imposibile, poezi cari suferiau de lipsa măririlor de odinică și cetitori pasionați ai unei literaturi cari încălzia spiritele fără a li putea arăta o țintă apropiată. Dar de sigur că ei nu se puteau gândi la întoarcerea exilatului închis pentru câțiva ani de chin în sălbateca insulă africană a Sf. Elene. Mulți își închipuiau că fiul Împăratului, de drept Împărat el însuși, s'ar putea aduce în Franța pentru a-l așeza pe tronul ce i se cuvenia; am vorbit și de candidatura fostului vice-rege al Italiei. Dar mișcarea bonapartistă, care se întări și mai mult după vestea, primită cu zguduire de atâtea suflete, a sfârșitului munceniei, era înaintea de toate o puternică agitație negativă, o discreditare de fiecare clipă a stăpînirii Bourbonilor, în fața căreia se puneau cu cruzime priveștiile incomparabile ale unor triumfuri unice.

Liberalii, cari n'aveau și nu puteau să aibă o popularitate proprie, erau siliți să pactiseze cu această agitație demagogie militară. Ei nu puteau să aibă însă decât raporturi puține și neînsemnate cu o altă grupare de opoziție, care se lauda mai presus de orice cu intransigența unor principii legate de ideologia filosofică a veacului al XVIII-lea mai mult decât de exemplele revoluționare. Doctrinarii, din centru: Royer-Collard, imponentă figură de profesor și de șef burghes cu autoritate, ducele de Broglie, de Serre, Camille Jordan, iar, în apropierea lor, Decazes, Louis Guizot, care începea cu tratate, cu opere politice, făceau parte din acest mic grup, ale cărui păreri pregătite cu multă

chibzuială și presintate cu o punere în scenă deosebită, erau așteptate cu oarecare nerăbdare. Dinastici, legaliști, «anglo-mani», profesind o iubire religioasă pentru forma parlamentară prin care singură credeau că pot feri țara lor de primejdiile vremurilor, convinși că rațiunea poate găsi oricând soluții în problemele politice, acești „cinci ori șase”, oameni de un incontestabil merit, de un superior simț al demnității umane și de o viață particulară fără pată, se impuseră, cu toate criticile, respectului adversarilor. Dar ei nu putură exercita decît o destul de slabă influență asupra spiritelor, și de sigur că erau cu totul incapabili de a oferi regalității bourbonice, pe care aveau numai ambiția de a o lega strîns de libertățile odată cîștigate, organul de cîrmuire care-i era așa de necesar. Se mulțămiau să declare că sprijină Guvernele ce se urmează, și aceasta din considerație pentru interesele superioare ale Franței, pentru liniștea ei înlăuntru și prestigiul ei în afară. Un partid al Centrului, dar al unui Centru pasiv, care nu urmăria puterea fiindcă știa bine că nu poate s'o exercite.

Oamenii de Guvern nu se puteau găsi nici la extrema dreaptă, care credea că vremurile s'ar putea întoarce și care urmăria fațăș restrîngerea libertăților publice cu atîta trudă cîștigate. Cel mai strălucit din represintanții acestei tendințe, marele inovator romantic în literatură Châteaubriand era pentru re-instalarea clerului în posesiunea teritorială și în monopoliul învățămîntului, ca și în sarcina de a ține starea civilă, și pentru excluderea tuturor celor «compromiși», fie și prin eroismul pe cîmpurile de luptă, în Revoluție și Imperiu.

Ludovic al XVIII-lea începuse cu un Ministeriu Talleyrand. În urmă acela pe care-l alcătui un credincios servitor al dinastiei bourbonice în vremurile grele ale exilului, ducele de Richelieu, emigrat din zilele d'întăiu ale Revoluției, care făcuse o strălucită carieră militară și administrativă în Rusia, unde a fost creatorul Odesei, fără a se fi despărțit vre-odată sufleteste de țara lui, contra căreia n'a luat armele la căderea regimului napoleonian. Doritor de a ajunge la un *modus vivendi* cu opoziția de toate nuanțele, el își asociă pe Decazes, vechiu aderent napoleonian, cu idei destul de înaintate. Cîțiva ani putu să ție piept necontenitelor asalturi, dar, cînd se părea că împăciui-

torul începe a se apleca, supt presiuni străine, către oamenii reacțiunii aristocratice și clericale, el fu înlocuit, fără titlul de președinte al Consiliului, prin Decazes, fost sfătuitor al regelui Olandei și secretar al mamei lui Napoleon.

Ministeriul, mult mai tolerant față de curentele noi, al acestuia, care introduse în Camera de sus un mare număr de notabilități ale Imperiului, fu însă răpede întrerupt printr'o crimă politică. Ducele de Berri, fiul mai mic al lui Carol, contele de Artois, frate al regelui și moștenitor al tronului, fu ucis de un energumen, și a doua zi după asasinat — pe cînd pentru succesiunea tronului, neștiindu-se dacă ducesa va da naștere unui băiat, se căutau posibilități până și la fiul reginei Eturiei, fiica lui Carol de Spania, — se cerură măsuri reacționare contra libertăților publice și a presei, precum și restrîngerea dreptului electoral.

În 1817, în adevăr, dreptul electoral direct fusese întins, reducîndu-se censul până la 300 de franci pentru alegători, la 1000 de franci pentru aleși și fixînd colegiul de departament și înoirea anuală cu o cincime. Acum, odată cu suspendarea libertății individuale și cu introducerea censurii, se creă o categorie privilegiată de alegători, cu cel puțin 1000 de lei contribuție anuală, cari votau singuri 170 de deputați față de cei 260 ai alegătorilor de a doua clasă.

Influența în Camere trecu deci la reprezentanții regalismului intransigent, de Villèle și Corbière. Și încercării de a se reveni la trecut i se răspunse prin agitații secrete, în sensul „patrioților” din 1816. Societățile „Union” (din 1818), „Amis de la presse” și „Amis de la vérité”, sprijinite în curînd de carbonarii de modă italiană (*charbonniers, charbonnerie*) și de studenții formați în școli laice une ori de fundație particulară, revoluționară, ca și de Universitățile pline de spiritul nou, opus acțiunii „Congregației” și „micilor seminarii”, luară conducerea noului curent. Aceasta ducea însă la o revoluție care în Franța întârziă.

În Germania ea fu împiedecată, cu toate agitațiile tinerilor uniți în societăți secrete asămănătoare, ca *Tugendbund*, cu toate atentatele, ca al unui student contra lui Kotzebue, cu toată atmosfera de continuă fierbere a Universităților, prin acordarea de Constituții într'o parte măcar din Statele germanice.

Bavaria dădu încă din 1810 și ea autonomia municipală ; la 1818 o nouă lege constitutivă creă State trienale cu două Camere, a senatorilor și a deputaților aleși, cea d'întăiu neavînd publicitatea desbaterilor. Alegerea la cea de-a doua, în două și trei grade, se făcea prin cinci clase de electori sau curii: cavaleri cu proprietăți la țară, universitari, clerul catolic și protestant, orașele și proprietarii rurali fără drept de jurisdicție. Censul aleșilor nu era mai mic decît 8.000 de florini pe an. Camerele votau budgetul, presintau plîngeri și puteau cere schimbarea legilor.

În Württemberg Constituția datează încă din 1817, de și fu promulgată numai doi ani mai tîrziu. Ea garantă libertatea persoanelor și a conștiințelor. Rolul Parlamentului îl avea o simplă «adunare generală a districtelor», compusă din Camera-de-sus, cu o treime numită de rege și două treimi ereditare (pe lîngă nobili și clerici, între cei cu titlul de doctori). Colegiile pentru alegerea Camerei a doua era foarte restrînse. Consiliul de Stat exista și se chema Consiliu general : jumătate din el este aleasă de Camera-de-jos. Autonomia municipală era să zăbovească.

În Hesa, Statele din 1813 nu funcționau. În principatele mărunte din Sud și Vest măsuri analoage se luaseră, dar Prusia ca și Austria rămîneau cetățui ale vechiului regim și numai teribila poliție metternichiană și militarismul biruitorilor lui Napoleon împiedecaseră răscoala.

VI.

Încercări liberale de a crea un nou regim.

În 1819 încă o revoluție izbucnește în Spania. Doi ofițeri, Quiroga și Riego, se află în fruntea regimentelor răsculate, care fac întocmai ca luptătorii din 1808 contra regelui Iosif Bona-parte; generalul Mina li se adaugă în Nord. Portugalia, unită cu Brasilia, după moartea reginei doña Maria, de regele dom Juan, la 1815, urmează pe aceiași cale, cu aceleași mijloace, conducătorul nemulțămiiților fiind generalul Sepulveda, și Bra-silia ea însăși va îndeplini un act asămănător în 1821.

Pe de altă parte, în cealaltă peninsulă latină din Sud, după casarea, în 1816, a Constituției siciliene, cu îngăduirea Englesilor, autorii ei, izbucnește, în Iulie 1820, mișcarea, de caracter tot militar, de la Nola și Avellino, în frunte cu generalul Pepe, care va juca și în altă revoluție un rol principal. În Piemontul Sanfedistilor, al asociației reacționare religioase, unde era «nu-mai un rege care comandă, o nobilime, care-l încunjură, o plebe care se supune»¹, ridicarea elementelor radicale din ar-mată se petrece, sub comanda lui Santa-Rosa, la 10 Mart din anul următor.

În sfârșit încă din Februar 1821, Alexandru Ipsilanti, fiu de Domn român, urmaș după mamă al Văcăreștilor, și Gheorghe Cantacuzino, alt prinț român, ambii ofițeri superiori în serviciul Rusiei, intră înarmați în Iași, vorbind, în pornirea lor contra Turciei păgine și despotice, apăsătoare de nații, despre ajutorul care se va căpăta fără îndoială de la Țarul Alexandru.

E interesant însă pentru noi, pe lângă această inițiativă pur militară, venită din amintirile armatei comune care luptase și

¹ Cantù. *Storia di cento anni*, II, p. 349. Cf. volumul III din „Elementele de unitate”.

în numele libertății supt steagurile napoleoniene, faptul că *nici o națiune nu se are în vedere o nouă formă de viață politică, în legătură cu firea deosebită, cu aptitudinile speciale, cu tradițiile particulare ale fiecărei națiuni.*

În adevăr, Spaniolii se mărginesc, strigînd contra regelui absolut, să ceară Constituția lor de la Cadix. În Portugalia se dorește un regim asămănător. Napoletanii voiesc Constituția spaniolă și refuză formele chartei franceze, de care li se vorbise. În Turin, se proclamă o „giunta della fede italiana“ pentru a întemeia un neatîrnat *regno d' Italia.*

Suveranii cari răpuseseră pe Napoleon n'aveau nici dînsii un program de viitor. La cea d'întăiu veste de răscoală, ei se adună, în congrese: la Troppau, la Laybach, la Verona. Dar aceste adunări, care trimet pe Austrieci ca executori în Italia lor, nu sînt decît continuarea congresului de la Viena, reeditat și înaintea de aceasta la Aachen. Și actul așa-numitei Sfinte Alianțe, cu ideia medievală a societății creștine dominate de Hristos, nu cuprindea nimic fixat pentru nevoile actuale, evidente, ale popoarelor.

Dacă până la potolirea revoluției napoletane — regele însuși fiind chemat la Laybach —, Moștenitorul Tronului și fratele lui deschiseră solemn Parlamentul, care desființă majoratele și drepturile feudale din Sicilia, liberîndu-se de sarcini comunele, care căpătau o represintanță aleasă, cu primarul, *sindaco*, în frunte; dacă o delegație parlamentară de șapte membri rămase pe lîngă represintantul Suveranului, nimic nu era nou față de prescripțiile Constituției spaniole. Cînd trebui să se substituie un alt regim, Consiliul de Stat, compus din miniștri, și cele două „Consulte de Stat“, pentru Neapole și Sicilia, cu puțini membri avînd atribuții restrinse, și în sfîrșit Consiliile provinciale, din proprietari numiți de rege, nu însemnau mult mai mult decît simpla revenire la trecut. Dacă Piemontesii, într'un manifest foarte respectuos față de rege, arătau numai că voiesc să-l ajute a-și îndeplini adevărata misiune, în Statele sale înseși și în toată Italia, invocînd «exemplul armatei prusiene, care a salvat în 1813 Germania prin războiul pe care l-a început contra apăsătorului ei», aici Constituția spaniolă, cu junta de cinsprezece membri, nu suferă nicio schimbare.

În Iunie 1820 se încercase o lovitură contra Tuileriilor¹. Data aceasta, nu era vorba însă de un *pronunciamento* militar, ci liberalismul se folosia din nou de populația parisiană, ușoară de înflăcărat, a foburgurilor. Ministeriul Villèle, care nu se sfa să declare că politica sa nu poate fi decât, sincer și hotărît, a dreptei, ațîța pe adversari prin negațiile și refuzurile sale. Conspirațiile se înmulțesc, tot în rîndurile armatei («sergenții de la Rochelle», executați). Guvernul căpătă, și prin impulsia lui Châteaubriand, doritor de-a afirma cu strălucire bunele principii, misiunea, mandatul de a zdrobi revoluția spaniolă, periculoasă, cum se văzuse, pentru restul lumii, și liberalii încercară să prefacă într'o contaminare ceia ce trebuie să fie o reprimare². Apelurile directe la soldații hrăniți cu pîne neagră și cu bătaie și greu înnaintați nu lipsesc de la «marele cartier general al oamenilor liberi». Încercarea, cu steagul tricolar și vulturul la hotarul spaniol, a colonelului Fabvier, nu izbuteste. În același an însă unul dintre tineri, Thiers, începe să publice o Istorie a Revoluției care avu un mare răsunset.

Prin această generație Franța cea d'întăiu se întoarce la Revoluție; avea curajul, ea care suferise mai mult de pe urma consecințelor marii mișcări transformatoare, să se întoarcă la dînsa. Cartea, populară, a lui Mignet, despre același subiect e din același an. Ziarele mai cetite, unde se strîngeau tinerii, erau, nu *le Constitutionnel*, învechit, ci *les Tablettes*, *le Globe*, care, acesta, e din 1824 (și cu filosoful Cousin lingă Rémusat, dar nu și cu Thiers). Profesorii, elevii școlii normale, suprimată între 1822 și 1826, prigonii și expulsații de la catedre cîștigau terenul pierdut de advocați. O ideologie nouă răsărise în același timp cînd o literatură nouă, a lui Lamartine, a lui Hugo, va cînta cîntecul de sacrare a lui Carol al X-lea și va învia baladele medievale, pentru a predica, în același timp cînd făcea revoluția în domeniul ei propriu, o nouă orientare față de regalitate.

Primit foarte călduros la început, noul rege fu încunjurat după puțină vreme de oameni cari visau „generalitățile“, „adunările provinciale“ și „parlamentele“, fără niciuna din libertă-

¹ Thureau-Dangin, *o. c.*, p. 119 și urm.

² *Ibid.*, p. 178 și urm.

țile așa de greu cîștigate, și cu monopolul vechii clase nobiliare și al clerului¹. Încă din 1827 se încercă reducerea influenței presei. Clasele populare, din noile fabrici, voiau acțiune și protestau contra moderatilor, „les endormeurs”. Preoțimea era atacată violent în planurile ce i se atribuiău pentru viitor. Montlosier își cîștiga prin aceasta o mare notorietate.

Regalitatea ramurii *ainée* a Bourbonilor încercă să se mîntuie printr'un Ministeriu liberal, al lui de Martignac (1828-9), adus de noile alegeri: Royer-Collard presida Camera. Iesuiții primiau lovituri și revoluționarii din Grecia ajutoare. Unirea întregii stînge găsi însă prea „înapoiat” pe acest om care n'avea state de serviciu între liberali și, din partea lui, regele doria să mîntuie cu dînsul.

Anglia însăși, prin gura lui Wellington, recomanda pe un «ultra» fără scrupul și fără teamă, pe Polignac, al cărui nume era în legătură cu amintirile domniei lui Ludovic al XVI-lea. Dincolo de Canal, clasele muncitorești, mai răpede dezvoltate, cereau o reformă parlamentară în folosul orașelor care prosperau acum prin fabrici. În Londra, în Manchester se produsură violente manifestații populare; la Manchester poliția vărsă sînge la un meeting. De și Canning, ajuns ministru de Externe, susținu pe revoluționari în Grecia și în Portugalia și Huskisson deschidea mai larg hotarele pentru importul mărfurilor străine, catolicii din Irlanda nu-și căpătară drepturile, și reforma parlamentară nu se îndruma. Moartea lui Canning, ajuns la preșidenția Consiliului, făcu ca ducele de Wellington să iea în sens hotărît tory puterea. Cu toată reforma care permise lui O'Connell, șeful irlandes, de a intra în Parlament, acest Ministeriu nu putea dori, la suirea pe tron a unui nou rege, William al IV-lea, ca Franța să iasă din orbita politicei conservatoare.

În momentul cînd voia să deie orașelor și departamentelor Consiliu alege, opoziția liberală făcea să cadă Ministeriul Martignac, gîcind ce putea să vie în loc. Regele înlătură Cabinetul «fără a întrebuinta nici formă, nici, aproape, politeță»². Polignac și-a fost atins scopul. El venia ca să impuie violent întoarcerea în urmă, și perspectiva înlocuirii dinastiei se și punea de la început.

¹ *Ibid.*, pp. 284-5.

² *Ibid.*, p. 449.

În Ianuar 1830, Thiers, care iea conducerea luptei, face să apară ziarul de luptă *le National*. Apropierea între Stuarti și familia domnitoare se afirmă tot mai tare, cerîndu-se o schimbare ca aceea din Anglia la 1688. Răspunsul la Mesagiu, redactat de majoritatea liberală a Camerei, vorbea de necesitatea «concursului permanent al vederilor politice ale Guvernului Regelui cu dorințele poporului» și constata că „acest concurs nu există”. Regele ripostă cu o prorogare, apoi cu dizolvarea și cu o proclamație către țară. Alegerile dădură din nou pe aceia cari înțelegeau a face să atirne hotărîrile lui de voință țerii La 25 Iulie, al doilea răspuns al regelui erau „ordonanțele”, care, odată cu dizolvarea noii Camere, fixau alt drept electoral și suspendau libertatea presei.

Parisul răsturnă dinastia.

A doua zi după revoluția din Franța, Belgia se ridica împotriva dominației olandese, și aceasta cu toate realele calități de muncă și bunăvoință ale regelui din dinastia de Orange, Willem. Același cler catolic care se luptase împotriva ireligiosului Iosif al II-lea supt forma revoluționară vedea în calvinistul din Haga un străin apăsător; măsurile care creau școala de Stat loviau prea mult în interesele acestei caste, până atunci stăpînă pe suflete, pentru ca ea să rabde acest atentat la monopolul ei de educație. Partidul liberal fu silit să primească alianța cu acești energici luptători pentru răsturnarea stării de lucruri existente.

Și pe regele Țerilor-de-Jos ca și pe Carol al X-lea îl înșelă în ajunul chiar al căderii sale buna primire pe care o întîmpină în regiunile catolice ale Statelor sale. Concesiile făcute pierdură efectul lor în urma unor provocări noi, venite din partea Tronului. Și aici Suveranul era învinuit că nu ține în samă niciuna din prescripțiile pactului constituțional. Cu ajutorul tovarășilor de păreri din Paris se pregăti acolo chiar mișcarea din August, care urmăria hotărît crearea unei Belgii independente pentru ca în cuprinsul ei cele două partide învingătoare, să se lupte pentru supremație. De la un scandal după o reprezentare de operă se ajunsese la lupta de stradă în care masele înfrînseseră, nu numai poliția și armata, destul de nepăsătoare de altfel, dar și încercările burghesiei bogate de a restabili ordinea. Apoi, ca la Hôtel-de-Ville din Paris, opoziția creă un nou

Guvern revoluționar la Bruxelles. După sosirea prințului de Orange, cu trupe, dar și cu o bună dispoziție care mergea până la primirea uniunii personale, se hotărî chemarea Statelor Generale pentru noua «Belgie».

Dar elemente din provincie și agitatori, sosiți din Paris (generalul Mellinet), provocară îndată alte conflicte pe străzi (Septembre). Un nou Guvern provizoriu, data aceasta fără nicio legătură cu Olanda, proclama la 4 Octombrie independența belgiană.

Exemplul celor petrecute în Franța fu hotărîtor și pentru adoptarea formei constituționale de Adunarea chemată pentru aceasta: se votă Monarhia (era vorba de un fiu al lui Ludovic-Filip, ducele de Nemours, ca rege). Prescripțiile Constituției impuse de liberali plecau de la dreptul poporului și păstrau în toate ramurile vieții publice manifestarea suveranității acestuia, făcînd din regele viitor — un prinț de Saxa-Coburg — simplul delegat al națiunii.

Un așezămînt politic corespunzînd pe deplin cu ceia ce dăduse elementele înaintate din Franța, care de acum înaintea nu vor pierde din vedere mersul lucrurilor în această țară vecină. De altfel unul aproape asemenea fusese acordat de Țarul Alexandru Poloniei regale intrate în stăpînirea lui, — și totuși această țară cu un regim absolut deosebit de al Rusiei era să treacă, supt impresia căderii lui Carol al X-lea, de la o înviersunată opoziție la un războiu de eliberare, menit să ocupe multă vreme o mare parte din forțele rusești. Și aici intelectualii, cu istoricul Lelewel în frunte, erau pentru o acțiune violentă, și armata polonă stătea gata să-i ajute¹.

Țările germane înseși suferiră urmările revoluției care dăduse un tron regelui «cetățean». În Braunschweig se sparseră gemurile calesții ducelui Carol și se puse foc castelului: succesorul său trebui să deie o Constituție în sensul frances. Constituția din Hesa-Kassel, cu o singură Cameră, trecea chiar dincolo de ce căpătaseră Francesii prin revoluția lor. După o luptă înviersunată, Saxonia căpăta aceleași reforme liberale, în toamna anului 1831. În 1832 se ridicau, în marea «serbătoare» liberală de la Hambach, steagurile țărilor revoluționate

¹ Berthold Volz, *Illustrierte Geschichte der neuesten Zeit* (în colecția Corvin și Held), Leipzig-Berlin 1884, p. 3 și urm.

și se striga contra prinților, niște „tirani“. Era vorba de o pornire comună contra ordinii stabilite: în Frankfurt, ca și în Besançon (cu Polonia), în Lyon, în Savoia, în Polonia însăși¹. Cele două mari Puteri germane se uniră deci cu Rusia pentru a pune la cale o adunare a celor trei Monarhii ca în zilele Sfintei Alianțe. Dar, când noul rege al Hanovrei, desfăcută de Anglia prin suirea pe tronul engles a unei femei, regina Victoria, desființă prin decret Constituția, profesorii din Göttingen se puseră în fruntea rezistenței.

În Franța, se scrisese numele chartei pe soclul statuii, în pregătire, a lui Ludovic al XVI-lea și se respectaseră portretele lui Ludovic al XVIII-lea.

Revoluția franceză de la 1830 a avut astfel un caracter strict constituțional. Nu se căuta altceva de aceia, o majoritate parlamentară realeasă, cari au făcut-o, decît reintronarea „chartei“ în toate garanțiile ei, pe care regele, după ultima lui călătorie triumfală prin departamente, până în Alsacia, crezuse, cu concursul unui consilier ușuratec, că le poate călca².

Acest caracter era însă numai în intenția factorilor politici cari o provocaseră, întrebându-se poate ei înșii, cu îngrijorare, unde ar putea fi oprită. Elementele populare întrebuițate supt cocarda tricoloră a bătrînului Lafayette, acelea înțelegeau însă, după exemplele trecutului, un singur fel de Revoluție: aceia care dă Republica. Și ce fel de Republică, o arătau cele două preocupări ale timpului: ura contra catolicismului, care tindea, și prin acapararea stabilimentelor de educație, la confiscarea societății, și o pornire violentă contra oricărei superiorități, de naștere, de situație, de avere, chiar de talent³.

Legăturile dintre o parte a învingătorilor și ducele de Orléans au ajutat să se zăbovească victoria, care, totuși, fie și trecătoare, era să se producă peste optsprezece ani, a celor cari, cu aceste sentimente și tendințe, aveau puterea față de cei ce păstrau numai de nume direcția unei mișcări pe care, de la început, n'au putut-o stăpîni. La Hôtel-de-ville, unde se îmbulzia mulțimea în jurul ciudatei «Comisiuni municipale», din partea Ca-

¹ *Ibid.*, p. 124.

² Ducesa de Angoulême numia acest act nesocotit: „une entreprise“.

³ Salvandy, *La révolution de 1830 et le parti révolutionnaire*, Paris 1885, p. x.

merei deputaților singure, ducele, cunoscut și prin participarea la războaiele Republicei din 1792 și prin opoziția lui, tăcută, rezervată, dar ireductibilă față de ultima formă a regimului Restaurației și care, pe lângă aceasta, fusese un succesor posibil al ramurii „aîné” în concepțiile Țarului Alexandru, fu însărcinat, ca „lieutenant-général”, cu regența—ceia ce nu excludea încă pe „Henric al V-lea”¹, căci, dacă regele abdicase, el nu putea atinge drepturile strănepotului său, copilul duce de Bordeaux. Apoi, de oare ce, cum s'a spus, el era «cea mai bună din Republici» și putea fi acceptat, nu „pentru că era Bourbon” ci „de și era Bourbon”, regentul deveni îndată, acolo, la Hôtel-de-Ville, „Reimsul său”, cum s'a spus, și cu binecuvîntarea lui Lafayette ca Primat al noului cult,—și anume pentru că ramura cealaltă părăsise Franța—, «regele Francesilor».

Al Francesilor, ca și, trecător, Ludovic al XVI-lea, și nu al Franciei. Deci, cu aceeași dinastie, în altă ramură, cu aceeași Constituție, la care nu s'a crezut necesar, din capul locului, să se schimbe nimic, alt regim. Sistemul de metafizică politică al lui Jean Jacques Rousseau, aplicat întâiu la o Republică, era adaptat acum la Monarhie. Ludovic-Filip I-ii — se evitase Ludovic simplu, care ar fi făcut din el în antipatic Ludovic al XIX-lea, ci se păstrase dublul nume burghes—era rege pentru Francesi, dar înainte de toate prin Francesi. Cele câteva secole de monarhie ereditară din simpla „grație a lui Dumnezeu” dispăreau pentru a-l lăsa *isolat* în mijlocul unei voinți naționale care se putea dovedi schimbătoare, ba chiar putea fi atacată în originea chiar, foarte dubioasă, a acestei regalități de ultimă resursă. Apucăturile lui de «garde national» nu erau să-l apere mai bine decât costumul aceleiași garde pe care-l îmbrăcaseră ca o chiură în 1814 prinții bourbonici la întoarcerea lor din exil. În opinia publică, gata să-l aclame în măsura imobilității sale, a lipsei sale de orice inițiativă — și pentru ca s'o aibă totuși el trebui să recurgă la o perpetuă ipocrisie — noul «șef al Statului» nu era decât ceia ce Carol al X-lea declarase odată că n'ar accepta cu niciun preț: „președintele ereditar până în ziua cînd se va pune în locul său un președinte de a dreptul” (*tout simplement*)².

¹ Și Carol al V-lea la S. Cloud dădea ducelui această sarcină.

² *Ibid.*, p. 197.

„Charta“ fiind aclamată, și atfita, în zilele luptei contra absolutismului care căutase a se desface de dinsa, biruitorii căutară s'o „acomodeze“ cu tendințele partidului lor, în care vedeau necesitățile înseși ale vremii. Revisia începu îndată, cu aceleași Camere, care se considerau victorioase și stăpîne. Unii doriau (Odilon Barrot, generalul Lamarque) ca lucrurile să fie luate de la capăt, întocmai ca la 1789, cu aceiași presă de insulte și de amenințări, puind în discuție, cum era de așteptat, înseși principiile de ordine abia stabilite. De o parte comploturile se țin lanț, atacînd în Paris bisericile¹ și urmărind viața regelui (complotul Fieschi, 1835), revolte izbucnesc, ca la Lyon, și strada urlă în anume momente pentru ca această biată Constituție cîrpită să ajungă mai înaintată în radicalism; iar, de altă parte, instinctul clasei burghese, care înțelege să-și fi creat un regim special pentru interesele ei, resistă la toate eforturile de a crea un mai larg regim electoral, pe care unii voiau să-l ducă, după logica teoriei, până la sufragiul universal absolut. Cabet domină strada, dar tendințele lui merg și dincolo de orice reformă politică: ceia ce dorește el e prefacerea baselor sociale ale societății, realizarea acelor planuri de socialism nivelator, de comunism sentimental pe care le-am arătat aiurea², urmărind acolo și de unde, din ce mediu de idei, de interese, de suferinți își trăgea originea.

Decamdată, modificările, foarte importante, aduse „Chartei“ decretau cea mai absolută libertate personală, de conștiință, de învățămînt, de presă (suprimarea censurei și a cautiunilor, procesele politice trec toate la jurați³). E drept că ele nu înlăturau Camera pairilor, a cării existență nu putea fi susținută prin argumente teoretice, dar o „purificau“ și-i îngustau astfel momentan acțiunea; și ședințele ei deveniau publice. Reformele dădeau apoi Camerelor un drept de inițiativă care le făcea stăpîne față de miniștri. Tot așa Adunările erau libere să-și aleagă biroul. Votarea bugetului li era restituită. Miniștrii deveniau responsabili în fața lor.

¹ Pe S. Germain l'Auxerrois se scrie „Mairie du 4-e arrondissement“, pentru a o cruța defuria mulțimii.

² *Elemente de unitate*, III.

³ După atentatul lui Fieschi presa suferi îngărdiri.

În același timp, legea electorală ea însăși suferia încă de acum o importantă schimbare, în municipiile cu primari aleși și în departamente, ca și în alegerea parlamentarilor. Censul era scoborît cu jumătate, la alegători ca și la aleși, adăugindu-se astfel la 300.000 de electori. Majoritatea electorală era extinsă. Se menținea votul dublu al proprietarilor, dar și fermierii erau să se bucure de acest drept. Funcționarii noi cari aveau mandate în Adunări erau datori să se supuie unei realegeri.

Era bine pentru viitor și era rău, pentru moment, în aceste măsuri. Un conservator de atunci n'are nevoie să inegrească realitatea pentru a o zugrăvi astfel: „Un student, un ziarist sau oricare altul prinde la porțile orașului pe semi-țeranul care sosește, îl întreabă dacă vrea feodalitatea, drepturile senioriale, îi vorbește de cele mai caraghioase dintre ele, îi dă un nume ca un talisman sigur care-l va cruța de acești monștri, îl împinge năuc în sala de vot și rîde din toată inima că a hotărît astfel chestia Constituției și a echilibrului celor trei puteri¹”.

Presă de după victoria din Iulie se îmbogăți răpede cu un mare număr de ziare noi, avînd în mare parte caracterul mai liniștit al revendicațiilor burghesiei împăciuite sau mai înaintate. Alături de *le Constitutionnel*, *le Journal des Débats*, *la Paix*, *la Presse*, *la Législature*, conservatoare², *le Constitutionnel*, *le Siècle*, *le Globe*, *le Journal de Paris*, *la Patrie*, *le Courrier français*, reformiste, de *la Tribune*, a lui Armand Marrast, altele, ca *le National*, în care Armand Carrel cerea republica federativă, *le Bonsens*, prin care se manifestară îndată tendințele extremiste ale lui Louis Blanc, *la Réforme*, *l'Avenir*, care, ca și *le Monde*, servia abatelui Lamennais, cu înfocata frasă lirică, pentru manifestarea opiniilor unui vag creștinism al săracilor, *la Gazette du Peuple*, *le Globe*, a socialistului Saint-Simon, *la Phalange*, a

¹ Salvandy, *o. c.*, p. 461: „Un étudiant, un journaliste, ou tout autre, saisisit aux portes de la ville un demi-paysan qui arrive, lui demande s'il veut de la féodalité, des droits seigneuriaux, lui parle des plus ridicules, lui remet un nom comme un talisman assuré qui le préservera de ces monstres, le pousse tout abassourdi dans le collège, et rit de tout son coeur d'avoir ainsi tranché la question de la constitution et de l'équilibre des trois pouvoirs”.

² Legitimistii partizanii regalității căzute păstrau *la Quotidienne* și mai aveau *la Gazette*, *le Renouveur*, *le Courrier de l'Europe*, *la Nation* și *la France*. Catolicul *l'Univers* se ralia la noua dinastie. V. pentru toate Lebas, *France* în „*l'Univers pittoresque*”, IV, pp. 744-5.

școlii lui Fourier, nu se mulțămiau să îndrepte către reforma, care devenia tot mai necesară, a legii electorale. Prin *Le Figaro* se începea gluma șfichiuitoare, iar prin *le Charivari*, prin *le Corsaire*, caricatura se adăugia la acțiunea disolvantă a presei serioase. Într'un timp când *Le Temps* încercase a fi enciclopedic, revistele, tratînd, după modelul celor engleze, subiectele de actualitate și reducînd problemele zilei la principii superioare, de multe ori foarte îndrăznețe, exercitau o tot mai mare influență, nu numai asupra intelectualilor, ci asupra întregii burghesii culte. E vremea când *la Revue des Deux Mondes*, a lui Buloz, își dispută înfrîngere hotărîtoare asupra publicului cu *la Revue de Paris* și *la Revue indépendante*, redactată de George Sand și de Leroux.

În sfîrșit încă din 1834 ziarul la îndemîna oricui mulțămîta micului preț apare, prin *la Presse*. *La Populaire* și *l'Atelier* ațîtau pe muncitori. Romanul-foileton, — în care, dacă Alexandre Dumas punea trecutul la nivelul oricărui om din popor, o scriitoare de o sentimentalitate nestăpînită, d-na George Sand, trecea de la libertatea simțirilor la visiunile de libertate politică și socială —, contribuia și el la răspîndirea între cetitorii mai numeroși a unui spirit care nu putea să se împace cu tranziția foarte prosaică a regalității burghese. O mare sete de ideal, de luptă, de glorie, de prestigiu, simptom determinant al romantismului politic, tot mai puternic, cuprindea sufletele cu orizonturi mai largi decît această monotonă actualitate ticnită. Guvernul lui Ludovic-Filip se supunea acestei aspirații a vremii cînd făcea să se aducă prin însuși unul din fiii regelui rămășițele lui Napoleon pentru a le depune solemn supt Domul Invalizilor, și partidul bonapartist, care-și revenise din lovitura morții lui „Napoleon al II-ilea“, ducele de Reichstadt, publică ziarul *la Révolution de 1830* și *le Capitole*, cu tendința de a restabili regimul imperial.

Totul era pregătît pentru o nouă convulsie revoluționară în țara care nu ajunsese încă a găsi formula capabilă să reunească libertatea cu ordinea. Presa încălzia spiritele, fabricile țineau la dispoziție pe luptători, alcătuiți îndată în societăți de agresiune la orice semn, ca *Droits de l'homme* sau *Société des familles*. Tineri, în cea mai mare parte din burghesia însăși, chiar din pătura ei mai bogată, se formaseră în școala de drept, domi-

nată de raționalismul radical, pentru a se pune în fruntea violentelor mișcări de prefacere: astfel Barbès. Ori erau noi scriitori, ca Louis Blanc, redactor la *le Bon sens*, creator al noii *Revue du Progrès*, autor al unei Istorii tendențioase a anilor 1830-40. spirit dogmatic, adus prin petrecerea lui în medii muncitorești la ura «individualismului» considerat ca părinte al miseriei, și la convingerea că lumea se poate îndrepta numai prin socializare. Ori, în sfârșit, foști muncitori chiar, ca Proudhon, odinioară lucrător tipograf, care aruncase încă din 1840 faimoasa lui formulă: *la propriété c'est le vol*. Thiers continuă Istoria Revoluției și Lamartine glorifica pe Girondini. De pe catedra de la Collège de France Michelet se întrecea cu Edgar Quinet în predicarea aceluiași crez.

O campanie mai îndelung purtată contra îndărătnicilor apărători ai vechii legi electorale, o nedibace măsură a Guvernului Guizot, care opria adunările publice obișnuite, crezând că prin ele s'ar putea pregăti o nouă revoluție, o meșteșugită evitare a măsurii prin așa-numitele «banchete reformiste», unindu-se cu ștarea de spirit «socialistă», creată de acei agitatori prin organele de presă pe care le-am arătat, duse, în Februar 1848, puțină vreme după moartea năprasnică a Moștenitorului Tronului, tânăr, popular, la ciocniri cu trupa. Și, cum exemplul de la 1830 era înaintea ochilor, cum garda națională, reglementată constituțional după 1830, își schimbase atitudinea față de ergalitatea «cetățenească», în sfârșit cum trupa de linie n'avuse niciodată simpatii pentru o regalitate totdeauna pașnică, incapabilă de a restaura prestigiul național, se ajunsese în câteva ceasuri la un nou și mare fenomen revoluționar. Îmbătrinit, lipsit de sfatul surorii sale, princessa Adelaida, încunjurat de consilieri al căror spirit cărturăresc se înspăimînta ușor de vuietele străzii, regele abdică, urmînd, ca și cum o sancțiune istorică i-ar fi impus-o, drumul spre Anglia pe care pornise predecesorul său, Carol al X-lea.

VII.

Liberalismul învins de socialism și imperialism.

Ceia ce a urmat în Franța a fost, în tumultul fără sens al unei mișcări total nepregătite, în care nu era nici șef, nici program, nici măcar o clasă gata să ieie puterea, știind ce ar vrea să facă dintr'însa, pe de o parte silința vehementă a muncitorimii parisiene de a păstra pentru dînsa rezultatele unei acțiuni pe care ea singură — și nu burghesa gardă națională — o începuse și o dusesse la capăt, iar, pe de alta, încercările, care isprăviră prin biruință, ale elementelor înaintate din burghesie și ale intelectualilor radicali, de o îndreptare mai îndrăzneată, de a confisca pentru dînsa aceste rezultate.

Astfel se căuta întâiu a se asigura succesiunea micului conte de Paris, nepotul de fiu al lui Ludovic-Filip, supt regența impopularului duce de Nemours sau a văduvei Moștenitorului mort în 1842, ducesa Elena de Orléans, născută princesă de Meckenburg. Această femeie, de o superioară distincție, veni chiar, cu copiii ei, într'o Adunare total nerespectată de bandele populare care năvăliau în cuprinsul ei și fu proclamată în mijlocul zgomotului intern de o parte numai a deputaților. Apoi poetul Lamartine, a cărui ambiție-l ducea instinctiv la o republică, asemenea cu a Girondinilor săi, întrebuiună trecătoarele simpatii de care se bucura și în mulțime pentru a înjgheba, cu votul cui se întimplase a fi de față, un Guvern provisoriu. El avea să susție însă concurența cu alte două, care fuseseră alese în redacțiile ziarelor *Le National* și *La Réforme*, și mai ales să biruie la Hôtel-de-Ville, pentru a treia oară centrul unei revoluții, împotrivirea înviersunată a mulțimilor socialiste.

Chestiunea muncii se puse imediat, cu o extraordinară acuitate.

Cele câteva zile de revoluție desorganisaseră în imensul oraș sămănat de fabrici în plină activitate orice lucru. Muncitorii erau în stradă și se credeau singuri învingători¹. Steagul tricolor era al învingătorilor și, firește, ei voiau un altul, al lor: steagul roșu. Supt cutele lui ei voiau să organizeze, conform cu predica ce li se făcea de atîți ani, cu *singurul idealism ce era în aer* într'o epocă de grosolane preocupății materiale, noua viață socială. Iar deocamdată se cerea, în numele „dreptului la lucru“, care servia mai mult ca fațadă, pînea care lipsia din moment ce majoritatea atelierelor se închisese și în Franța zăpăcită prin noua revoluționare comunicațiile indispensabile nu mai funcționau. Oameni ca Louis Blanc, ca Marrast, mai ales ca Blanqui și ca muncitorul Albert înlocuiau ca popularitate pe membrii Guvernului provisoriu, ieșit printr'o surprindere în mijlocul tumultului anarhiei, cu excepția lui Lamartine, a cărui frașă sonoră și gest antic înălțuraseră o clipă acel steag roșu ce i se înfățișa între arme gata să tragă, fără să poată distruge însă nici desordinea materială, nici rătăcirea morală din care veniau în acel moment amenințările pentru ca a doua zi să izvorască sfîngerosul val tulbure al crimelor.

Socialismul, militant pentru atingerea imediată și integrală a scopurilor sale, se organiza în cluburi care erau de fapt singurul guvern efectiv în Paris: „Amicii poporului“, „comuniștii icariani“, «Revoluția», «Drepturile omului și cetățeanului», «Societatea centrală republicană»². Louis Blanc, președinte al „comisiunii de guvern pentru lucrători“, decreta solemn că „Revoluția făcută de popor trebuie să fie făcută pentru dînsul“.

«Atelierele naționale» crează în aceeași lună a lui Februar 1848 muncitorii funcționari, cari nu se credeau datori, de altfel, cu nicio muncă, odată ce ei făcuseră revoluția mintuitoare. Titlul de «represintație armată a revoluției», care li se da în cutare proclamație, părea a li atribui oficial o altă misiune³. Corporațiile fură chemate, peste câteva zile, la Palatul Lu-

¹ Odilon Barrot a spus: „Les ouvriers imaginèrent qu'ils avaient vaincu les bourgeois, le 24 février. Cette victoire leur donna une opinion exagérée de leur puissance“.

² Louis Grégoire, *Histoire de France, période contemporaine*, Paris 1880, p. 49.

³ Grégoire, *l. c.*, p. 60.

Xemburgului ca să formeze un adevărat Parlament de clasă, care, visîndu-se „State generale ale poporului“, se ocupa de problemele muncii. La jumătatea lui Mart se văzură din nou pe străzile Parisului imensele alaiuri de muncitori cari, după o manifestație nedibace a gardei naționale cu tendinți conservatoare, veniau să impuie Guvernului, încărcat de adesiuni, dar fără putere adevărată, realizarea fără zăbavă a celor mai curioase închipuiri și satisfacerea integrală a pasiunilor celor mai anti-sociale. Cînd se cetia în mansarde „le Père Duchesne“ și „la Commune de Paris“, cînd Blanqui se întăișea ca un nou Marat, cînd arborii libertății erau sădiți de aceleași mîni care prădau avutul Statului, putea să se creadă cineva întors la epoca dictaturii cluburilor iacobine. De la un capăt al Franciei la altul se alcătuiseră prin delegați quasi-oficiali o unire a cluburilor și, unde se întemeia vre-unul, consăcînta erau atacuri la persoane și la proprietăți. „Societatea Drepturilor Omului“, „Clubul cluburilor“ aveau comanda supremă.

Guvernul din Februară avu onestitatea de a nu voi să prelungească un regim fără legitimitate și fără răspundere. Disolvînd Adunarea și desființînd Camera nobilă, se redactă pentru consultarea țerii în noile condiții create de Revoluție un decret-lege electoral, care, la 4 Mart, introducea sufragiul universal de la douăzeci și unul de ani în sus (eligibili trebuiau să aibă douăzeci și cinci), fără altă condiție decît a unui domiciliu stabil de șase luni. Din votul cetățenilor — se ceruse în zădar votul pentru femei, care-și aveau cluburile, ca „Vesuviennele“, — dat pe liste, în cercuri cantonale, era să iasă o Cameră de nouă sute de membri. Cum se prevedea că burghesia, stăpînă pe garda națională reorganizată și plină de spirit politic, ar putea să biruie în alegeri libere și imediate, se ceru vehement, și printr'o nouă manifestație populară, la 16 April, amînarea alegerilor pînă ce comisarii administrativi, clubiștii, cei 36.000 de învățători chemați în sprijin ar izbuti să creeze un nou spirit. De fapt se acordă o mică amînare, pînă în ziua de Paști. Dar aceasta n'a împiedecat reușita elementelor moderate pentru noul Parlament. În Paris toți șefii comuniști rămăseseră în mare minoritate. Țeranii, îngroziiți de lozinca inovatorilor, împărțirea proprietății cu atîta greutate dobîndite în vechea și marea Revoluție, sprijiniseră pretutindeni pe oamenii cuminți.

Contra «vechii forme sociale», de care se vorbea cu ură în cercurile învinse, nu mai rămânea altă armă decît a răscoalei. Aproape două luni fură întrebuițate pentru a o pregăti prin propagarea celor mai cumplite uri, prin abținerea invidiei *oricării* sărăcii contra *oricării* averi. O încercare la Rouen fu imediat reprimată de armată, care, răpede raliată, cu șefi ca Changarnier și Gérard, revenise la cele mai bune tradiții ale ei.

Astfel Adunarea putu să-și înceapă, la 4 Maiu, ședințele, presintîndu-se întăiu poporului pentru a proclama Republica. Izvor și al puterii executive, ea numi cinci miniștri supt forma unei simple „comisiuni executive“ fără autoritate. Dar sprijinul gardei naționale îi era asigurat, ceia ce se văzu peste două săptămîni, cînd un asalt al mulțimilor fanatisate încerca să-i substituie un nou „Guvern provisoriu“¹. Alegerile complementare aduseră în Parlament ca represintant a patru departamente și pe vechiul luptător pentru libertatea romană, apoi conspirator contra lui Ludovic-Filip prin îndoita lui apariție pe solul frances în mijlocul soldaților și al populației, iar la urmă visător socialist și el, gata să explice prin broșură cum se poate ajunge îndată la „stîngerea pauperismului“: Ludovic-Napoleon Bonaparte, fiul fostului rege al Olandei. El felicitase de la început Revoluția, care înlăturase «ultimele rămășițe ale ocupației străine», și, declarînd că n'are «altă ambiție decît de a servi țara sa», arăta astfel că înțelege a lega direct anul 1848 cu ultima luptă a Împăratului Napoleon. Burghesia bogată-i sprijinise imensa propagandă printr'o întreagă presă improvizată. Și trăiau încă actorii vechii epopei, și publicul îi văzuse cu simpatie încă din iarnă arătînd pe străzile Parisului uniformele lor glorioase. Pe străzi, prin sate se strigă *Vive Napoléon*, și în armată chiar el răspunde aclamațiilor gardei naționale pentru Republică. Un refus dibaciu de a primi mandatul afirmă popularitatea fără a admite confundarea cu orice alți represintanți ai sufragiului universal, stîngaciu și trivial.

Calea către puterea supremă era să-i fie însă curînd deschisă prin pasiunile criminale, dintr'o parte, și prin totala incapacitate,

¹ Cu acest prilej delegații, credincioși crezului lui Rousseau, strigară : „Nous sommes les maîtres ici : nous appartenons au peuple souverain, vous n'êtes que nos commis“.

din alta. «Atelierele naționale» nu mai erau decât un deposit general pentru armatele anarhiei; slăbănogul Guvern le înlătură. Muncitorii răspunseră printr'o revoltă, căreia-i lipsiau șefii, de mult întemnițați. Generalul Cavaignac, șeful republicanismului intransigent în Cameră, luă asupra-și cruda sarcină de a strivi odată pentru totdeauna furia oarbă a mulțimilor înnebunite. Clerul, care, din ură pentru Ludovic-Filip, se raliase îndată la Republică, văzu pe arhiepiscopul de Paris perind pe baricadele unde venise pentru a face o operă de împăcare. Ceia ce rămânea în suflete după aceste oribile scene din Iunie era dorința de liniște, de pace astăzi, de prosperitate, de glorie mîni. Ludovic-Napoleon era acolo pentru a le satisface. Și apropiata alegere prezidențială dădea deputatului demisionat, pe care-l favorisa așa de mult sufragiul popular, putința de a reapărea ca dominator, fără nicio greșeală, ca om politic, fără nicio picătură de sînge pe haină, ca om de guvern¹.

Adunarea ținuse ședinți fără întrerupere în cursul teribilei lupte; comisiunea executivă nu se intimidase, dar cînd, cu starea de asediu, toate puterile fură date generalului Cavaignac, ea crezu că se poate retrage. Garda mobilă se arătă superioară tuturor așteptărilor, din provincii alergară detașamente de gardă națională. Meritul biruinței n'a fost însă al lor, nici al burgheziei, care, unită acum cu clerul și cu vechea și noua aristocrație, apăra existența însăși a societății; el a aparținut armatei, care, deprinsă a luptă prin lungile campanii în Algeria, dădu dovadă de un adevărat fanatism în apărarea devotată a civilizației. Se putea aștepta deci ca ea să tragă consecințele situației create prin victoria pe care o cîștigase, pierzînd pe atîția din șefii ei cei mai iubiți.

Dictatorul, care-și alegea ca un Suveran miniștrii, devenise imposibil ca șef de Stat viitor prin oroarea pe care numele său trebuia să-l inspire maselor populare zdrobite de dînsul. El își îndeplini până la capăt misiunea, supraveghînd presa și cluburile. Dar alegerile complementare din Septembre dădură cinci mandate legislative lui Ludovic-Napoleon Bonaparte. Comisia constituțională presinta un proiect, care fu votat la 4

¹ Totuși în vărsările de sînge din Iunie numele de Napoleon fusese unit cu al revoluționarului Barbès.

Novembre: el cuprindea aceleași puncte ca decretul-lege din Mart cu privire la alegerea și chemarea Camerei unice, dar prevedea un președinte pe patru ani, putînd fi reales, și lîngă el un vice-președinte ales de Adunare pe o listă de trei, presintată ei de șeful Statului; afară de aceasta Adunarea-și păstra dreptul de a alege ea însăși și pe președinte, dacă n'ar avea niciun candidat două milioane de voturi, și anume alegerea s'ar face între cei cinci cu mai mare majoritate. Tot de la dînsa pleacă și Consiliul de Stat, compus din patruzeci de membri, aleși tot pe șase ani și reeligibili și ei: fiind președăți de vice-președintele Republicei, autoritatea Parlamentului asupra ei se întărește prin aceasta. Președintele însuși poate fi dat în judecata unei Înalte Curți de magistrați de către Adunare. Pentru a evita dese schimbări de Constituție se prevedea că orice modificare nu poate fi introdusă decît, după îndeplinirea unei forme de mai lungă durată, printr'o Adunare în special aleasă pentru aceasta, pe termin de numai trei luni: se înlătura primejdia Constituantelor cu pretenții revoluționare.

Cu toată opoziția unei părți din deputații burghesi, se introdusese clauza alegerii președintelui Republicei de-a dreptul de corpul electoral. Lamartine, susținătorul acestui sistem, prevăzuse pericolul napoleonian, dar el adăugise profetic: „Republica va fi fost un vis frumos, *il vom regăsi*“¹. În setea de-a avea odată guvernul legal și tare, garanția contra altor revolte, se trecu peste necesitatea legilor organice pentru a se face la data fixată alegerea președintelui. Cavaignac fu învins în concurență (5.434.226 de voturi contra 1.448.107) de prințul napoleonian, care făgăduise solemn că niciodată nu se va despărți de Republică.

Cel d'întăiu președinte de Consiliu al regimului fu burghesul liberal Od Ion Barrot. Dar prințul președinte îmbrăcase uniforma militară și anunțase în intimitate dorința sa de a face „lucruri mari“. Față de miniștrii bănuitori, el protesta, amintind astfel cuvintele Împăratului, contra unui regim ca al lui Siéyès.

A lunarea, deprinsă să exercite puterea executivă ori măcar s'o influențeze hotărîtor și s'o supravegheze continuu, se revoltă

¹ La République aura été un beau rêve: nous le retrouverons.

contra tendinților vădit militărești și autocratice ale președintelui, care a doua zi după instalarea lui solemnă schimbase tonul. Ea căuta să-și prelungească o existență fără sens. Menținerea ei însă era o imposibilitate, și noua Adunare Legislativă, mult mai conservatoare, de și elementul burghes moderat, republican, era foarte redus, se arătă deocamdată dispusă a lucra cu șeful Statului, cu „pătinsul șef al Statului“, cu „simulacrul imperial și regal“, striga cu patimă, dar fără putere, unul din șefii radicalismului, Ledru Rollin ¹.

Totuși atitudinea acestuia, tot mai pronunțată, trezia furtuni și în această Adunare. Se auzia declarația că și cu armele se va apăra Constituția contra președintelui, a cărui dare în judecată era cerută. Armata, statornic credincioasă, trebui să înăbușe o nouă revoltă muncitorească. Încetul pe încetul Ludovic-Napoleon se prezenta, nu numai ca o garanție a ordinii, dar și ca reprezentantul sentimentelor și cerințelor opiniei publice, ale cărei sufragii se adăugiau astfel la valoarea sufragiului universal care-l alesese. Și el știa să-și asocieze, pe lângă temerile burghesiei, autoritatea, atât de puternică, a clerului, cedându-i, chiar Iesuiților, o parte din drepturile Universității ², când, la schimbarea Guvernului Odillon Barrot, fiindcă reprezenta un singur partid, el dădea această definiție rolului său: «în interior ordine, autoritate, religie, bună stare a poporului, în afară demnitate națională».

Președinția Consiliului de miniștri fu suprimată cu acest prilej; noii miniștri, între cari se distingea prin talentul său practic Rouher, erau persoane fără semnificație politică. Șeful Statului lua astfel răspunderea asupra lui însuși. El căpăta dreptul, provizoriu, de a numi pe primari, și prefecții lui puteau destitui pe institutori. O modificare în sens conservator a legii electorale cerea pentru alegători o rezidență locală de trei ani întregi,

¹ Grégoire, *l. c.*, p. 322.

² Consiliul Superior al Instrucției Publice, înlocuind pe al Universității, vinovată pentru spiritul ei liberal, cuprindea, pe lângă magistrați, membri ai Institutului și profesori particulari, patru episcopi aleși de Biserica lor și reprezentanți ai celorlalte religii. Consiliile Academice de departament aveau o compoziție analogă. Michelet era împiedecat de a mai vorbi la Collège de France. Cf. Corespondența lui Edgar Quinet cu dînsul, publicată de d-na Quinet.

dovedită prin înscrierea pe listele contribuabililor, ceea ce s'a interpretat ca o întoarcere a censului, semnându-se și faptul că astfel alegătorii trebuiau să aibă vrista de douăzeci și cinci de ani: s'a făcut socoteala că în acest chip trei milioane de alegători își pierdeau dreptul. Legi contra cluburilor, contra exceselor de presă (timbru, cauțiune) urmară; se îngădui deportarea în colonii a criminalilor de Stat. Se provoca prin prefecti o revisie a Constituției, și președintele, în călătoriile lui de propagandă, vorbea de echivalența între «napoleonism» și mari e lucrări care ajută dezvoltarea materială a unei societăți. El își dădea samă de faptul că societatea franceză intrase în zodia unei mari dezvoltări economice.

Între președintele care vorbea astfel și Adunare nu putea să fie o înțelegere. Țara trebuia să aleagă între Camera sfâșiată de lupte politice și un om care însemna, cum o dovedise în trei ani de zile, o prevedere și o energie. În noile călătorii ale lui Ludovic-Napoleon ea-i dădu prin aclamații sincere încrederea că poate proceda la lovitura hotărîtoare contra adversarilor. El o făcu după o bună pregătire, în Decembrie 1851, cînd disolvă militărește Corpul legislativ fără ca Parisul să sară întreg în apărarea lui. Același Paris îl aclamă după un an, cînd își pune pe frunte coroana lui Napoleon I-ii, al cărui geniu era de o bucată de vreme obiectul celor mai pioase amintiri.

În 1851 sufragiul universal fusese restabilit «în numele poporului francez». El era să fie maniat însă așa, încît să deie președintelui pe viață, apoi Împăratului, majoritățile de care avea nevoie pentru a governa. O nouă Constituție arăta care erau cadrele pe care erau să le umple poporul, de o parte, șeful Statului, de alta.

Ea fusese schițată în apelul către acest popor, redactat în clipa loviturii de Stat: „șeful responsabil pe zece ani” numind miniștrii săi, Consiliul de Stat, din «oamenii cei mai distinși», pregătind legile, dar și apărîndu-le înaintea Corpului Legislativ, ales cu scrutin uninominal, căci «scrutinul de listă falsifică alegerea»; o «a doua Adunare», de «ilustrații ale țerii», ca «putere ponderatoare»,—adecă, precum se mărturisise, bazele înseși ale regimului consular cu o jumătate de veac înainte. Se cerea Franței să aprobe sau să desaprobe acțiunea prin acel mijloc

nou al plebiscitului pe care Ludovic-Napoleon îl găsisse în studiile sale despre anticitate. Peste șapte milioane de voturi aprobară pe acela care declara că «nu ieșise din legalitate decît ca să reîntre în drept».

Un nou regim se forma, nu numai pentru Franța, ci pentru Europa întreagă.

Acestor State, zguduite de revoluții sau amenințate de întinderea și asupra lor a frigurilor prefacerii violente, noul regim frances li oferă în Constituția celui al doilea Imperiu — și, de alminterea, în normele și moravurile Curții napoleoniene, ca și ale societății superioare ce se îndrepta după dînsa — norme de asigurare și modere de strălucire.

Pentru alcătuirea Constituției imperiale, Napoleon al III-lea, care se ocupase îndelung de chestiile sociale și se presintase de la început ca acela care ar fi în stare, în truntea muncitorilor, a proletariatului să găsească singur noile baze pentru o dezvoltare normală a omenirii spre îndreptățiri materiale și spre atingerea bunurilor ideale, se adresase la toate izvoarele, nouă și vechi, de aproape și de departe, care puteau da o inspirație folositoare.

Împăratul are toată puterea executivă. Miniștrii, cari sînt ai lui și numai ai lui, n'au altă răspundere decît față de dînsul. Ei nu formează propriu-vorbînd un Cabinet și nu pot discuta decît propunerile presintate de Împărat, care singur decide. El are pentru a se lămuri și un Consiliu privat, în care pot intra și unii miniștri și care poate funcționa în cas de regență; i se rezervă «chestiile de un mare interes național». El are dreptul, peste capul lor, să ordone măsuri de utilitate publică, de interes general; afară de casul cînd se acordă o concesiune, el poate deschide credite supt rezerva ratificării parlamentare. Inițiativa legilor este dreptul său exclusiv. Corpul Legislativ nu se amestecă în tratate, nici măcar în cele de comerț. Prin modificări ulterioare (în 1860, 1861, 1863) miniștrii administrativi sînt opriți de la orice contact cu Senatul și Corpul Legislativ; proiectele de legi sînt apărute înaintea acestor corpuri de miniștri fără portofoliu, de „comisari ai guvernului“, de consilierii de Stat, apoi, în rîndul întăiu, de ministrul de Stat. Rolul politic al miniștrilor e astfel total des-

fînțat. Măsurile lor trec pe la Consiliul de Stat, care censurază orice proiect de lege, orice amendament, ce nu poate trece altfel, orice senatus-consult; el judecă toate conflictele, de competență și poate hotărî asupra purtării funcționarilor, pe lângă „toate chestiile care-i vor fi supuse de Împărat“.

Și aici presidenția efectivă o are acesta, ca și cînd era președinte al Republicei. Cele cinci secții ale Consiliului sînt adevărate Ministerii sau, mai bine, *adevăratele* Ministerii; ele se unesc pentru a îndeplini funcțiunea de pregătire legislativă. Auditori și *maîtres des requêtes* ajută pe consilieri. Senatul, din partea lui, are misiunea de a verifica după spiritul Constituției legea votată, în condițiile arătate, de Corpul Legislativ. Membrii acestuia, aleși nominal, supt regimul sufragiului universal¹, dar supt o presiune administrativă mărturisită fățiș, pe șase ani, au, spune un tîlcuitor al acestor instituții, sarcina de „a susține fără a sta pe gînduri (*sans hésitation*), fără gînd ascuns (*sans arrière-pensée*), guvernul pe care aceiași alegători l-au aclamat de trei ori ca unicul refugiu al societății în pericol“².

Se recunoștea de apărătorii sistemului „nevoia în care se află administrația de a-și mărturisi (*avouer*) candidații, de a-i patrona fățiș și de a exercita asupra maselor presiunea logice și a bunului simț“. De altfel orice candidat trebuie să jure prealabil „supunere (*obéissance*) Constituției și fidelitate Împăratului“ și să repete jurămîntul după alegere. Se prevede că „sufragiul universal va fi mai totdeauna, în comunele rurale, utilul auxiliar al unui guvern care va fi știut să merite încrederea țerii“³. Se recunoaște deputaților dreptul de a se ocupa de budget, dar discuțiile, afară de ale adresei (de la 1860) și budgetului, apoi și ale interpelărilor (de la aceeași dată de 1860), au loc numai în comisiunile alese pentru fiecare proiect de lege în parte. Împăratul numește pe președinți și vice-președinți. Hotărîrile nu sînt promulgate decît dacã Senatul, plin de generali, numit pe viață și bine plătit, nu se opune la aceasta, pentru motiv de neconstituționalitate; acest corp de elită are, de altfel, și el dreptul de a informa anual pe Suveran, printr'o

¹ Șase luni de reședință se cer alegătorului, dar nu și alesului.

² C. Latour du Moulin, *Lettres sur la Constitution de 1852 (la France comparée à l'Angleterre)*, Paris 1865, p. 141.

³ *Ibid.*, p. 145.

adresă, asupra spiritului public și nevoilor țerii și de a propune schimbări în Constituție, pe care însă guvernul trebuie să le aprobe. Grijă coloniilor o are el exclusiv; el judecă pe miniștri, și petițiile se duc la el. În cas de disolvare a Corpului Legislativ, el îl înlocuiește până la alegerea altei Camere.

Presă era supusă la regimul „avertismentelor“ și supresiunii administrative; hotărârile prefectilor erau de la o vreme „vizate“ de miniștri. Ea nu poate da despre debaterile parlamentare decât, în întregime, textul oficial, dar îl poate comenta.

Totuși în aparență „poporul“ rămânea stăpînul, căci orice nouă dispoziție constituțională, chiar cînd o aprobă Împăratul, trecea prin plebiscit.

CAP. VIII.

Întinderea regimului de absolutism progresist în Europa.

Germania trecuse de la 1830 înainte, cînd revoluția franceză, care crease Belgia, nu avuse niciun răsunset în Statele ce compuneau «Bundul», printr'o serie de zguduri, care nu oferă însă dezvoltarea aceleiași cugetări politice și desfășurarea aceleiași lupte pentru libertate.

Numai în 1841 începe în Prusia agitația pentru regimul reprezentativ al Statelor, căpătîndu-se abia în Februar 1847 așa-numitul «Vereinigter Landtag», cu puteri destul de întinse, dar avînd la origine și o „Herrenkurie“. E vorba de o simplă Adunare sfătuitoare, a cărei periodicitate nu era prevăzută; înainte de toate avea să se ocupe, printr'o comisiune specială, de budget. Se prevedea doar dezvoltarea instituției. Întîia sesiune a durat numai cîteva luni. Abia în Ianuar 1848 apoi s'a adunat alt «Landtag», ale cărui debateri erau acum publice.

În această stare a spiritelor revoluția franceză din Februar trebuia să provoace în toată lumea germanică mișcări asemănătoare, a căror dezvoltare și ale căror rezultate erau să atîrne firește de calitățile specifice ale rasei.

Pe cînd, cu tot caracterul politic și social care distinge agitația îndelungată a lui Mazzini, în Italia nu va fi vorba decît de lupta pentru realizarea acelei «idei italiene» care de la Napoleon I-în încoace pasiona tot mai mult toată intelectualitatea și întregul tineret, în țerile germanice două curente vor sta alături: acela care tinde, cu sau fără Prusia, la refacerea vechiului Imperiu medieval supt colorile negru-roșu și aur, și acela care, supt aceleași colori sau supt steagul roșu, țîntește

Înainte de toate la adînci reforme în Constituția Statului și a societății înseși.

Aici avem să ne ocupăm numai de acesta din urmă¹. Contra domniei, care se păstra încă, a castei aristocratice, ca și contra ultramontanismului, care, supt guvernul Abel, stăpînia întreaga viață internă a Bavariei, poate și numai pentru a face ceia ce făcuseră, în depărtare, alții, se produc încă din 1847, dar mai ales după evenimentele din Paris, manifestații tulburătoare în Baden, adînc influențat, în toate privințele, de Franța, în Braunschweig, unde noul duce va ridica noul drapel național, în Hesa-Darmstadt, în Bavaria, ba până și la Hamburg, unde cînd li se aminteste nemulțămîților, cari cereau republica, existența de fapt a acesteia, ei cer «încă una»². Chiar organul de conducere centrală a Statelor din Imperiu, *Bundestag*ul, stabilit de tratatele din Viena, avea în vedere necesitatea unor anumite schimbări, pentru care avuseră loc discuții pregătitoare la Frankfurt.

Acei cari doriau prefacerile erau în Prusia și în celelalte State din Germania de Nord și de Vest, mai accesibile la asemenea idei, în lipsa unei clase influente și îndrăznețe de advocați, a două generații de parlamentari încercați ca în Franța, a unor publiciști de mare renume, de mult organizați pentru luptă în jurul unor ziare și unor reviste foarte răspîndite, în sfîrșit a unor agitatori experienți, formați în cluburi, aceia cari încercau abia, ca în *Zeitungshalle* din Berlin, o publicistică radicală, apoi frecventatorii unor anumite cafenele la modă și, după o veche datină din timpul războaielor napoleoniane, studentimea. La Berlin aceasta avea o influență mai slabă, în schimb în Viena sarcina propagandei se găsea aproape numai în sama ei, și elementul evreiesc mai ales, scutit de preocupății naționale, era deosebit de activ și de priceput în aceasta. Profesorii, rectorul erau gata să-i ajute până acolo încît să meargă la Curte pentru a cere să se dea arme tinerilor arhangheli ai libertății.

¹ Pentru celalt v. *Elementele de unitate*, III.

² Volz, *o. c.*, p. 213. Multe din fapte sînt luate din această expunere îngrijită și completă. Ce serioșitate aveau unele revendicații în Germania poate arăta și mărturia următoare, din aceeași carte: „Indess der grosse Haufen verstand unter Pressfreiheit überwiegend die Freiheit den Wohlhabenden Geld und Geldeswerth erpressen zu dürfen“ (p. 213).

Cît privește pe lucrători, nici într'un oraș german ei nu re-presents aceiași proporție, capabilă de a hrăni aceleași ambiții, ca în Paris. Era industrială nu se desemnase de ajuns în Germania de la 1848, și ea începuse abia în Austria. Trebuie, la Berlin, ca desordinea să înceapă ca să se manifeste autoritatea așa-numiților «Rehberger», după locul unde-și exercitau profesia, iar, la Paris, muncitorii din fabrici, cari așteptau în-tețirile tineretului școlar și presiunea miseriei în mijlocul anar-hiei crescînde jucară un rol mai șters decît al salahorilor de drumuri și de clădiri, așa-numiții *Erdarbeiter*, cari ajunseră în-dată groaza oficialilor și a burghesiei.

Ce se putea cere de la elementele nemulțămite, pornite pe hără ? Nimic care să fi fost specific german sau austriac, izvorînd din condițiile actuale ale națiunii ori corespunzînd dezvoltării ei istorice. Totul e împrumut și contrafacere, raționalism frances de a doua și chiar a treia mînă, — căci Vienesi cereau adop-tarea reformei constituționale a lui Kossuth, precum, cu două-zeci de ani în urmă, Italia de Nord și de Sud nu știa altceva decît crezul revoluției spaniole.

Pretextul îl dau întîmplări care în sine n'aveau o mare im-portanță : la Viena e vorba de imposite impopulare și se a lung) pornirea contra lui Metternich, încă atotputernic după atîta usură și discredit, a unor cercuri de Curte, în fruntea că-roră sta soția arhiepiscopului Carol, frate al Împăratului, ambi-țioasa arhiepiscopă Sofia, care pregătia astfel, pe ruinele tronului lui Ferdinand I-ii, bolnăv sufletește și incapabil, moștenirea foarte tînărului ei fiu, Francisc-Iosif.

Mijloacele întrebuintate sînt naive. Am văzut pe bătrînul rec-tor din Viena luînd asupra-și să înarmeze pe studenți. La Berlin se trimete prin poștă romanticului rege Frederic-Wilhelm al IV-lea, căruia nu i lipsia simțul de demnitate și conștiința mis-tică a misiunii lui, petiția unui grup de ziarîști și studenți cari voiau deocamdată o Constituție. Adrese în acest sens vin de la Breslau, supț influența agitației austriece, de la Colonia, din îndemnul celei franceze, care și-a trimes comisarii în capi-tala Prusiei, unde de mult lucrau Poloni, de felul entusiastului, neobositului Miroslawski, cari aveau să îmbrace îndată uni-forma «confederației» de acasă.

Cea d'întăiu atitudine a Suveranilor fu a unei totale deso-

rientări. Lui Metternich i se dă drumul imediat, și se promite pentru Statele austriace o „Konstitution des Vaterlandes“: odată plecat adevăratul stăpîn, ce se putea cere de la un Împărat epileptic și imbecil, pe care-l vor scăpa pe urmă contra voinței lui seniori intrasigenți ca Windischgrätz, șefi naționali ca Banul croat Jellacich ori ajutorul, singurul hotărîtor contra îndrăzneței revolte ungurești, al Țarului Nicolae! În Berlin, regele, după cel d'întăiu conflict cu trupa al sîngacilor încercători de baricade, chiamă un Minister liberal și apare în balconul „Schlossului“ pentru a promite făcătoarea de minuni Constituție. Resultatul fu încurajarea muncitorilor zădăriți, în numele cărora un pribeag rus cerea să se ridice pe același palat regal steagul roșu, de și el fusese răspins de Parisul revoluționar. Frederic-Wilhelm, un adevărat Ludovic al XVI-lea în acest moment, e silit a saluta pe morții ciocnirii cu trupa, cari i s'au adus la palat (*Todtenparade*), și pe locuința fratelui său, Wilhelm, adus a-și căuta un refugiu la Londra, se scrie «proprietate națională». Se văzu mîndrul purtător al coroanei lui Frederic al II-lea apărînd în mulțime supt cutele steagului popular, și apărîndu-se numai de oferta demnității imperiale, legată de acest steag, pe care i-o oferă glasul entusiast al mulțimii ¹.

Forme constituționale nouă nu se puteau găsi. Pe cînd radicalii imitau cluburile și „secțiunile“ franceze și cereau, odată cu Republica, un „guvern provisoriu“, cum s'a și înființat, un moment, la Constanț în Baden, în aclamațiile poetului Herwegh, cei adunați, pentru scopuri naționale, la Frankfurt erau, cum s'a spus, «persoane private poftite de alte persoane private». Comitetul de cinczeci ales acolo n'avea mai multă legalitate decît guvernul lui Lamartine în Paris. Cînd fu vorba de a se alege Parlamentul național, în proporție de unul la 50.000, se lăsă grija cîrmuirilor locale, și rezultatele nu erau corespunzătoare valorii deosebitelor State și numărului populației lor. Totul era improvisat și înseilat, absolut în aier. Parlamentul, celebrul Parlament din Frankfurt, în care se aflau nu mai puțin de o sută optsprezece profesori, numele cele mai mari ale științei germane, purtătorii populari, între intelectuali, ai cuvîntului de ordine democratic, pierdu luni de zile discutînd

¹ Nicht doch, nicht doch : das will, das mag ich nicht; Volz, o. c., p. 228.

principiile (*Grundrechte*) generale ale unei Constituții. Și Adunarea, condusă totuși de un om așa de distins ca Heinrich von Gagern, nu așteptase desăvârșirea acestei grele opere pentru a da Imperiului un șef, pe bătrînul arhiduce Ioan, legat de alte interese dinastice. Aceasta cînd, de fapt, acest Imperiu nici nu exista încă : în zădar se ceru trupelor din deosebitele State să se angajeze față de acest „Reichsverweser“, iar Guvernele din Paris și Londra nu recunoscuseră caracterul oficial al trimeșilor lui. Numai popoare uaine și strîmtoare ca al nostru așteptau ceva de la demonstrațiile platonice ale acestui Parlament, înaintea căruia se înfățișă ca reprezentant al cauzei românești Ioan Maiorescu.

În acest timp capitalele celor două mai puternice State germane înfățișau același spectacol. La Viena Aula hotăra, și studenții, înarmați în «legiune», prefăcuseră Universitatea în tabăra și citadela lor. Ziarul de excitare se striga pe străzi: aici «Charivari für österreichische freie Völker», în Berlin „Kladderadatsch“, altă foaie de satiră populară ilustrată, și noul organ «Die Reform», pe lîngă meritoasa «Zeitungshalle». De o parte și de alta se hrăneau muncitorii pentru a nu face revoluția: cînd în Viena se manifestă intenția de a trimite pe cei tineri în campania contra Italiei, revoluționată 'n numele ideii naționale, se pregătește răscoala. Cluburile lucrează continuu: aici «Comitetul Central politic», la Berlin un comitet omonim pentru baricade. Și într'un loc și în altul se răspegne planul oficial al celor două Camere și al votului indirect pentru cea „de jos“. Parlamente improvizate își țin ședințele, și, de o parte ca și de cealaltă, alături de energumeni stau numeroși țerani timizi, cari nu înțeleg nimic din desbateri, și o spun tare.

Împăratul austriac fusese adus să-și părăsească reședința pentru ca apoi în locul lui de retragere să vie, pocăiți, delegații corporațiilor, pe cînd mulțimea, ridicînd baricade, strigă contra „camarilei“, pe care o credea o singură persoană vie, cu totul răufăcătoare. Cînd el se va întoarce, studenții îl vor primi cu «Fuchsmarsch»-ul lor și, peste cîteva săptămîni, după ce Unguriiucid pe locotenentul regal Lamberg, Vienesi se cred datori să măcelărească și să spînzure de un felinar (Septembre) pe bătrînul ministru de Războiu Latour, pentru că pregătia combaterea revoluției maghiare. Grenadirii destinați aceșiei campanii

se uniseră cu acest sălbatec și neînțelegător «popor», și fosuși ridiculul Parlament, care nu voise să primească delegația lui Kossuth, era amenințat, aproape în ziua când la Frankfurt țeranii ucideau doi deputați pentru că... Prusia făcuse, contra sentimentului național german în chestia Slesvigului și Holsteinului, armistițiu cu Danemarca. Iar la Berlin scenele de anarhie se țineau lanț: prădarea, supt steaguri roșii, a arsenalului, atacul caselor miniștrilor, în strigătele de „la felinar!”, instalarea unui „congres democratic” pentru a proclama Republica, aducerea la Curte a morților unei nouă loviri cu garda cetățenească, păstrătoare a ordinii «burghese», suprimarea în Parlament, cu strigăte furioase, a formulei „din mila lui Dumnezeu” în titlul regelui, invadarea, cu drapele roșii, a Adunării și închiderea cu piroane a porților ei.

Momentul reacțiunii venise. Nu o făceau atita suveranii jigăniți, cît bunul simț, mai simțitor la ofensele ce i se aduceau, zilnic, *lui*.

În momentul când din nou Împăratul Austriei se retrăgea, data aceasta la Kremsier, pentru ca trupele lui Jellacich să se pregătească împotriva Ungurilor și Windischgrätz să înceapă atacul contra Vienei, Frederic-Wilhelm al IV-lea, care declarase formal, cu indignare, că va păstra titlul său așa cum l-a moștenit și că se simte «destul de tare, din mila lui Dumnezeu» pentru aceasta, înlătura Ministeriul parlamentar, încredințînd puterea bastardului regal, contele de Brandenburg. Trecînd peste protestul Camerei, care i se comunică în chip necuviincios înlăuntrul palatului său, el strămuta ședințele ei la Brandenburg, unde se și duse imediat un număr de șaptezeci și opt de membri. Cei lați fură împrăștiati, și „garda cetățenească” disolvată și desarmată. Peste puțin înaintea parlamentarilor ascultători se cetia decretul de disolvare (Decembre). Constituția era «octroiată» de rege ca acea francesă de Ludovic al XVIII-lea.

Ferdinand al Austriei va proceda tot așa în Mart 1849. Din partea lui, Frederic-Wilhelm va mai disolva, în April, Adunarea aleasă după normele Constituției sale. Parlamentul din Frankfurt, care era să aleagă în curînd pe acest principe ca Împărat german și să-i comunice la Berlin votul, care fu răspîns (April 1849), și pentru că Austria nu înțelegea să

subordoneze nimănui pe Împăratul ei, dar și pentru că nimic nu putea fi primit din mîna unei Adunări revoluționare, încercase numai o sfioasă mediație.

O nouă modă revoluționară în acest an 1849—și aceasta după ce Ludovic-Napoleon dăduse o albie statornică mișcării franceze—aduse mișcări militare contra tulburătorilor unei ordini care, afară de Ungaria singură, fusese pretutîndeni impusă. Răsculații saxoni, conduși de Rusul Bacunin, proclamaseră Republica la Dresda, în Palatmat se formase un Guvern provisoriu, iar în Baden soldații înșiși fuseseră cîștigați: dictatura se încredințase lui Miroslawski.

Atunci trupele prusiene intrară pe teritoriul Revoluției, deputații prusieni fură retrași de la Frankfurt. Compromisă, Adunarea care dăduse Statelor germane o Constituție admisă de douăzeci și opt dintre ele trebui să se retragă la Stuttgart, în speranța că acolo se pot ațîța mai ușor tendințele de prefacere radicală. Soldații împrăștiară pe acești inofensivi ideologi, între cari se afla și poetul Uhland, cîntărețul, în baladele sale, al acelui vechiu Imperiu a cărui amintire era legată așa de curios în cercurile liberale de cele mai îndrăznețe planuri reformiste. *Nachparlamentul* de la Gotha nu ținu decît trei zile, ca o ultimă și zădarnică demonstrație. Arhiducele Ioan se retrase dintr'o funcție supremă pe care n'o exercitase niciodată. De aici înainte elaborarea Germaniei viitoare, prin Bundestagul restituit, prin Adunări particulare ca aceia de la Erfurt, prin congresul prinților la Berlin și întrevederile de Suverani, era în alte mîni: cea ce trebuia s'o hotărască nu mai era voința unui popor nelămurit și nepractic, ci rezultatul material al conflictului dintre Austria și Prusia, ajuns în fasa războinică la 1866.

În timpul cît se încearcă soluția pe cale pașnică a conflictului, Bundestagul desființează principiile fundamentale de la Frankfurt (August 1850). Austria retrage, încă din Decembre 1849, Constituția de la Kremsier, și Guvernele Bach, Buol-Schauenstein vor urmă altă direcție plecată din Franța decît a revoluției, cum va face, de altfel, Prusia, restituind prin votul umilelor Camere de favoare adunările de provincie și de cerc, Hanovra revenind la absolutism, Württembergul restituind normele de organizare din 1819, Hesa-Darmstadt reintronind sistemul bicameral.

Anglia însăși nu părăsise basa ei constituțională, un haotic conglomerat medieval, cu care lumea se deprinsese însă și în care trăia. Mișcările revoluționare, în prima lor fază, din 1820-1, aflaseră Regatul unit într'o pornire de conservatism acut. În 1816, după alte ridicări ale populației, mai ales muncitori reduși la miserie, trebuise să se tragă, în Londra, asupra unei procesiuni purtând steagul tricolor; în 1817-8 era să plece din Manchester o adevărată cruciată de nenorociți. Legea *habeas corpus* trebui să fie suspendată; se urmăriră autorii de pamflete. Opoziția liberală sprijinia pe reformiști. În 1819 se lua măsura ca orice ofensă adusă regelui, dinastiei, Camerelor, guvernului să fie pedepsită cu închisoarea și exilul. Pamfletele tură considerate ca delictive politice. Anumite condiții fură fixate pentru a putea să se ție un meeting. Înarmările clandestine fură oprite. O altă măsură avea acest cuprins: „Oricine, făcând parte dintr'o adunare populară, nu se va retrage la ordinul unui singur jude de pace va fi condamnat la pedeapsa cu moarte“. Conspiratorul Thistlewood fu executat; mișcarea din Scoția pentru un «guvern provizoriu» înăbușită. Regimul electoral restrâns se păstra: numai *freeholderii*, cari și țineau proprietatea de la rege, votau în comitate. Orașe vechi, aproape dispărute, își păstrau privilegiul electoral: astfel Old Sarum, odată reședință episcopală trimetea doi deputați, marile centre industriale, Liverpool, Birmingham, niciunul. Proportia reprezentării era fantastic de nedreaptă: Londra avea patru deputați abia, iar Chester, cu abia 28.000 de alegători, doi, cît comitatul de Norfolk cu 160.000. «Burgurile închise» (*close*), devenite „putrede“ (*rotten*), își păstrau vechile privilegii. Desbaterile parlamentare rămăneau secrete.

După răspingerea în 1821-2 a propunerii lui John Russell și a uneia nouă în 1829, teama de o revoluție, pe care păreau a o pregăti whigii¹, aduse, în 1831, „bilul de reformă“ al Ministeriului Grey, pe care-l ajutau pentru ocazie un Palmerston, un Brougham, un Russell, biruitorii asupra lui Wellington². Abia peste un an, după o disolvare a Comunelor, Camera lorzilor îl acceptă, adăugind o jumătate de milion de alegători.

¹ Bande organizate prădau și ardeau în țară

² Latour du Moulin, o. c., p. 186 nota 2. De acolo și alte știri.

În 1834 numai sè fixau noile condiții electorale, și ele prevedeau o redevență de zece livre sterlinge de la alegătorii noi (și *copyholders*, fără hrisov, și chiar „tenanacieri“ pe șaizeci de ani), îndoitul de la eligibili. Pentru Macaulay, istoricul, care-și începea atunci cariera parlamentară, aceasta însemna „al doilea *bill of rights*, mai marea cartă a libertăților Angliei“; un lucru «care poate face pe Englesi să privească încrezători în soarta viitoare a rasei omenești»¹. Alții credeau că se pregătește tirania unui nou Cromwell. Peel pretindea că nu trebuie să se schimbe o Constituție care putuse dură patru sute de ani. În Camera lorzilor se arătase că reforma ar face din Camera Comunelor „prea mult icoana poporului“. Brougham susținea că «burgurile putrede» sînt singurul mijloc prin care se pot alege mari demnitari ai Statului. Wellington afirma că Bisericile de Stat vor fi amenințate.

50.000 de persoane demonstraseră la Londra contra lorzilor cari în 1831 refuseră a vota reforma, și se atacase locuințele lor. La Birmingham mulțimea adunată era enormă, în adunările din 1831 și 1832. La Bristol o parte din oraș arse. Și la Edinburg se întinse mișcarea. Pe alocurea comitetele se declaraseră în permanență. Se amenința cu neplata impozitelor.

Regele primise demisia miniștrilor whigi, dar țara-i impuse din nou, și lorzii, temîndu-se de o nouă creațiune de pairi, capitulară. Conservatorii lui Peel, cari înlocuiră pe Melbourne, nu putură governa, și acesta reluă puterea. Guvernul acesta whig, stabilit la retragerea lui Robert Peel, în 1834, se îngrijise și de muncitorime, prin instituirea inspectorilor de fabrici, și de plaga pauperismului. Dar el se lovi de cererile chartiștilor (1841), de tendința lui Cobden de a înlătura restricțiile la importul grîului, și Peel înlocui pe Melbourne cu cîtiva ani înainte de zilele parisiene din Februar.

Și după reformele înfăptuite Anglia, de și oferă spectacolul ispititor al marilor lupte parlamentare, avea însă un sistem politic de frînturi istorice și de nepotriviri locale, de la Marea Britanie la Scoția și la Irlanda, unde impedimentul religios nu fusese ridicat, prin cruțarea de jurămint pe legea Statului, decît în 1828.

¹ Which might make them look with confidence to the future destinies of the human race; Hughes, *o. c.*, p. 669.

E de ajuns să se spui că așa-numitul Consiliu de miniștri nu era decît o secție desfăcută istoric, dar nu și legal, din arhaicul Consiliu Privat, de unde și numele intim de Cabinet («Consiliu de cabinet») ¹. Cei douăzeci de membri ai lui n'aveau măcar același titlu, și la preșidenți, la cancelari se adaugă secretari, sub-secretari și un „director general al poștelor“, care nu e ministru. De fapt însă stăpînul țerii e primul ministru, prin voința majorității de partid a Camerei Comunelor, și, ca dovadă a drepturilor pe care i le dă vremea, se citează faptul că la 1852 Palmerston s'a declarat fără se fi întrebat regina Victoria pentru lovitura de Stat care dădea în Franța puterea lui Ludovic Napoleon ². „Fondul consolidat“, în care intră și pensiile, nu e supus discuției budgetare. Inferioară ca perfecție a formei, această quasi-Constituție, în care erau vizibile toate straturile societății engleze în cursul dezvoltării ei, avea un avantaj: era înrădăcinată în toate elementele ougetării și simțirii poporului engles. Nu clasa dominantă o dăduse poporului, ci poporul în dezvoltarea lui înceată și normală crease și educase clasa dominantă corespunzătoare principiilor acestei organizații.

Ministeriul whig se păstrează îndelung, sprijinit de talentul lui Palmerston, un raliat, ca și de simpatiile exclusive ale reginei Victoria și ale soțului și sfătuitoarelor ei, prințul Albert. Încercarea din 1851, determinată de situația afacerilor externe, de a înlocui Ministeriul Russell prin lord Stanley și prin aderenții lui Peel nu reuși. Numai în 1852 un alt Guvern se putea forma. El făcu războiul Crimeii, în cursul căruia Anglia se apropié tot mai mult de Franța republicană, a cărei stabilire o salutase de la început Palmerston: *Laudo manentem* ³. Părerea de atunci a lui Palmerston, silit pentru aceia să plece, fusese că «respectul e datorit numai legilor drepte și echitabile, făcute la adă-

¹ Latour du Moulin, *o. c.*, pp. 241-2.

² Dehaye, prefața la Freeman, *Le développement de la constitution anglaise*, Paris 1877, pp. XVIII, LII.

³ El arată într'un memorandum cum, în acel moment, Curtea reginei exilate, Amelia, văduva lui Ludovic-Filip, se pregătea să se întoarcă în Franța pentru o restaurație; Augustus Craven, *Lord Palmerston, sa correspondance intime*, II (1849—1865), Paris, 1879, p. 297. Ducele de Aumale era să comande trupele revoltate. La 20 Novembre cumnată-sa de Joinville credea că va putea fi la Paris. Cf. și pp. 300—1, 310, 313—5.

postul unei Constituții întemeiate pe rațiune și consacrate prin vechimea ei, prin amintirea lungilor ani de fericire pe cari i-a procurat nației», iar nu «acelei agregatii de prostii pe care capete svăpăiate ca ale lui Marrast și de Tocqueville le-au născocit ieri pentru chinul și zăpăceala nației franceze»¹. Și el cita cuvintele lui Hamlet că față de o asemenea Constituție «e mai onorabil s'o calci decît s'o păzești».

Plecarea lui Palmerston fusese totuși privită de Austria și Rusia, care felicitaseră pe Ludovic-Napoleon pentru succesul loviturii lui, ca un nou succes al absolutismului pe cale de a se reintrona în Europa și al cărui cel mai imposant intrupător era Țarul Nicolae, biruitor asupra revoluției din Principate și din Ungaria. La Viena, Schwarzenberg dădu un bal pentru a serbători victoria sa².

Bavaria, Saxonia, Prusia aveau aceleași sentimente fără a manifesta. Războiul contra Rusiei era să arăte cât de puțin cîștigase Rusia însăși pentru moment, iar, a doua zi, cînd Anglia făgăduia lui Napoleon să ajute esențial la liberarea Italiei, și Austria.

Palmerston răsturnă pe fostul său președinte de Consiliu. «Am avut», scrie el, «revanșa mea cu John Russell, și l-am dat afară.» El refuză asociația cu noul prim-ministru, lord Derby. Beaconsfield-Disraeli se afla printre sprijinatorii cabinetului tory. Aderenții lui Peel erau contra formației ministeriale, care căzu în noul Parlament, peste opt luni. Aberdeen, succesorul lui Derby, lucră cu Palmerston la pregătirea și conducerea războiului. Sprijinitorul sistemului napoleonian ajungea în mijlocul luptei președinte al Consiliului—, ca «inevitabil»³.

Căzînd în cursul desbaterilor asupra atentatului lui Orsini contra lui Napoleon al III-lea, aceasta aduse o altă scurtă trecere la putere a conservatorilor lui lord Derby. Întoarcerea lui Palmerston îi dădu în sfîrșit la șaptezeci și cinci de ani puterea pe încă șase ani. Se pregăti în acest timp viitoarea conducere a lui Gladstone în fruntea whigilor.

Mai ales după succesul, așa de scump cîștigat, al războiului

¹ *Ibid.*, p. 301.

² *Ibid.*, pp. 319—20.

³ Se știe că el voia să deie Principatelor o Constituție „octroiată“ de Sultan (*ibid.* p. 479)!

Crimeii și după ceremoniile congresului din Paris, în care Napoleon al III-lea apăruse ca reprezentantul nobilului principiu al naționalităților, fără a cere nimic pentru Franța, Imperiul al doilea ajunsese un exemplu și o normă pentru toate Statele monarhice. Aceasta în strălucirea ceremoniilor, baluri, serate, vânători asupra cărora presida frumuseța, adorată de o lume întreagă, a Împărătesei Eugenia de Montijo, fiică a unei Scoțiene și a unui nobil spaniol, conte de Teba, dar și în ideile principiale pe care le reprezintă „monarhia democratică”, de și nu liberală, și tocmai pentru că nu era liberală. Ea avea preocupăția dreptului și interesului claselor adânci ale societății, urmăria prestigiul militar unit cu ordinea administrativă și favorisarea vieții economice, în marele avânt al fabricației, precum și prefacerea în sens modern a drumurilor, a edilității, înzestrarea țării cu un nou utilagiu tehnic și împodobirea ei cu monumente impunătoare.

Anglia reginei Victoria și a prințului consort Albert fu și ea atinsă de această influență. O eră «victoriană», asemenea cu cea „elisabetană”, începe pentru litere și arte, în timp ce grija bogăției naționale întrece pe aceea pentru viața politică și luptele dintre partide.

În Germania monarhia prusiană prinde gustul unui lux, unei pompe cu care nu obișnuise pe supuși nici zgîrcenia lui Frederic al II-lea, nici viața desordonată a urmașului său, nici trista văduvie a lui Frederic-Wilhelm al III-lea, nici romantismul ferit de lume al regelui singuratec și nenorocit înaintea căruia trecuseră scenele sîngeroase ale anului 1848. Prințul regent, Wilhelm, devenit rege prin moartea bolnavului său frate, introduse, mai ales prin influența soției sale Augusta, din dinastia de Saxa-Weimar, care cunoscuse în copilăria ei pe Goethe, aceste moravuri de Curte, care se păstrează până în zilele de adîncă bătrîneță ale reginei, ajunsă Împărăteasă, cînd ea se chinuia încă să paradeze cu umeri de ceară puși peste slăbiciunea decăderii sale fizice. În timpul mării expoziții din Paris, încă un prilej de triumf pentru Împăratul Francesilor, în rîndul întăiu, dar și pentru principiul monarhic în genere — se văzu, alături de Alexandru al II-lea, fiul învinsului de la Sevastopol, Suveranul prusian, presintînd omagii, în care se amesteca o sentimentalitate întîrziată, Împărătesei Eugenia. Până la sfîrșitul vieții

ei, și după războiul din 1870—1, cu dușmăniile ireconciliabile pe care le-a lăsat între cele două nații vecine, Augusta de Prusia vorbea aproape exclusiv limba franceză. Și în această monarhie a viitorului german o legiune de arhitecți, cari cutreierau lumea căutând modele, și de tehnicieni se străduiau să dea patriei lor, prin clădiri de stat și comunale, prin noi muzee și biblioteci, un alt aspect decât acela al sumbrelor rămășițe medievale. În domeniul economic, rezultatele unificării vamale se făceau tot mai mult simțite, îmbogățind țara care până atunci avuse o industrie și un comerț rămase în vechile făgașe naționale.

Austria lui Francisc-Iosif, lângă care stătea o femeie de o mare frumusețe și de o superioară și originală inteligență, princesa de Bavaria Elisabeta, strângea și ea la o Curte care întrecea pe aceea a Mariei Teresei nobilimea tuturor naționalităților Monarhiei pentru a impune acolo, prin prestigiul eleganțelor, o împăciuire ce nu se putea găsi în alte domenii. Și personalități luptătoare, ca Ungurii Andrassy, marele ministru de Externe al acestei domnii, și Deák, purtătorul de cuvânt, după pribegia lui Kossuth, al națiunii sale, erau cîștigate de farmecul pe care-l exercita bizara personalitate romantică a Împărătesei. La întîlnirea de la Salzburg între Napoleon și Soveranul austriac cele două întrupări ale Monarhiei moderne își stătură pentru o clipă în față, măsurîndu-se. Și din vechea Viena, al cărui exemplu fu răpede imitat și în alte orașe, se tăcu, prin deschiderea marilor căi de comunicație ale *ringurilor* un oraș corespunzător Parisului, după ce prețiosul auxiliar al lui Napoleon al III-lea, baronul Haussmann, deschisese, și pentru scopuri strategice, contra eventualelor revolte, bulevardele. Și nu lipsia nici aici o întreagă propagandă, de scrise și de fapte, pentru a face ca Monarhul să intre în crezul religios al supușilor săi, deprinși a privi la dînsul și a aștepta toate de la dînsul.

Dacă la Petersburg o impunătoare și severă Curte exista încă din zilele lui Nicolae I-ii, aceea pe care o descrie în colori așa de vii Francesul de Custine, «Monarhia» democratică se încerca prin măsurile lui Alexandru al II-lea în folosul țeranilor, scoși din șerbie. Și Turciei lui Abdul-Megid chiar i se impunea prin egalizarea creștinilor cu musulmanii (hatîșeriful de la Ghiul-

hanè un regim asămănător, și un funcționarism de sistem francez înlocuia vechile forme bizantine ale cuceririi. În locul unei vieți de provincii, tradițională, o strictă unificare formalistă se suprapunea unei vieți naționale pe care conducătorii „tanzimatului“, ai erei reformelor, se făceau a o ignora cu totul. Până pe malurile Dunării, Carol I-iu, legat de Franța napoleoniană prin sîngele familiilor Murat și Beauharnais, din care se cobora după tată și după mamă, ca și prin petrecerea lui de mai mult timp la Paris, prin planul de călătorie între sora sa și Împăratul Francesilor, și prin al său propriu cu princesa Ana Murat, aducea aici același prestigiu de Curte, aceeași credință în valoarea prin sine însăși a perfecte ierarhii funcționărești, aceeași necesitate de glorie și aceeași mîndrie de a asigura noii sale patrii dezvoltarea economică modernă și strălucirea noilor drumuri și clădiri.

Dar contra acestui monarhism stăpînitor erau să se ridice, pe de o parte, acelea din aspirațiile naționale care rămăseseră nesatisfăcute, iar, pe de alta, dorința burghesiei capitaliste, care avea nevoie de garanția acestui regim numai în fasa începătoare a înnaintării sale către puterea în toate domeniile, de a conduce ea însăși Statul.

De acest din urmă fenomen singur avem a ne ocupa aici.

CAP. IX.

Spre regimul anonim al burghesiei în Franța.

În cele d'întăiu sesiuni ale Corpurilor Legiuitoare franceze, cărora li corespundeau noile Parlamente mărgenite ale Germaniei, iar în Austria, un „verstärker Reichsrath“, se purtau lupte, singurele îngăduite, doar între protecționiști și liber-schimbști, încă din 1853. Privilegiul Băncii Franciei, nevoia navigației transatlantice, căile ferate preocupau spiritele în Adunare. Dar și în Senat încă de la 1856 se simția nevoia de a discuta public chestii de un ordin mai general și mai înalt și trebuia să se aducă muștrări publice acestor inamovibili. Societăți secrete, „Invisibili“, „Comuna Revoluționară“, se formaseră încă mai de mult, în Anglia, în Belgia. Proscrișii, între cari un Victor Hugo, un Edgar Quinet, se organizau, și manifeste furioase se îndreptau contra «d-lui Bonaparte», „brigandul care a usurpat puterea“. Cu altă origine, a Italianilor, cari pretindeau o intervenție imediată în folosul patriei lor robite, atentatul lui Orsini îngrijoră adinc cercurile conducătoare, și un mai aspru regim de poliție stîrni și mai adînci nemulțumiri.

Presă pe care o găsisese regimul imperial se compunea din ziarele pe care le chemase la viață ori le hrănise cu o nouă actualitate Revoluția: *Le National*, *la Réforme*, *le Siècle*, *le Bon Sens*, *le Journal des Débats*, *l'Union*, *la Gazette de France*, *l'Assemblée Nationale*, *l'Univers*, *le Constitutionnel*, *la Patrie*, *le Pays*, *la Presse*. Poliția și Ministeriul de Interne căpătără grija publicității politice; primii-redactori erau numiți și puteau fi destituiți de Guvern, care trebuia să autorizeze o nouă foaie. Autorii articolelor trebuiau să le iscălească. Suspendările se țineau lanț. Afacerile preocupau și pe proprietarii acestor organe, devenite simple întreprinderi pe care le negociau financierii unei epoce

de bani¹. În curînd presa de revoluții scandaloase ori de glume ușoare luă locul celeilalte, și *Le Figaro* își făcu în aceste condiții apariția pentru a încînta lipsa de ocupație politică a unei societăți constrînse. Împodobit cu literatură—Guvernul imperial cîștigase prin farmecul princesei Matilda și al Împărătesei chiar un bun număr de scriitori, și Academia-i aparținea —, «Monitorul» ajungea să poată suplini prin cuprinsul lui ceia ce dă de obicei presa liberă.

Totuși fără agitația ziarului alegerile din 1857 dădură, cu toată presiunea oficială, mărturisită, ciuci deputați de opoziție, între cari Emile Ollivier și popularul avocat Jules Favre. Parisul începea să se arăte fâțiș adversar al unui regim care-i dăduse totuși liniște și prosperitate. Unii deputați refuzară jurămîntul. Jules Favre caracteriza aspru politica lui Napoleon față de Italia. Din nou elementele muncitorești, asupra cărora se exercita, din Germania lui Karl Marx, o nouă propagandă doctrinară, se agitau. În frunte erau însă oameni noi sau oameni de a doua mînă: Thiers colaborase la opera legislativă a Imperiului, Louis Blanc se afla în străinătate, Barbès era închis, ea și Ledru-Rollin.

Discuția adresei în 1861 fu deosebit de violentă, în legătură și cu atitudinea Franciei față de noua Italie și de Sfîntul Scaun. Principalul auxiliar al Împăratului, fratele său bastard, după mamă, ducele de Morny, trebui să facă un apel sentimental la inimile deputaților. Se releva dispoziția lui Napoleon de a reda țerii o parte din libertățile de odinioară,—și se cerea cu vehemență aceia a presei. Nenorocita expediție a Mexicului, care duse pe tronul unei republice sălbatece pe Maximilian, fratele lui Francisc-Iosif, pentru a-l părăsi răsbunării necruțătoare a insurgenților (el a fost împușcat la Queretaro), stîrni și mai mari patimi, în anul următor. Planul unui nou congres la Paris, în 1863, căzu înaintea opoziției lui Palmerston, și ocazia de a se reface prestigiul unui Guvern de o bucată de vreme nenorocit în inițiativele sale exterioare dispăru astfel. În schimb regele Prusiei se întîlnise (1860) cu Francisc-Iosif și cu Țarul în Varșovia, reabilitîndu-se și astfel situația mondială a învinsului din războiul Crimeii.

¹ V. mai ales Taxile Delord, *Histoire illustrée du second Empire*, ed. a 2-a, II, p. 177 și urm.

În 1863 lupta electorală se duce, în numele «libertății și progresului», de «Uniunea liberală». Cu toată sălbateca presiune, orașele se declarară pentru un regim de libertate. Ministrul însărcinat cu falsificarea votului, favoritul de Persigny, trebui să demisioneze după înfrîngerea din Paris, în care Thiers, aspru combătut, reușise, cu toată lista opoziției. Candidaturi muncitorești apăruseră, și se cereau sindicate de clasă, alese prin sufragiul universal. O Internațională se fundase în 1864, și întâiul Congres se ținu la Londra în Septembrie al anului următor, cu o însemnată frecvență: proletariatul fu proclamat acolo ca o categorie ireductibilă de manuali, cu excluderea intelectualilor. Lui Proudhon îi făcură o înmormîntare măreață.

Se încercă un nou sistem cu energicul Rouher, care deține cîțiva ani puterea. Se căuta să se represinte biruința «gindurilor liberale» ca aceia a Guvernului însuși, care le împărtășește. Thiers prezintă lista tuturor libertăților și asigură că țara, care le dorește azi, le va pretinde mâni. Moartea ducelui de Morny lăsa Imperiul fără un sfetnic experient și foarte curajos. Și alegerile comunale se întoarseră contra Guvernului, contra regimului însuși. În 1865 Împăratul recomandă prin mesagiu «opunerea la tendințele exagerate ale celor cari provoacă schimbări cu singurul scop de a săpa ce am fundat noi». Supt conducerea lui Thiers și Jules Favre începuse opoziția sistematică pe baza programului libertăților integrale. La 1866 Napoleon declara că „în mijlocul populațiilor laborioase de la țară se găsește adevăratul geriu al Franciei”.

El însuși proclamase că tratatele de la 1815 nu mai există. Printr'un războiu victorios Prusia o spuse Austriei, și Italia profită de ocazie pentru ca alături de Prusieni să-și întregească teritoriul național. Silit a primi noua stare de lucruri, amenințătoare, și incapabil și data aceasta de a aduna un nou Congres la el acasă, Împăratul Francesilor trebui să-și afle mulțămirea în cedarea prin intermediarul său a Venetiei către Victor Emanuel. Prestigiul hegemoniei europene dispărea, și Imperiul avea în fața lui, în interior, nu grija burghesiei de a-și găsi o garanție în afară de dinsa însăși, ci siguranța că domnia ei însăși poate începe, în marginile libertății politice și pe baza

dominației sociale. Îndată se luară măsuri pentru a îngreua modificările Constituției.

Încă de atunci Émile Ollivier, desfăcându-se din opoziție, credea că a găsit mijlocul de a uni cauza libertății și interesul dinastiei. Influența lui era să crească odată cu progresele unui liberalism amenințător, care vorbea tot mai limpede de necesitatea schimbării formelor constituționale. Împăratul, îmbătrinit, fără sfatul acelor cari-l ajutaseră în opera lui și supus sugestiunilor Împărătesei, de un îngust spirit clerical și de o grijă exclusivă pentru soarta fiului ei, crezu că lucrul esențial este să încerce a câștiga o burghezie asigurată față de instinctele populare și ireductibilă în opoziția ei principală, și nu întărirea elementului rural, credincios și modest, și creșterea rolului politic pe care-l avea. Astfel, când, față de cele vre-o 2.000.000 de voturi dușmane din ultimele alegeri, acelea din 1869 dădură peste 3.000.000 (Guvernul avînd 4.664.000), când opoziția ajunsese, de la numărul de cinci membri pe cari-i avuse la început, la acela de o sută șaisprezece, când programul luptei fu libertatea debaterilor și responsabilitatea ministerială, el sacrifică pe Rouher, omul energiei, ca și pe meritosul Hausmann, și recurse la Ollivier.

La 2 Ianuar 1870 acesta formă un Ministeriu al stîngii, aprobat de Thiers, care trebuia totuși, peste puțin, să contribuie esențial la dărîmarea regimului. O Constituție liberală era proclamată și, cu toată împotrivirea învingătorilor, se recurse la un plebiscit pentru a o întări. Mijloacele obișnuite aduseră peste 7.000.000 de glasuri în aprobarea ei, și se crezu că aceasta înseamnă, supt noua formă, întărirea populară a Imperiului.

Tot ce se câștigase astfel se dărîmă însă peste cîteva luni, când războiul început cu încredere contra Prusiei se desemnă ca o catastrofă națională căreia Monarhia de prestigiu nu-i putea supraviețui. Aceiași opoziție care mînase la declarația de războiu era gata să exploateze pentru Republică, tot mai des cerută în ultimul timp, nenorocirea înfrîngerii.

În Anglia vecină, whigii, acum supt conducerea lui Gladstone, care sprijinia pe îmbătrînitul Russell, încercaseră încă din Februar 1866 a trece un nou bill de reformă electorală, basată pe rentă, care ar fi crescut simțitor numărul alegătorilor. Data aceasta, un Ministeriu conservator, al lui Derby, avînd alături

pe talentatul Disraeli și pe Stanley, cercă să se așeze cu garanții de dăinuire. El făcu să treacă, pe baza contribuției la taxa săracilor, legea electorală încă din 1867. Dar îndată liberalii revin la putere, data aceasta avînd în frunte mai proaspăta energie a lui Glastone însuși. Concesii față de Irlanda, învățămînt primar obligatoriu, descentralizarea fură principiile de care se inspiră activitatea acestui om care reprezintă și o cultură superioară și o înaltă valoare morală.

CAP. X.

Napoleonism german de Stat și socialism revoluționar.

Wilhelm I-ii, biruitorul lui Napoleon, începuse cîrmuirea, ca regent, a Prusiei chemînd la putere pe un «liberal», prințul Karl Anton de Hohenzollern (1859),—aceasta în momentul chiar cînd, Franța pregătia campania ei italiană. Peste doi ani, puindu-și la Königsberg, după tradiție, coroana regală pe frunte, regele afirma apăsător că „e cel d'întăiu care s'a suit pe tron de cînd acesta e încunjurat de instituții după spiritul timpului, dar *coroana lui vine de la Dumnezeu*“. Peste cîteva luni Parlamentul, îndreptat spre opoziție, era dizolvat și Ministeriul liberal făcea loc celui al prințului de Hobenlohe-Ingelfingen. Și, cum acesta nu era în stare să sprijine față de noua opoziție proiectele militare care trebuiau realizate pentru a se ajunge de la Prusia dominată și umilită de Austria la Prusia biruitoare în văile Boemiei și apoi pe Rin, fu chemat să iea succesiunea acel aspru *junker* din Nordul germanic, fiu de soldat al luptelor germane contra Revoluției și neînduplecat adversar al ideilor care tindeau să slăbească în Germania, Rusia și în Prusia regele din grația lui Dumnezeu, Otto von Bismarck. „În loc de a face o Constituție“, spunea el, „vreau să fac o țară“, și-i plăcea să arăte ca singur mijloc pentru aceasta fierul.

El era atunci ambasador în Franța și la plecare avu o audiență la Împăratul Napoleon. Iată ce a putut spune el însuși despre acesta: „Împăratul mi-a spus că lucrurile nu mai pot merge multă vreme așa, că va fi o răscoală la Berlin și o revoluție în toată țara și că regele va vedea că toată lumea la un plebiscit va vota contra lui. I-am spus că oamenii în țara noastră nu erau înălțători de baricade și că în Prusia revoluțiile se fac numai de regi. Dacă regele ar putea să ție piept

trei-patru ani, și eu cred că e în stare să reziste curentului, și am recunoscut că era unul, el ar câștiga de sigur partida. Dacă nu se ostenește și nu mă lasă'n drum, eu nu-i voi lipsi. Dacă am face apel la popor și l-am pune să voteze, regele ar avea și acum nouă zecimi pentru el." Și Bismarck pretinde că Napoleon ar fi zis despre dînsul, după rostirea acestei păreri: „ce n'est pas un homme sérieux". Iar prințului de Coroană prusian noul său ministru, începînd lupta cu Parlamentul, li spunea: „Și ce e dacă m'ar spînzura, numai cît funia ce mi-ar pune-o la gît să lege această nouă Germanie de tronul vostru ?¹”.

Între liberali, cari nu voiau proiectele militare, se vorbea de Straffordul Bismarck și de un rege care ar putea să aibă soarta lui Carol I-iu al Angliei. Se guvernă deci patru ani fără bugetul pe care numai Camera-l putea acorda legal. Fruntașii intelectualității germane, ca Virchow, profesorul de drept Gneist, istoricul von Sybel, susținuți de Moștenitor, se străduiră în zădar contra omului care înțelegea să facă în Prusia ce făcuse în Franța Ludovic-Napoleon, dar fără forme și fără ipocrisie, fățiș, cu deosebirea că el nu se gîndia la o prosperitate pașnică, ci la stîrnirea și conducerea războaielor ce i se păreau necesare pentru acea unitate a Germaniei care era pentru dînsul prusianizarea ei. Măsuri aspre se luară contra presei. Dar masivul apărător al regalității proprietare pe Prusia nu se lăsă intimidat nici de discursuri, nici de tentative de asasinat. Numai victoria asupra Austriei puse capăt, în 1866, conflictului: noua Cameră, aleasă supt influența veștilor de biruință, avea mai mulți liberali moderați decît progresiști intransigenți.

Marele rezultat al războiului era constituirea Confederației Germaniei-de-Nord, compusă din douăzeci și două de State cu Saxonia și orașele hanseatice, și în Februar 1867 își deschidea ședințele întâia ei Adunare. Pentru acest supra-Stat germanic trebuia o Constituție. Votată în April, ea cuprindea, pe lîngă un Bundesrath, de delegați ai elementelor constitutive, un Reichstag, ales de o largă parte a nației germane. Puterea executivă supremă o avea regele Prusiei, șef al armatei comune și al diplomației Confederației. Cancelarul fără miniștri era organul lui. Un Parlament vama arată puțină viață.

¹ Charles Lowe, *Prince Bismarck*, I, pp. 284, 290-1.

O majoritate conservatoare de 99 se opunea celor 79 de liberali și 19 progresiști. „Centrul“ se formă cu 27 de deputați. Și îndată după crearea Imperiului Bennisgen Hannoverianul se unia cu Evreul Lasker și crea partidul național-liberal, a cărui legătură cu conservatorii nu putea să zăbovească, dînd o basă politicei războinice a cării garanție era Bismarck. Peste cîtva timp conservatorii se despărțiră însă de politica lui. Liberalii totuși cereau Ministeriul responsabil. Încă odată o mare lovitură de politică externă și cel mai mare succes militar, zdrobirea Franciei napoleoniene, aducînd o imensă popularitate regimului bismarckian, care era să creeze *el*, prin mijloacele *lui*, Imperiul, căutat pe căi democratice de adversari, potolia opoziția, rămasă în opinia publică fără alt sprijin decît al socialismului, care era orientat, acesta, în altă direcție.

Cum se vede, în scop ca și în mijloace, în forme ca și în spirit, politica bismarckiană nu e decît repetiția în Germania a politicei napoleoniene, cu deosebirea că aici rolul conducător, „imperial“, îl joacă, nu omul tradiției și dreptului moștenit, purtătorul numelui făcător de minuni, ci auxiliarul ministerial atotputernic, care vorbește, sprijinit, nu pe legitimitatea altuia, ci pe puterea geniului său.

Și organizarea imperialistă, dînd Statului, oricine și oricum l-ar represinta, puteri discreționare asupra individului, în ciuda individualismului liberal și a teoriilor lui, mai mult sau mai puțin derivate din doctrina Revoluției franceze, se vedește și în activitatea, mai mult paralelă decît opusă, a partidelor sociale. În Germania aceasta a lui Wilhelm I-ii, de ingenunchere a fiecăruia față de marile scopuri comune, Lassalle, marele agitator, care în acelaș timp era, cu toată modesta lui origine evreiască, și un strălucit om de salon după tiparul celor cari dominau societatea francesă a Imperiului al doilea, îndemna la soluția chestiei muncitorești printr'o ierarhie de asociații nu fără legătură cu Statul și cu organizația lui actuală: astfel s'ar frînge mult acusată „lege de fier a salariilor“ care da muncitorului aproximativ ce trebuia pentru a trăi și atîta. Bismarck privia pe Lassalle ca pe un om care „se trudia să realizeze idealul Imperiul german“, și agitatorul însuși considera Statul „ca întăiul foc vestal al civilizației, pe care vrea să-l apere

contra acelor barbari moderni cari urăsc Statul¹. În cealaltă propagandă, simultană, a lui Karl Marx, se cere, începînd de la manifestul din 1847, de la Londra, al comuniștilor germani, pe lângă exproprierea capitalului și desființarea proprietății individuale — cum o cerea Proudhon în Franța și croitorul Weitling în Elveția —, crearea unei bănci naționale a Statului dominînd întreaga producție, organizarea de Stat a agriculturii, atelierele naționale, cu care peste cîteva luni era să se facă la Paris o așa de tristă experiență.

Din potrivă, în Anglia chartismul, de origine muncitorească, din 1835, dădu în așa-numitele Trades-Unions asociații muncitorești cu totul libere, lucrînd alături de Stat și fără să se preocupe de acțiunea lui, prin grevele reguloare de salarii. Antagonismele de acest fel, la care trebuie să se adauge crearea, contra direcției Lassalle (1879), a «partidului muncitoresc social-democrat» în 1869, de Bebel, a comunismului slav, reprezentat de veșnic exclusul Bacunin, împiedecară stabilirea unei trainice base comune pentru internaționalismul muncitoresc care-și ținea «asisele» cînd într'o capitală, cînd în alta. Că aceste noi tendințe nu cereau pretutindeni revoluția, considerată totuși ca mijloc principal și esențial, o dovedește declarația din 1872 a lui Marx: «știm că trebuie să ținem samă de instituțiile, obiceiurile, tradițiile deosebitelor țeri, și nu tăgăduim că sînt țeri ca America, Anglia și, dacă-i cunosc bine instituțiile, Olanda, în care muncitorii pot ajunge la scopul lor prin mijloace pașnice». Și el însuși era în această operă de transformare, pe o cale sau pe alta, suveranul Internaționalei pe care o crease. S'a putut serie despre dînsul ceia ce urmează: «Prințul Bismarck exercită în Imperiu și în Reichstag o mare putere, nu pentru că Constituția Imperiului îi dă așa de multe mijloace de putere, ci pentru că el e *der Bismarck*, precum îi știe lumea. Așa e și cu Marx²».

Biruința germană dăduse prilej liberalismului burghes, opus oricărui imperialism, politic, militar și social, intelectual chiar —căci și aceea se poate—, de a da în Franța indignată de în-

¹ Lowe, *o. c.*, II, pp. 436-7.

² R. Meyer, *Der Emancipations-Kampf des vierten Standes in Deutschland*, Berlin 1874, p. 67.

frângerea la care fusese dusă, lovitura de mult pregătită contra dinastiei napoleoniene și a sistemului care dăduse faliment la Sedan, cu capitularea Suveranului „usurpator“.

Declarația de războiu din Iulie fusese primită cu entuziasm, nu numai de nația întreagă, pe care succesele militare repetate ca și noile succese diplomatice ale Prusiei o umiliau, dar și de ambele Corpuri Legiuitoare, ale căror adrese sint foarte călduroase, contrastînd cu tonul măsurat și rece al răspunsurilor imperiale. Vestile celor d'întăiu înfringeri și ale intrării trupelor dușmane pe teritoriul frances fură primite fără enervare. Totuși Împărăteasa-regentă comise marea greșală de a chema Camerele (August). «A tulbura ordinea ar fi a conspira cu dușmanii noștri», spunea ea către Franța îngrijorată. La proclamarea stării de asediu se adăugia altă greșală: chemarea gardei naționale pentru apărarea Capitalei. Îndată apăreau pe străzile Parisului bande cerînd să li se dea arme și atacînd forța publică și armata (8 August): deputații stîngii se adunau ca s'o ceară. În Cameră, a doua zi chiar, Cabinetul Ollivier, al celui cu „inima ușoară“, cădea, și Jules Favre nu se sfia să ceară „decăderea“ (*déchéance*) Împăratului și un guvern provisoriu, pe care-l numia „comitet de guvern“. Deocamdată, cu noul Ministeriu, al generalului de Palikao, se luau măsuri de apărare a țării. «Am fost neprevăzători înaintea pericolului», scria Paul de Cassagnac, „trebuie să fim eroici în înfrîngere.“ Regimul dura încă, în ciuda știrilor desolante. La 3 Septembre însă venia una care întrecea orice putere de îndurare: Consiliul de miniștri anunțînd capitularea de la Sedan, «marea nenorocire care a lovit patria», adăugia că „Împăratul a fost prins în luptă“ (de fapt el depusese spada).

Mai putea el fi șeful Statului frances, era o întrebare pe care nu și-o puneau numai deputații de opoziție. Fără lungi desbateri Camera ridică ședința și, ținînd samă de faptul că rezultatul războiului nepregătit „a desfăcut nația francesă de legăturile care o alipiau (*Vattachaient*) la Imperiul restabilit prin plebiscitele de la 21 Novembre 1852 și 8 Maiu 1870“, nația, «reîntrînd în deplinul exercițiu al suveranității sale», fără ca ea să poată fi consultată, restitua Republica pe baza Constituției din 4 Novembre 1848. Proclamația se făcea, după tradiție, la Hôtel de Ville. Împărăteasa Eugenia se strecura spre Anglia.

Din guvernul «apărării naționale» făceau parte vechii șefi ai opoziției, comandantul Parisului, generalul Trochu, devenit, ca odată Cavaignac, șef provisoriu al puterii executive, și îndrăznețul, popularul șef al burghesiei radicale tinere, Léon Gambetta, care lua Internele. Provincia nu opuse nicio rezistență. Imediat Statele Unite, apoi Elveția, Italia, Spania, Portugalia recunoșteau noul guvern, care încerca desperat, și cu ajutorul socialiștilor, apelând la frații lor germani din Internațională, să oprească mersul spre Paris al armatelor germane. Jules Favre se ducea la Bismarck pentru „a convorbi“, și acesta-i obiecta că Guvernul ar putea fi răsturnat de mulțime (*populace*) și ar putea fi desaprobat de Adunarea ce trebuia să se aleagă în Octombrie. Tot odată el prezenta cereri care nu cuprindeau numai Alsacia și Lorena, dar teritoriul francez până la Château-Salins și Soissons. Dacă Adunarea trebuie să-și ție ședințele la Paris, el cere unul din forturi ca garanție. În asemenea condiții armistițiul era imposibil, și lupta continuă. Asediul Capitalei, care rezista eroic, începu, cu toate aparențele unei solidarități naționale perfecte.

Ea fu ruptă înainte de alegerile pentru Adunare. La 8 Octombrie se auzia strigătul de *Vive la Commune* și se cerea un «guvern provisoriu»; «cartierele bogate» tratau pe acești desperați ai miseriei, agitați de anarhiști indigeni și de refugiați poloni, italieni, americani, ruși, drept «jupuitori» și «Prusieni». *La Patrie en danger*, organul partidului, ataca pe acești «tyrannaux» ai unei guvernări fără legitimitate. Și Rochefort, membru al Guvernului pentru meritele sale de invierșunat pamfletar contra Imperiului, desaproba fricoasa zăbovire a alegerilor municipale. La 31 Octombrie, Metz capitulând și le Bourget fiind părăsit, și unități ale gardei naționale demonstrează la Hôtel-de-Ville, cerând «comuna» făcătoare de minuni, cu Ledru-Rollin, Louis Blanc și Victor Hugo alături de energumenii agitației, Blanqui, Pyat, Flourens. Trupele bretone restabilesc ordinea, Comisia de alegeri continua însă să înfrunte Guvernul, care voia să le amâne și cerea în această privință părerea plebiscitară a alegătorilor înșii. Se vorbea de o capitulare supt impresia știrii că anume Puteri neutre, propun un armistițiu, și «comunarii» apelau vehement la sentimentul național, promițând victoria printr'o *levée en masses*. Plebiscitul fu favorabil Guvernului. În

cercarea de armistițiu a lui Thiers căzuse însă ca și a lui Jules Favre.

La deschiderea Reichstagului (Novembre) discursul în numele regelui Prusiei considera Guvernul din Paris ca unul care „s'a așezat din propria lui autoritate“, deci ilegal. În același timp se anunța că Hesa și Baden se adaugă la Confederația Germaniei de Nord și că Bavaria încheie un act asemenea, cu Württembergul fiind încă numai «un acord de vederi». La începutul anului 1871 «delegații celor douăzeci de arondismente» din Paris cereau, pentru o mai bună apărare, „municipalitatea sau comuna“.

Sfârșitul lui Ianuar văzu o mișcare armată pentru liberarea lui Flourens; și în Lyon se semnalau izbucniri ale furiei populare fără scop. Cum armatele care resistau în provincie nu-și mai puteau îndeplini misiunea, se ajunsese la armistițiul, desaprobat violent de Gambetta, care dădea Germanilor torturile, dar permitea să se strângă la Bordeaux Adunarea Națională: Bismarck ar fi voit fostul Corp Legislativ.

În acel moment, la Versailles, în fața prinților germani adunați, Marele Duce de Baden striga: «Trăiască Împăratul Wilhelm». Bismarck îl crease „Împărat german“ (*Deutscher Kaiser*), evitând astfel titlul de «Împărat al Germaniei» care putea jigni pe colegii săi, tot așa de deplin Suverani în Statele lor. În proclamația lui către «poporul german», Cesarul național, de imitație napoleoniană, sfântit de victorie, lega situația sa de a vechilor Împărați habsburgici și făcea să se observe că și «Constituția Confederației germanice a admis această restaurație», care nu era deci o întemeiere. Titlul, de altfel, nu va fi purtat decât «în relațiile și afacerile Imperiului german».

Cum se vede Imperiul nu e creat prin vre-o participare a poporului însuși, în orice formă în fruntea oștilor biruitoare stau prinții, la cari se adaugă, pentru formă, orașele libere. Împăratul, care acasă la el, la Curtea lui, e mai adesea intitulat „rege“ și care n'a introdus nicio modificare în acea Prusie pe care singură se razimă de fapt, nu datorește nimic democrației de care s'a ferit totdeauna. Ca și Napoleon I-iu, e un fiu al victoriei; numai că aici voința hotăritoare e a celui care în adevăr a provocat-o și i-a asigurat toate condițiile neapărate.

Puțin timp după aceasta, la 12 Februar, se deschideau ședințele noii Adunări franceze. Jules Favre dădea samă înaintea ei de acțiunea Guvernului apărării naționale, și îndată Thiers era pus în fruntea noului Ministeriu: el începea cu declarația că hotărîrea asupra formei de Stat trebuie zăbovită față de greutatea momentului. Adunarea, în care se opriseră formal de a intra toți aceia cari serviseră sau sprijiniseră, de la 1851 la Septembrie 1870, regimul imperial, se învoi cu această aminare. De altfel, majoritatea, «de rurali», era clericală și regalistă și voia de preferință pe contele de Chambord, «Henric al V-lea», care nu-și oterise, ca prinții de Orléans, sabia Franciei amenințate; ea socotia însă că nu venise momentul pentru o atît de importantă hotărîre. Numai „decăderea“ lui Napoleon al III-lea fu propusă și votată.

La 1-iu Mart 30000 de Germani străbăteau, pe un drum fixat, Parisul, ca răsplată a jertfelor lor și ca ofensă pentru sentimentul național al unui mare popor nenorocit, care nu putea să uite ușor hegemonia exercitată atîta timp asupra Europei întregi. Nemulțămirea populației trebuia să atragă noi simpatii partidului revoluționar. Se adăugî aceia pe care o produse designarea vechii reședinți regale de la Versailles (se propusese și Fontainebleau) ca locul unde se vor ținea ședințele Adunării: Thiers o ceruse pentru a evita presiunea patimilor mulțimii. Alegerile municipale fură din nou zăbovite, contra propunerii lui Clemenceau. Strigătele de «Trăiască Republica» erau primite cu indignare de dreapta monarhică. Tuburările comuniste se produsură imediat: doi generali fură împușcați. Capitala Franciei se considera ca un Stat independent, dînd organizația sa ca model altor State comunale care ar voi să se întemeieze.

Era momentul cînd pacea cu Germania se încheia, nemiloasă, la Frankfurt, în ziua de 10 Maiu 1871. În aceeași lună încă, Parisul ardea, și armata de la Versailles punea ca zid cu miile pe nevinovații crimelor și ai incendiului, fără ca Thiers să fi avut nevoie de un dictator militar pentru a asigura triumful burghesiei.

Constituția Imperiului se făcu în formă de tratat între regele Prusiei, de o parte, în numele confederației Germaniei-de-Nord,

și între Suveranii Bavariei, Württembergului, Badenului și Hesei, creînd o „confederație“ și „alianță eternă“, «supt numele de Imperiu german», cu cetățeni comuni, plus o «uniune vamală și comercială» (afară de orașele hanseatice), cu legi superioare celor din Statele deosebite, promulgate acele legi de către Împărat ca „președinte al Confederației“ și privind negoțul, căile de comunicație, posta și telegraful, «legislația generală», armata. Se extindea Consiliul federal pe vechea basă, de corp preparator, cu un Cancelar ca președinte, cu un «Comitet de Afaceri Străine», presidat de Bavaria. Relațiile cu străinătatea le conduce Împăratul, dar războiul îl declară cu voia Consiliului federal, afară de cazul unui atac contra teritoriului Imperiului. Reichstagul își păstra și el caracterul, ales fiind cu vot universal și secret, pe trei ani, dar fără inițiativa regilor. Consiliul federal judecă neînțelegerile dintre State și, contra celor care ar voi să rupă unirea se admite «execuția militară».

Alegerile complementare din Iulie dădură însă un însemnat contingent de republicani. Totuși curentul conservator se menține: gardele naționale fură suprimate, o descentralizare timidă scădea influența Parisului. Thiers căpăta în adevăr titlul de președinte al Republicei, dar motivarea legii vorbea numai de „instituții provisorii“ și președintele, numit pentru durata lucrărilor Adunării, nu putea vorbi în această Adunare, care se proclamase Constituantă, decît cu voia președintelui ei, Grévy. El singur declara, în mesajul său din Decembre, că se privește doar ca un «administrator delegat», un «lucrător fidel și supus», gata să abdice înaintea Adunării suverane, și el mărturisise că e «un vechiu discipol al monarhiei», «un monarhist care practică republica pentru două motive: pentru că s'a îndatorit (*engagé*) și că, supt raportul practic, astăzi nu se poate face altceva». Pretendentul spusese că nu va părăsi „steagul lui Henric al IV-lea“, și steagul alb se primbla pe străzile Parisului. Adunarea și rezervă numirea membrilor Consiliului de Stat. O nouă măsură din 1872 îngrenia puțința lui Thiers de a influența Adunarea prin cuvîntările lui. Peste cîteva săptămîni, el era silit să plece: cupa umilinților o băuse până la capăt, de și lui i se datora liberarea teritoriului frances de armata de ocupație.

Mac-Mahon, unul din învingîii de la 1870, îi luă locul, ca «ma-

reșal-president», cu sarcina de a juca rolul lui Monk restabilind pe Stuarti. Dar încă odată «Henric al V-lea» refuză să primească steagul tricolor, cea ce ar fi însemnat «sacrificiul onoarei sale»: le voia „să rămîie întreg ce este“. Atunci, cum presidentul declara că nu rămîne în condiții provisorii, i se dădu septenatul într'o țară care nu avea încă o Constituție. Cu miniștrii orleaniști, el începu noua fază a Guvernului său, făcînd să i se voteze dreptul de a numi pe primari. Bonapartismul, care adopta acum socialismul, părea că se apropie de restaurație; șeful radicalilor, Gambetta, fu lovit în stradă pentru că-l insultase. În schimb legitimiștii făceau formal propunerea de a restabili pe «șeful Casei din Franța», Mac-Mahon devenind «locotenent-general al Regatului». Contele de Chambord, oferindu-se din nou, infiera «acele guverne de aventură care promit vrîsta de aur și duc la abuzuri». Față de aceste mișcări, mareșalul-președinte ceru desființarea scrutinului pe listă, dreptul de a disolva Camera „cu sau fără concursul Camerei de sus“, în care ar avea facultatea de a numi o parte din membri¹.

În Ianuar-Februar 1875 abia Republica definitivă era votată cu un singur glas, asigurîndu-se alegerea președintelui pe șapte ani prin Adunarea națională a Camerei și a Senatului. Aceiași Adunare putea revisui legile constituționale. Senatul cuprindea pe lângă aleșii pe nouă ani ai unui Colegiu special: deputați, consilieri generali și de arondisment, delegați ai Consiliilor comunale, 75 de inamovibili, numiți de Camera deputaților. Prorogarea pe o lună a Adunărilor era acordată președintelui. Alegerile se făceau cu sufragiul universal și scrutin uninominal. După ce alesese un Senat republican, Adunarea se disolvă în ultima zi a anului.

Și după căderea lui Mac-Mahon, care nu-și implini septenatul și făcu loc lui Grévy, Republica era să dureze. Ea trecu prin criza radicalismului neputincios al lui Gambetta (1881-2) și zece ani după aceea, prin ambiția cesariană a generalului «revanșist» Boulanger, pentru a cărui înlăturare, cu popularitatea furioasă ce-și cîștigase, trebuiră măsurile excepționale ale ministrului Constans. Ea era să dovedească în Marele Războin că e în stare să salveze Franța atacată de Germani și să restituie hegemonia franceză în Europa.

¹ Cf. O. Ranc, *De Bordeaux à Versailles*, Paris, f. a.

Germania imperială, noua încorporare a napoleonismului conservator și militarist, n'avu însă la început în fața ei pe liberali, ci partidul catolic al Centrului, ale cărui ambiții fuseseră stîrnite prin politica de «infaibilitate» a Sfîntului Scaun și jignite de instalarea la Roma, în ciuda Franciei învinse și cu acceptarea Germanilor învingători, a lui Victor Emanuel, îndată un aliat al noului Imperiu. Șeful partidului, un ireconciliabil Hanoverian, era să strîngă în jurul lui și toate elementele naționale nemulțămite cu silnica înglobare în Imperiul cel nou. Contra acestor elemente, dintre care Alsacienii și Polonii erau pioși catolici, făcînd din școlile lor niște fortărețe naționale, începu deci din partea lui Bismarck o aprigă luptă, în care Roma stătu de partea celor prigonîți. Piu al IX-lea refuză să primească pe trimesul Împăratului și vorbi de piatra care va distruge cîndva colosul. Se rupseră atunci legăturile cu Roma și se făcu încercarea de a formă un cler catolic național și patriotic („legile din Maiu”). Îndată Constituția fu schimbată, supuindu-se Bisericile Statului; cardinalul polon Ledochowski fu închis pentru trădare; căsătoria civilă se introduse; plățile clerului rebel se opriră prin lege. Numai supt noul Papă, Leon al XIII-lea, se ajunge la o împăcare.

Această luptă, în care clerul interveni pentru a face să se trimeată cît mai mulți deputați catolici, atrase regimului bismarckian simpatiile celor mai mulți dintre liberali. Din potrivă, socialismul dădea o luptă învierșunată celuiilalt imperialism, și Bebel fu întemnițat cu tovarășii săi Most și Hasenclever. La 1877 socialiștii scoseseeră în linie 500 000 de alegători și cuceriseră douăsprezece locuri în Reichstag; Hödel și după el Nobiling trăseseeră asupra bătrînului Împărat în numele proletariatului.

Parlamentul care refusa măsuri preventive fu disolvat, ca să facă loc unuia cu tendinți mai conservatoare. Și liberalii, de și nu progresiștii și clericalii, votară legi contra întrunirilor și presei, cu dreptul pentru Guvern de a izgoni pe suspecti din locul lor de reședință, dar expulsarea din Parlament n'a putut fi căpătată; mica stare de asediu fu proclamată în Berlin și în mai multe centre mari. Totuși acest om și acest Parlament dădură, în timpul cînd burghesia francesă se ținea într'o situație de simplă negațiune față de chestia muncitorească în-

tăilele măsuri pentru îmbunătățirea și asigurarea condițiilor de viață ale acestei clase.

Am arătat aiurea căile greșite pe care organizațiile și partidele muncitorești au îndreptat discuția acestei chestiuni. Aici vom spune numai cîteva cuvinte despre concepția conducătorilor mișcării marxiste în ce privește posibilitatea unor așezăminte originale pentru societatea nouă pe care o voiesc.

În cursul marelui războiu, care el însuși e o expresie a imperialismului economic, mai ales a celui germanic — de și imperialismul nu lipse te nici în scopurile acțiunii politice engleze și, în forma cea mai înapoiată, de cras militarism, el era reprezentat de Statul Țarilor —, Rusia rupse cu tot trecutul ei de supunere înaintea despotismului indigen sau străin și, trecînd peste încercarea de monarhie constituțională a unui Lvov și Miliucov, se prefăcu în Republică. În republică socialistă, rămînd să se hotărască între oportuniștii minimaliști ai lui Chereński și maximaliștii lui Lenin și Troțki. Aceștia biruiră prin mijloace de cinică sfidare a adversarilor, intimidăți, și, cu ajutorul desertorilor și al muncitorilor fără ocupație, luară puterea, în ciuda unei A luntări Naționale, neprielnică lor, pe care o împărăștiară, fără să se gîndească a o înlocui cu alta.

O Constituție decretată luă locul vechilor așezăminte. Ea se compune din „declarația poporului muncitoresc exploatat” și din actul constituțional propriu-zis. Se începe cu ciudata mărturisire că Republica e numai «a sovietelor deputaților muncitorești, soldățești și țerănești», sprijinindu-se, supt raportul național — în speranța de a nu pierde hotarele cuceririi Țarilor —, pe «uniunea liberă a națiilor libere», și că are drept scop «victoria socialismului în toate țerile». Și, hotărînd, la un popor de țerani, abia ieșiți din comunitatea „mirului”, pe care n'o voiau, că pămînturile vor fi «socialisate», „naționalisate”, pe basa «egalității de folosință», ea dădea firește în fabrici puterea în mtaile muncitorilor. „Exploatatorii” ajungeau excluși de la putere. „Țeranii săraci” erau cu îngrijire osebiți de ceilalți. „Onoarea” armatei revenia numai muncitorilor. Niciodată nu se proclamase mai cinic autocrația unei singure clase pentru singurul merit că face o muncă manuală până atunci „exploatătă”.

Sovietele, Sfaturile locale, municipale, decid în întăia instanță,

peste hotărârile lor vine apoi a congreselor de canton, de district, gubernie și de provincie și a „Congresului național al Sovietelor” (mai e și unul extraordinar), convocabil de două ori pe an, și afacerile sînt pe mîna „Consiliului național central executiv”, de măcar două sute de membri, care e ales de Congresul național. Dar mai sus și decît acesta e „Consiliul Comisarilor poporului”, de primă creațiune revoluționară, dar care după Constituție trebuie să fie ales de precedentul: ei sînt cei optsprezece miniștri atot puternici. În fiecare localitate sînt comitete executive alese. Alegători sînt numai muncitorii cu brațele, ceilalți sînt puși alături de hoți și de nebuni.

De fapt o tiranie mai grozavă decît cea țaristă ține toată inițiativa în minile unui grup de usurpatori iresponsabili care falsifică zilnic, supt pretextul că regimul însuși e în pericol. Constituție confusă și plină de ură, pe care au impus-o unui întreg imens popor nenorocit.

Niciodată o mai cumplită strivire și o umilire mai adîncă n'au fost îndurate de o largă parte a omenirii. Despotismele religioase și naționale au, pe lîngă obișnuințe tradiționale, legitimări mistice și seuse superioare care lipsesc cu totul acestui grosolan monopol de stăpînire sprijinită numai pe felul ocupației. Se dovedește astfel că și în materie de așezăminte politice și sociale ura care nu-și asociază nimic pentru a se îndrepta e infecundă.

Dacă formele de Stat contemporane, care fac să derive totul de la concepția abstractă și anonimă a omului luat numai ca om, fără a-i cîntări valoarea și a-i ținea în samă rolul, aportul în societate, nu satisfac decît cerințele unei logice matematice care nu mai poate domina organismul puternic și complex la care a dus dezvoltarea culturii superioare și a fabricației economice, e evident că nu o astfel de creațiune străină de orice spirit de umanitate o poate înlocui. Numai represintarea intereselor caracterisate și legitime, fiecare după valoarea lui în mersul obștii naționale, și putința de a se alege puterile cele mai potrivite pentru conducerea ei pot înlocui principii pentru a căror frumuseță metafisică omenirea nu-și poate jertii bunurile căpătate cu atîta muncă și jertfă. Numai în aceste principii nouă se pot găsi elementele viitoarelor Constituții pentru națiunile în sfîrșit definitiv liberate ca organisme capabile de forme organice.